

27
DAD
CIÓN

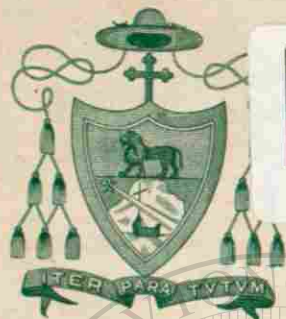
M. TULLII

ACERONIS
NATIONE
SELECTA



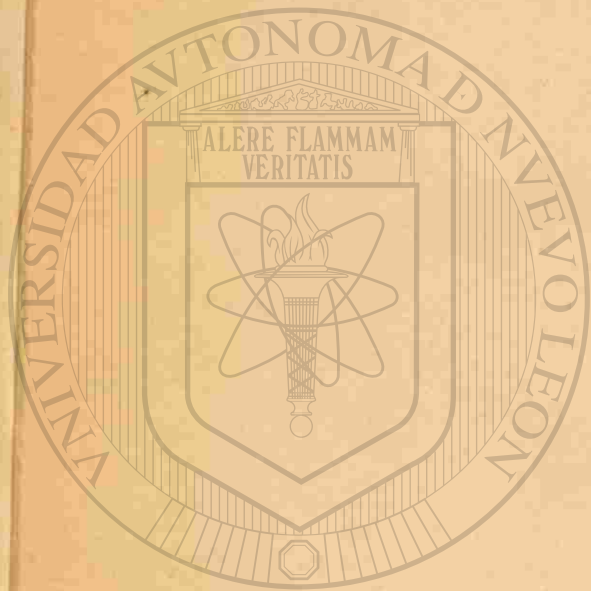
NOV
PA6297
A4
C.1
RALD

010037



1080021813

EX LIBRIS
HEMETHERII VALVERDE TELLEZ
Episcopi Leonensis



UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

CLASSICI LATINI - Collezione G. MARIETTI - N. 4.

M. TULLII
CICERONIS

ORATIONES

SELECTAE

BREVIBUS SCHOLIIS ILLUSTRATAE

IN USUM SCHOLARUM

CURANTE TH. VALLAURIO

AUGUSTAE TAURINORUM

EX TYPIS

HYACINTHI MARIETTI



M. TULLII
CICERONIS

ORATIONES

SELECTAE

BREVIBUS SCHOLIIS ILLUSTRATAE

IN USUM SCHOLARUM

CURANTE TH. VALLAURIO



UNIVERSIDAD

Biblioteca de la

Capilla Alfonso

Biblioteca Universitaria

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

AUGUSTAE TAURINORUM
EX TYPIS
HYACINTHI MARIETTI

MDCCCLXXXIV

46409



FONDO EDITORIO
VALVERDE Y TELLEZ

THOMAS VALLAURIUS

L. S.

Siquod unquam tempus fuit, quo Rhetoricae studiosis in Tullianis orationibus esset adlaborandum; hoc profecto tempore ad rem publicam, nedum ad nostram dignitatem id ego valde arbitrator pertinere. Siquidem commentationes, quibus ad hanc diem rhetores nostri in scholis orationes Ciceronis enuclearent, eo nimirum spectabant, ut disciplinae suae alumnos docerent, qua potissimum arte uteretur Tullius ut populum, aut Patres ad voluntatem suam inclinaret, quum de legibus ferendis aut abrogandis ageret, quum in optimorum civium defensione aut in improborum accusatione versaretur. At quinam iade fructus ad studiosos perveniret, equidem nescio. Nullus enim oratori campus, si sacram, quam vocant, eloquentiam excipias, apud nos patebat, ubi omnia unius potestate continebantur, cuius voluntas saepe pro legibus habebatur; ubi vel minima, quae ad rempublicam administrandam pertinebant, in Principis penetralibus tantummodo agebantur; ubi demum causae de civium capite, quae quidem vehementiorem animorum, peremotionem ferrent, in abdito atque intimo quodam recessu, coram solis iudicibus, reo absente, et nulla audientium corona dicebantur. Nunc vero postquam optimus Rex principatum et libertatem sic mi-

010037

scuit, ut civibus iam liceat de rebus publicis pro arbitrato sententiam suam aperire; postquam graviores causae, in quibus civium salus et dignitas aguntur, ex umbra et solitudine ad solem atque ad civilem turbam fuerunt traductae; non iam ad inanem tantummodo exercitationem Tullianae orationes enarrabuntur, sed tamquam absolutae eloquentiae exemplaria adolescentibus proponentur, quibus formati, apte ad dignitatem de legibus iubendis aut vetandis loqui, sapienterque in rebus publicis procurandis possint aliquando versari.

Haec erant dicenda, ut illorum criminationibus occurrerem, qui falso queruntur, liberos nostros in latinorum rhetorum officinis consenescere. Iam praeclaras Tullianae eloquentiae virtutes praedicare otiosum plane foret. Quantopere autem novum hoc exemplar emendatissimum, atque animadversionibus auctum ceteris praestet, quae hactenus ex Marietti officina prodierunt, tibi iudicandum relinquo, candide lector. Hoc unum velim intelligi, pro virili parte nos niti, ut in tanta optimorum studiorum incuria quae plerosque nunc tenet, magis magisque in dies bene de litteris et litterarum studiosis mereamur. Quapropter italos adolescentulos vehementer hortamur, ut posthabita Milesiarum fabularum lectione, qua tempus fallere plerique consueverunt, ad Tullianam sapientiam animum advertant, quae mirum, quantum valeat ad mentem formandam, iudicium acuendum, animum augendum. Vale.

Dabam Augustae Taurinorum, prid. idus octobres an. M.DCCC.LXVII.

ORATIO

PRO

A. LICINIO ARCHIA POETA

ARGUMENTUM

M. Plautius Silvanus et C. Papirius Carbo, Tribuni Plebis, legem tulerant, Plautiam Papiriam ab ipsis nuncupatam, ut ii cives romani haberentur, qui foederatis civitatibus essent adscripti, et domicilium in Italia, tum, cum lex ferebatur, habuissent, et intra LX dies professi fuissent apud Praetorem. Hac igitur lege adductus Gratius quidam Archiam accusavit, quod civem romanum se falso profiteretur. Defendit eum Cicero. Causam probabile est actam in foro fuisse, ut publicam, quae nimirum de iure civitatis ageret. Genus est iudiciale, status legitimus; quaeritur enim, an Archias per leges civis romanus sit. Magna tamen ex parte demonstrativum est, cum Cicero Archiae et artis poeticae laudes prolixe praedicet. Habita est haec oratio anno U.C. DCXCI, Ciceronis XLIV, vel ut alii habent, XLVI.

scuit, ut civibus iam liceat de rebus publicis pro arbitratu sententiam suam aperire; postquam graviores causae, in quibus civium salus et dignitas aguntur, ex umbra et solitudine ad solem atque ad civilem turbam fuerunt traductae; non iam ad inanem tantummodo exercitationem Tullianae orationes enarrabuntur, sed tamquam absolutae eloquentiae exemplaria adolescentibus proponentur, quibus formati, apte ad dignitatem de legibus iubendis aut vetandis loqui, sapienterque in rebus publicis procurandis possint aliquando versari.

Haec erant dicenda, ut illorum criminationibus occurrerem, qui falso queruntur, liberos nostros in latinorum rhetorum officinis consenescere. Iam praeclaras Tullianae eloquentiae virtutes praedicare otiosum plane foret. Quantopere autem novum hoc exemplar emendatissimum, atque animadversionibus auctum ceteris praestet, quae hactenus ex Marietti officina prodierunt, tibi iudicandum relinquo, candide lector. Hoc unum velim intelligi, pro virili parte nos niti, ut in tanta optimorum studiorum incuria quae plerosque nunc tenet, magis magisque in dies bene de litteris et litterarum studiosis mereamur. Quapropter italos adolescentulos vehementer hortamur, ut posthabita Milesiarum fabularum lectione, qua tempus fallere plerique consueverunt, ad Tullianam sapientiam animum advertant, quae mirum, quantum valeat ad mentem formandam, iudicium acuendum, animum augendum. Vale.

Dabam Augustae Taurinorum, prid. idus octobres an. M.DCCC.LXVII.

ORATIO

PRO

A. LICINIO ARCHIA POETA

ARGUMENTUM

M. Plautius Silvanus et C. Papirius Carbo, Tribuni Plebis, legem tulerant, Plautiam Papiriam ab ipsis nuncupatam, ut ii cives romani haberentur, qui foederatis civitatibus essent adscripti, et domicilium in Italia, tum, cum lex ferebatur, habuissent, et intra LX dies professi fuissent apud Praetorem. Hac igitur lege adductus Gratius quidam Archiam accusavit, quod civem romanum se falso profiteretur. Defendit eum Cicero. Causam probabile est actam in foro fuisse, ut publicam, quae nimirum de iure civitatis ageret. Genus est iudiciale, status legitimus; quaeritur enim, an Archias per leges civis romanus sit. Magna tamen ex parte demonstrativum est, cum Cicero Archiae et artis poeticae laudes prolixe praedicet. Habita est haec oratio anno U.C. DCXCI, Ciceronis XLIV, vel ut alii habent, XLVI.

PARTES QUATUOR SUNT

Exordium, Narratio, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM

Exorditur Cicero a suo erga Archiam et poëticam artem studio, num. 1: deinde veniam petit, quod novo utatur dicendi genere, artes liberales laudans, ut Archiam defendat, num. 2: mox statuit propositionem, cuius duae partes: 1. Archiam civem esse: 2. Archiam, etsi civis non esset, civitate donandum, num. 3.

1 Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si huiusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse; earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius (1) fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem (2), et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum (3) exstitisse. Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit; a quo id accepimus, quo ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic profecto ipsi (4), quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac, ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia (5) quaedam in hoc facultas sit ingenii, neque

(1) Quum Lucullorum praecipue beneficio civitatem adeptus fuisset Archias, hinc Aulus Licinius nomina sunt alicuius Luculli, nam unum tantum habebant nomen Graeci: cum vero civilem romanam consequerentur, patrono-

rum praenomen et nomen sumebant.

(2) Auctorem, hortatorem.

(3) Eloquentiae.

(4) Archiae.

(5) Diversa a mea.

haec dicendi ratio aut disciplina; ne nos quidem huic uni (1) studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitima (2), et in iudicio publico (3), cum res agatur apud Praetorem (4) populi R. lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat (5), quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam accommodatam huic reo (6), vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me pro summo poeta, atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique Praetore exercente (7) iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paullo loqui liberius: et in eiusmodi persona, quae, propter otium ac studium, minime in iudiciis periculisque iactata est (8), uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam: perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium; verum etiam, si non esset, putetis adsciscendum fuisse.

(1) Non uni vacaverat eloquentiae.

(2) Spectante ad leges.

(3) Quia de iure civitatis agitur.

(4) Urbanum, iudicantem de controversiis inter cives. Velus Scholiasta Ambros. editus ab A. Maio, Viro Cl. an. m. dccc. iv. pag. 114, auctor est, Quintum fratrem hoc anno praeturam gessisse. Iam quum Quintus literas excoluisset, essetque Marco coniunctissimus, tum Orator merito paullo infra

ait: *Hoc Praetore exercente iudicium, patiamini de studiis, etc.*, atque orationi finem impositurus affirmat, se certo scire, orationem suam in bonam partem acceptam esse ab eo, qui iudicium exercet.

(5) Quia laudaturus est magnificis verbis Archiam.

(6) Poëtae nempe.

(7) Ius reddente.

(8) Poëtae a strepitu fori sunt alieni.

NARRATIO

Describit vitam Archiae a quinque capitibus: a studiis, quibus puer vacavit, et a patria, num. 1: ab eius existimatione apud varios Graeciae populos, num. 2: a familiaritate, quam habuit cum multis clarissimis viris romanis, num. 3: a civitate, qua ab Heraeleensibus donatus est, num. 4.

4 Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem (1), informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiae (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam urbe et copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. 2 Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graeciae, sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena graecarum artium ac disciplinarum: studiaque haec et in Latio (2) vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis, et hic Romae, propter tranquillitatem Reipublicae, non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Rhegini, et Neapolitani, civitate ceterisque praemiis donarunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione (3) atque hospitio dignum existimarunt. 3 Hac tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit, Mario consule et Catulo (4). Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas (5), alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures (6) adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus (7) etiam tum

(1) Ad literas humaniores.

(2) Graecia capta ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latio. Hor. Ep. II, 1.

(3) Familiaritate.

(4) Anno U.C. DCLII.

(5) Vicerat enim Marius Iugur-

tham, Cimbro aliosque.

(6) Q. Catulum laudat Cicero lib. de Clar. Orat., et lib. 3 de Orat.

(7) Adhuc indutus praetexta, qua veste pueri ingenui romani usque ad annum XV utebantur.

Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adolescentiae prima fuerat, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis iucundus Q. Metello, illi Numidico (1), et eius filio Pio: audiebatur a M. Aemilio: vivebat cum Q. Catulo et patre et filio: a L. Crasso colebatur. Lucullos vero, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, afficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant. Interim satis longo intervallo, cum esset cum M. Lucullo in Siciliam (2) profectus, et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heraeleam (3). Quae cum esset civitas (4) aequissimo iure ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heraeleensibus impetravit.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS

ARCHIAS EST CIVIS ROMANUS

Nam ab Heraeleensibus donatus est civitate, quod probatur Luculli et legatorum testimonio, licet desint tabulae publicae, num. 1: habuit domicilium Romae, et professus est apud Praetorem Metellum, num. 2: adscriptus est aliis romanis civitatibus, num. 3: etsi vero census non est, quia nullus factus est census, saepe iam pridem se gessit ut civem romanum, num. 4.

Data est civitas Silvani lege, et Carbonis, si qui (5) foederatis civitatibus adscripti fuissent; si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent; et, si

(1) A victis Numidis.

(2) Ad bellum Mithridaticum.

(3) Urbem in Lucania, nam multae sunt Heraeleae. Nunc Pe-

licora, vel Amendolara.

(4) Urbs videlicet, romana civitate donata.

(5) Id est iis omnibus, qui.

sexaginta diebus (1), *apud Praetorem essent professi* (2). Cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud Praetorem Q. Metellum, familiarissimum suum. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege, dicimus, nihil dico amplius: causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleaene esse tum adscriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione, et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heracleenses legati, nobilissimi homines, qui huius iudicii causa cum mandatis (3) et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracleensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracleensium publicas (4), quas italico (5) bello, incenso tabulario, interiisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea quae habemus, nihil dicere: quaerere, quae habere non possumus: et de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: et, cum habeas amplissimi viri religionem (6), integerrimi municipii iusiurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, 2 quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. At domicilium in Italia non habuit. Is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit? At non est professus. Immo vero iis tabulis (7) professus, quae solae ex illa professione, collegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulae negligenter asservatae dicerentur, Gabinii (8), quamdiu

(1) Infra sexagesimum diem.

(2) Nomen delissent Praetori, quod referretur in tabulas publicas.

(3) De Archiae defensione.

(4) Continentes civium nomina.

(5) Spe. civitatis obtinendae Italiae populi deieci, tandem facta

conspiratione, populo romano bellum intulerunt, quod et sociale dictum est, et Marsicum, propter-

ea quod a Marsis primum sit excitatum.

(6) Auctoritatem maxime verendam.

(7) Nomen suum referri curavit in Metelli Pii tabulas, quae solae nullius sunt fraudis suspectae.

(8) Bis damnati, primum de ambitu, deinde ob restitutum regem Ptolemaeum regno.

incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas, omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus, modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit, et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quae cum ita sint, quid est, quod de eius civitate dubitetis, praesertim cum aliis quoque civitatibus fuerit adscriptus? Etenim quum mediocri- 3 bus multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte praeditis, gratuito civitatem in Graecia (1) homines imperitebantur, Rheginos credo, aut Locenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus (2) largiri solebant, id huic, summa ingenii praedito gloria, noluisse. Quid? cum ceteri, non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam (3), aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint: hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracleensem esse voluit, reiicietur? Cens- 4 sus nostros requiris (4) scilicet. Est enim obscurus proximis censoribus, hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem quaestore fuisse in Asia; primis Iulio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed, quoniam census non ius civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quibus (5) tu criminaris, ne ipsius quidem iudicio eum in civium R. iure esse versatum: et testamentum saepe fecit nostris legibus (6), et adiit haereditates civium R., et in beneficiis ad aerarum delatus (6) est a L. Lucullo praetore et consule.

(1) Magnam Graeciam intelligit, quo nomine appellabatur pars Italiae a finibus Lati ad Tarentum et Cumas.

(2) Mimis et histrionibus.

(3) Papiam alii.

(4) Obiciebat adversarius, Ar-

chiam non esse in censu civium. (5) Quibus tu dicis, ipso Archia iudice, eum usum non esse iure romano.

(6) Et legibus nostris.

(7) Beneficium dixerunt romani operam, quam quis laudabiliter

Quaere argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum iudicio revincetur.

CONFIRMATIONIS ALTERA PARS

ARCHIAS ADSCISCENDUS FORET CIVIS SI NON ESSET

Quia poëtae utiles sunt iucunditate, qua animum recreant curis confectum, uti experitur ipse Cicero, num. 1: utiles etiam sunt amore honestatis et laudis, quem insinuant; et quia poëtica doctrina naturam per se utcumque bonam perficit, quod probatur exemplis Africani, Laelii, Furii, Catonis, num. 2: quia eadem doctrina delectat omni aetate, loco et tempore, ostenditurque desiderio Roscii Comoedi mortui, num. 3: post haec Archiae felix vena poëtica laudatur, num. 4: afferuntur dictum Ennii de poësis, et divino eorum instinctu, num. 5: Homerus a pluribus urbibus expetitus civis, num. 6: opera Archiae de bello Cimbrico et Mithridatico in laudem populi Romani memorantur, et quanto digni sint amore laudatores, ex dictis Themistoclis, et exemplo Marii comprobatur, num. 7: tum confertur Ennius latinus cum Archia, graeco poëta, num. 8: afferuntur etiam exempla Alexandri, plurimi facientis Homerum, Pompeii amantiss Theophrastem, Sullae, qui malum etiam poëtam civitate donavit, et Metelli cum voluptate audientis Cordubenses poëtas, num. 9: laudis amor adhuc probatur exemplo Decii et Fulvii, num. 10: et Ciceronis ipsius cupientis, ab Archia absolvi carmen de rebus a se in consulatu gestis inchoatum, num. 11: denique poëtarum amor excitatur a nominis immortalitate, quam viris bonis acquirunt poëtae, qui comparantur cum sculptoribus et pictoribus, num. 12.

1 Quaeres a nobis, Grati, cur tantopere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio (1)

in rempublicam contulisset. Qui autem bene de re publica essent meriti, honestatae commendationis causa ad aerarium solebant deferri. Italica: *Fu annoverato fra*

le persone benemerite della repubblica.

(1) Maledictis, quibus nos multo proscindimus in foro.

defessae conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus, in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt (1), ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut ab nullius unquam me tempore aut commodo, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi iure succenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas (2), quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis (3) convivis, quantum denique aleae, quantum pilae; tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumsero? atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque censetur (4) oratio et facultas: quae quantacumque in me est, nunquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur: illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi multorum praeceptis, multisque literis mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem: in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quotidianos (5) impe-

(1) Penitus dediti literis, quasi latentes in iisdem.

(2) Ad curam rei familiaris.

(3) Certis diebus, certoque tempore celebrata convivia.

(4) Aestimatur, in pretio habetur.

(5) Catilinarium praesertim bellum intelligit.

tus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas scriptores et graeci et latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda republica proponens, animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

Quaeret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditae sunt, ista ne doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt (1)? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino; per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum; ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos; ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam, colendamque virtutem literis adiuventur nunquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt, neque aetatum omnium,

(1) Respondet non semper conlengi doctrinam cum virtute, praestantiorumque esse virtutem a na-

tura inditam doctrina, verum eam ipsam a doctrina perfici, quod probat exemplis.

neque locorum: haec studia adolescentiam alunt, senectulem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Quod si ipsi haec neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii (1) morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen, propter excellentem artem (2) ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu (3) tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus (4) celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, iudices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quoties ego hunc vidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore? quoties (5) revocatum eandem rem dicere, commutatis verbis atque sententiis? quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari (6), ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam, non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina, et praeceptis, et arte constare: poetam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos (7)

(1) Comoedi, pro quo exstat Ciceronis oratio.

(2) Histrionicam, qua excellabat.

(3) Mira gesticulatione.

(4) Ac si italicè dicas, *i voli della fantasia de' poeti.*

(5) Postulatum, ut aliter diceret.

(6) Supersunt in Anthol. Graeca

XXVI illius epigrammata, quae multum salis habent.

(7) Sancta dicuntur, quae sancta poena violari velat. Sic sancta dicuntur sepulcra, sanctique tribuni plebis in leg. XII tab. Ital. *inviolabilli.*

appellat poëtas, quod quasi Deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent: bestiae saepe immanes cantu flectuntur (1) atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt. Permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiamus? praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi R. gloriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricas res adolescens attingit, et ipsi illi C. Mario (2), qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patitur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama, aut cuius vocem libentissime audiret: *eius, a quo sua virtus optime praedicaretur*. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium (3) dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile, et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo (4) L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi rom. nomen illustrent. Populus enim R. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regis quondam opibus, et ipsa natura re-

(1) Poëlice dictum in laudem poësis.

(2) Duce illius belli.

(3) Celebrem oratorem.

(4) Non in laudem solius Luculli, sed in laudem populi rom. scripti.

gionis vallatum: populi R. exercitus, eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi R. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum (1), eiusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur ac praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphus. Quare, quorum ingeniis haec efferuntur, ab iis populi R. fama celebratur. Carus fuit Africano (2) superiori noster Ennius; itaque (3) etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore (3). At eius laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi R. nomen ornatur. In coelum huius proavus Cato tollitur; magnus honos populi R. rebus adiungitur: omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum (4) hominem, maiores nostri in civitate receperunt; nos hunc Heracleensem (5), multis civitatibus expetitur, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiicimus?

Nam si quis (6) minorem gloriae fructum putat ex graecis versibus percipi, quam ex latinis, vehementer errat: propterea quod graeca leguntur in omnibus fere gentibus (7), latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res hae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur; cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque

(1) Vide Plutarchum in Lucullo.

(2) Hanc ob causam.

(3) Vide Valer. Max. lib. 1, c. 1.

(4) Ita vetus sch. Ambros. pag. 421, Ausonius et Silius, ceteri Rudinum. Ennium innuit natum Rudis, quae est Calabriae urbs.

(5) Heraclea praefertur Rudis, ut nobilior, et civitas romana.

(6) Prolepsis de Archia, poëta graeco.

(7) Galli, Helvetii, Germani linguam graecam non ignorabant, ut ex Caes. comm. lib. 1, et Tacito de mor. Germ. patet.

penetrare: quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt; tum iis certe, qui de vita, gloriae causa, dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? atque is tamen cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstisset: *O fortunatè, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praekonem inveneris!* Et vere: nam, nisi Ilias illa exstisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset (1). Quid? noster hic Magnus (2), qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mytlenaeum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? itaque (3), credo, si civis R. Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla, cum hispanos et gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset? quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poëta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis (4) versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat (5), iubere ei praemium tribui, sub ea conditione, *ne quid postea scriberet.* Qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam; huius (6) ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut

(1) Fixere fortes ante Agamemnona multi; sed omnes illocrymabiles argentur, ignotique longa nocte, carenti quia vate sacro. Ilor. od. IV, 9.

(2) Pompeius, qui adterat re-

versus e bello Mitridatico.

(3) Est ironia.

(4) Imparibus, ut in elegiis.

(5) E bonis proscriptis adversariorum.

(6) Archiae.

etiam Cordubae (1) natis poëtis, pingue (2) quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed prae nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio; et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi philosophi, etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem, nobilitatemque despiciunt, praedicari de se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus (3), summus ille vir et imperator, Attii (4), amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis (5) Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit Martii manubias (6) Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore, et a poëtarum salute abhorere.

Atque, ut id libentius faciatis, iam me vobis, indices, indicabo, et de meo quodam gloriae, nimis acri fortasse (7), verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii, et pro vita civium, proque universa republica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit; quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam merce-11 dem laborum, periculorumque desiderat, praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, indices, quid

(1) Corduba urbs Hispaniae Baeticae, in qua nati duo Senecae et Lucanus, (sate Marziali, hodie Cordova.

(2) Crassum et agreste, ut in his ipsis videre est antea memoratis.

(3) Gallaeus cognomento ob res in Hispania non minus strenue, quam feliciter gestas; v. Velleium

lib. 5 et vel. schol. Ambr. ad h. l.

(4) Tragici poëtae.

(5) Fulvius ad bellum Aetolicum proficiscens Ennium secum duxit.

(6) Hostium spolia.

(7) Apie ad imminuendam invidiam, quam conflavit sibi Cicero facillans res a se in consulatu gestas.

est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? Certe, si nihil animus praesentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angere-
tur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet, non cum vitae tempore esse commetiendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam (1). An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica, atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium, nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur! an (2), cum statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiosè multi summi homines reliquerint, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effligem non multo malle debemus, summis ingeniis (3) expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem abfutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

(1) Dignum laude virum Musa vetat mori. Hor. Carm. lib. IV, od. 8.

(2) A minori ad maius: si statuas amamus, et imagines vultus

ab artificibus factas, multo magis amare debemus imagines animorum expressas a poëta.

(3) Historicorum et poëtarum.

PERORATIO

Habet anacephalacosim argumentorum utriusque partis confirmationis, num. 1. Commendationem Archiae, ut poëtae, viri nempe sancti, non violandi parum aequo iudicio, num. 2. Excusationem de illius laudibus, num. 3.

Quare conservate, iudices, hominem pudore eo (1), quem amicorum videtis comprobari tum dignitate, tum etiam vetustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis: causa vero eiusmodi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua (2) non modo humana, verum etiam divina, in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi R. res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudum daturum esse profitetur: quique est eo hominum numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti; sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus (3) potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae non fori, neque iudiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter (4) de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta; ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

(1) Verecundum.

(2) Si haec poëtae causa est, non modo ab hominibus, sed a diis etiam commendanda; particula si est affirmativa, quasi quoniam quidem.

(3) Adiutus.

(4) Ducto argumento a genere ad speciem.

ORATIO

AD QUIRITES POST REDITUM

ARGUMENTUM

Quo facilius hanc orationem, aliasque nonnullas intelligas, susceptas a Cicerone cum Clodio inimicitias, et modum, quo eiectus fuit in exilium et mox revocatus, lege apud Manutium in brevissima Ciceronis vita quae Epistolis ad familiares praemittitur. Vide etiam, si ris, Appian. bell. civ. lib. 1, et Dionem lib. xxxviii et xxxix. Rediit Orator in Urbem xvi, postquam exulaverat, mense, P. Lentulo et Q. Metello consulibus, anno v. c. dxcvii, aetatis suae l. Egit primum gratias Senatui altera oratione, si Dioni fides habenda est, deinde hanc ad populum habuit, quam nonnulli perperam Ciceroni abiudicare contendunt.

Genus est demonstrativum; beneficii nimirum a Cicerone accepti magnitudo ostenditur.

PARTES TRES SUNT

Exordium, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM

Captat Cicero benevolentiam Quiritium, significans, se patriae amore isse in exilium; ab eoque Deorum immortalium ope revocatum, num. 1: deinde populi R. beneficia prius accepta, et omnia Urbis commoda sibi maiora et iucundiora post reditum videri dicit, num. 2.

Quod precatus a Iove optimo maximo, ceterisque 1 Diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi (1), ut, si meas rationes unquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem, mea voluntate susceptam (2); sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis (3) causa gessissem, et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem: ut, quod odium scelerati homines et audaces in remp. et in omnes bonos conceptum iamdiu continerent, id in me uno potius, quam in optimo quoque, et in universa republica deficeret: hoc si animo in vos liberosque vestros fuisset, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam, memoria mei, misericordia, desideriumque teneret; eius devotionis me esse convictum (4) iudicio Deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino, immortalique vestro, maxime laetor, Quirites.

(1) Pro populi R. salute me cuiusque periculo obieci.

(2) Ut perirem in voluntario exilio, nisi omnia semper reipublicae causa fecissem.

(3) Opprimendo Catilinae coniurationem.

(4) Reum voti esse; illa evenisse omnia, ut precatus fueram. Adeoque comprobatae felici exitu meam erga remp. voluntatem.

2 Etsi homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis perpetuaque fortuna, secundo vitae sine ulla offensione cursu: tamen, si mihi tranquilla et pacata omnia fuissent, incredibili quadam et paene divina, qua nunc, vestro beneficio, fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? mihi vero, et propter indulgentiam (1) meam, et propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea cariores. Tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit unquam iucundius, quam mihi meus frater. Non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam; et posteaquam vos me illi, et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae, plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc incolumes afferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitatesque, clientelae (2), ludi denique, et dies festi, quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo. Iam vero honos, dignitas, locus (3), ordo (4), beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata, illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, Dii immortales! dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habeat! Quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulcritudo urbis! quae humanitas civium! quae reipublicae dignitas! quae vestra maiestas! quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis (5). Sed tanquam bona valetudo iucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui nunquam aegro corpore fuerunt; sic ea omnia desiderata magis, quam assidue percepta, delectant.

(1) Amorem singularem.

(2) Clientum turbae.

(3) Gradus viri consularis.

(4) Senatorius, cuius tunc erat.

(5) Nam gesserat magistratus, et consul fuerat.

CONFIRMATIO

In qua Orator hanc propositionem confirmat: respublica maxima mea gloria, et maxima sui amoris erga me significatione revocavit. Probatur a comparatione bonorum acceptorum a parentibus, a Diis, a Quiritibus, cum bonis fisdem restitutis a Quiritibus Ciceroni, revocando ipsum ab exilio, num. 1: comparatione Ciceronis cum tribus viris consularibus Popilio, Metello et Mario, qui non ea revocati sunt ab exilio, qua Cicero gloria, num. 2: narratione eorum, quae gesta sunt pro Cicerone revocando adversus Clodium a Lentulo et Metello, consulibus, num. 3: a senatu, et Sextio et Milone, tribunis plebis, num. 4: a Pompeio, Servilio, Gellio, aliisque, num. 5.

Quorsum igitur haec disputo? quorsum? ut intelligere possitis, neminem unquam tanta eloquentia fuisse, neque tam divino atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem multitudinemque beneficiorum, quae in me, fratremque meum, et liberos nostros contulistis, non modo augere aut ornare oratione, sed enumerare aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum (1) consularis. Illi mihi fratrem, incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi (2) temporibus eam, quae paene amissa est (3): a vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius (4) operâ servatam iudicaverunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a Diis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc a vobis universos habemus: ut, quantum antea parentibus, quantum Diis

(1) Ita loquitur, quasi novam vitam acceperit.

(2) Regendam, ut consul.

(3) Ob factionem Catilinae.

(4) Id est mei solius.

immortalibus, quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore uni populo R. debeamus.

Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim: tum in studiis (1) vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popilli (2), nobilissimi hominis, adolescentes filii, et multi praeterea cognati atque affines deprecati sunt; non, ut pro Q. Metello (3), clarissimo viro, iam spectata aetate filius; non L. Diadematus, consularis, summa auctoritate vir; non C. Metellus censorius (4); non eorum liberi; non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat; non sororum filii, Luculli (5), Servilii, Scipiones (6): permulti enim tum Metelli, aut Metellorum liberi pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius summa dignitas maximaeque res gestae (7) non satis valerent, tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, maiorum natu lacrymae populum R. movere potuerunt. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra patrumque memoria, tertius (8) ante me consularis, subiit indignissimam (9) fortunam praestantissima sua gloria, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit: sed in discessu civium, exercitu se armisque revocavit. Me autem nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Piso-

(1) Desideriis.

(2) Expulsi a C. Graccho, cuius amicos insectatus fuerat in consulatu.

(3) Quod Gracchi leges noluisse confirmare.

(4) Pius dictus.

(5) Orti ex sorore Q. Metelli Numidici.

(6) Orti ex filiabus Q. Metelli Macedonici.

(7) De Iugurtha triumphaverat.

(8) Tres numerat Cicero viros consulares, qui suis temporibus exsulaverunt, primum Popillum, secundum Q. Metellum, tertium C. Marium, se vero quartum esse significat.

(9) Indignissimum fuit, Marium exsulare, qui sexies consul fuerat.

nis, generi (1) mei, divina quaedam et inaudita pietas atque virtus, fratrisque mei miserrimi atque optimi quotidianae lacrymae, sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fletu desiderium mei, memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam (2). Et tanto in me amore exstitit, ut negaret fas esse, non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse seiunctum. Pro me praesente senatus, hominumque praeterea viginti millia vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem sordesque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse mihi pietate filius, inventus est beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam coniugis miserae (3) squalor et luctus, atque optimae filiae moeror assiduus, filiique parvi desiderium mei lacrymaeque pueriles aut itineribus necessariis (4), aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur. Quare hoc maius est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis.

Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi, ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt: sic, illud, quod mea virtus praestare debuit, adiutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate copiaque superarem. Nunquam de P. Popilio, clarissimo atque fortissimo viro; nunquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive; nunquam de C. Mario custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. Tribunitiis illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti. Ma-

(1) De quo multa in quatuor primis epist. lib. XIV ad fam.

(2) In exilium proficisci voluntarium.

(3) Coniux, filius et filia non audebant in forum prodire.

(4) Non egredientes, nisi necessitas urgeret.

rius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus; nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus atque arma valuerunt. At de me ut valeret (1), semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primum licuit (2), frequentia atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum (3) factus est. At me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis (4), magna civium caede facta, reducti sunt. Ego iis, a quibus eiectus sum, provincias obtinentibus (5), inimico autem optimo viro (6) et milissimo, altero consule referente, reductus sum: cum is (7) inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praebuisset, spiritu duntaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset: Nunquam de P. Popilio L. Opimius, fortissimus consul, nunquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus. At pro me superiores consules semper, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiae (8) causa facere viderentur; quod alter (9) mihi affinis erat, alterius causam capitis (10) receperam: qui provinciarum foedere irretiti (11), totum illum annum querelas senatus, luctum honorum, Italiae gemitum pertulerunt. Calendis vero ianuariis, posteaquam orba res-

(1) Lex lata de reditu.

(2) Superata vi Clodianorum.

(3) Multi ex Italicis municipiis et coloniis legati Romam venerunt, ut agerent de revocando Cicerone.

(4) Popilius et Metellus, occisus Gracchus, Marius magna Syllanorum caede.

(5) Pisone et Gabinio, quibus eoss. eiectus fuit, quorum alter Macedoniam, alter Syriam obtinebat.

(6) Q. Metello eo anno consule cum Lentulo: qui cum esset Ciceroni propter Clodium inimicus, eius tamen reditum adiuvit. Vide Epist. ad fam. V. 4.

(7) Atilius tribunus, qui intercesserat.

(8) Ironice.

(9) Piso cognatus C. Pisonis, mei generi.

(10) Gabinii, quem defenderam.

(11) Veriti, ne amitterent provincias a Clodio promissas.

publica consulis fidem, tanquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus (1), consul, parens, Deus salutis nostrae, vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de (2) solemnii religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis (3), quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, cum et cunctus ordo, et multi eum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret; noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur, sed ut patefactum est, in augenda mercede (4) consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla; et cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus, causa ad vos mense ianuario deferretur. Hic tantum interfuit inter me et inimicos meos. Ego, cum homines in tribunali Aurelio (5) palam conscribi centuriarumque (6) vidissem: cum intelligerem, veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas: cum viderem ex ea parte (7) homines, cuius partis nos, vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meae: cum duo consules, empti pacione (8) provinciarum, auctores se inimicis reipublicae tradidissent: cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent: cum senatus equitesque R.

(1) Ille, ad quem primus est epistolarum ad familiares liber.

(2) De iis quae sunt religionis. Statim ac inibant magistratum consules, proponebant, quid esset decernendum de religione.

(3) Atilius, ut diximus.

(4) Promissa a Clodianis, ut impediret reditum Ciceronis.

(5) Quod in foro fuit.

(6) In centurias describi. Sen-

sus est: quum Clodius collegia servorum et infimorum hominum contra senatus auctoritatem institueret, videbatur similis Catilinae, copias contra rempublicam conscribenti.

(7) Senatores intelligit, vel viros bonos.

(8) Irretiti pacione provinciarum, ut supra dixit.

flere pro me, ac mutata veste, vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur: cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum omnibus foedera, reconciliationes gratiarum, sanguine meo sancirentur: cum omnes boni non recusarent, quin vel pro me, vel mecum perirent; armis decertare pro mea salute nolui, quod et vincere et vinci luctuosum reipublicae fore putavi. At inimici mei, mense ianuario cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis (1), flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. Itaque cum ego abfui, eam rempublicam habuistis, ut aequae me atque illam restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versarentur; cum privati (2) se parietum praesidio, non legum tuerentur; tribuni plebis, vobis inspectantibus, vulnerarentur (3), ad magistratum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fasces frangerentur, Deorum immortalium templa incendere: rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque, republica exterminata, mihi locum in hac urbe esse duxi: nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret. An ego, cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis reipublicae periculosissimis temporibus aedilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset, dubitarem, quin is me, confectum consularibus (4) vulneribus, consulari medicina (5) ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem eius, clementissimo atque optimo viro (6) primo non adversante, post etiam adiuvante: reliqui ma-

(1) Vide auctores citatos in argumento.

(2) Inter quos Pompeius.

(3) Sextium tribunum plebis plus quam viginti vulnera accepisse testatur Cicero in eius defensione.

(4) Pulsus in exilium ob susceptas in consulatu bene gesto inimicitias.

(5) Auctoritate consulari revocaret in orbem.

(6) Metello nepote, de quo dictum supra.

gistratus paene omnes, fuerunt defensores salutis meae; ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis, T. Annius (1) et P. Sextius, praestanti in me benevolentia et divino studio exsisterunt eodemque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno (2) dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis ornavit: salutem vobis, municipiis coloniisque omnibus commendavit. Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores (3), testes, laudatores fuerunt. Quorum princeps ad cohortandos vos, et ad rogandos, fuit Cn. Pompeius, vir omnium qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae reipublicae, salutem, otium, dignitatem. Cuius oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita: primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causamque meam cum communi salute coniunxit; hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis benemeriti defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari a senatu, rogari ab equitibus R., rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco (4), in quo vestris

(1) Milo Clodii postea occisor, et a Cicerone defensus.

(2) Clodio.

(3) Approbatores.

(4) Senatorio et consulari. Ital. *Ma avete ritornato alla condizione d'un novo consolare.*

beneficiis fueram, iisdem centuriis (1), quibus collocatis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius, gravissimus vir, et ornatissimus civis, dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii, qui, quia suam classem (2) attentatam (3) magno cum suo periculo paene sensit, dixit in concione vestra: *Si ego consul, cum fui, non fuisset, rempublicam funditus interituram fuisse.*

PERORATIO

In qua Cicero pollicetur gratum animum Quiritibus, num. 1: proponit modum, quo ulturus est hostes, diversum a Mario, quocum se confert: significat enim, se hostibus tantum reipublicae inimicum fore, et Pisonem cum Gabinio e provinciis a se revocatum iri, num. 2: addit per correctionis figuram, maiorem sibi esse debere curam de referenda gratia, quam de ulciscendis inimicis, num. 3: senatui, populoque romano aeternam pollicetur accepti beneficii memoriam, num. 4.

1 En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, Diis denique immortalibus frugum ubertate, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicae restitutus, tantum

(1) Comitibus centuriatis.

(2) Cui praefuit bello Piratico, sub Pompeio.

(3) A Catilinariis. Multi enim

ex classe Gellii pecunia corrupti fuerant, ut contra Ciceronem agerent.

vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga Deos immortales esse solent, eadem me erga populum R. semper fore: numenque vestrum aequae mihi grave et sanctum, ac Deorum immortalium in omni vita futurum: deinde, quoniam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me loco reipublicae defuturum. Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis et iniuria, et sceleratorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet et permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum (1), C. Marium (quoniam nobis, quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui haec (2) delere voluissent, sed etiam cum fortuna (3) belligerandum fuit): eum tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato atque renovato. Quem ego met dicere audivi, tum se fuisse miserum, cum caret patria, quam obsidione liberavisset, cum sua bona possideri ab inimicis ac diripi audiret: cum adolescentem filium videret eiusdem socium calamitatis: cum in paludibus (4) demersus, concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset; cum parva navicula traiectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos (5) inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut, cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re ini-

(1) Marius et Cicero uterque sus fuit in exsilium ab inimicis Arpinas.

(2) Commoda et bona reipublicae pro cuius salute uterque dimicavit.

(3) Nam uterque consularis pul-

(4) Vide Plutarchum in vita Marii.

(5) Ad Hiempsalem, cui Marii opera datum fuerat Iugurthae victi regnum.

micos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello ac seditione locus est; huic in pace atque otio. Quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat: ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respublica permittet (1), cogitabo. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino genera hominum violarunt: unum eorum, qui odio reipublicae, quod eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiae (2) nefarie prodiderunt: tertium, qui (3), cum propter inertiam suam eadem assequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae: quartum, qui (4), cum custodes reipublicae esse deberent, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar genera singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus: malos cives, rempublicam bene gerendo: perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo: invidos, virtuti et gloriae serviendo: mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem (5) repetendo. Quamquam mihi maiori curae est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam quemadmodum inimicorum iniurias crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendae iniuriae facilior ratio est, quam beneficii remunerandi; propterea quod superiorum esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis exaequari: tum etiam ne tam necessarium quidem est, male meritis, quam optime meritis, referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicae communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari.

(1) Prout se gerent in rempublicam.

(2) In iis volunt aliqui Hortensium.

(3) Asseclae Clodii et Catilinae possunt intelligi.

(4) In his Piso et Gabinius coss.

(5) Id statim fecit habita oratione de provinciis consularibus.

Benemeritos quin colas, neque exorari fas est, neque id reipublicae (1) repetere utrumque necesse est, neque est excusatio difficultatis neque aequum est, tempore et die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur; at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior: neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio pecuniae debitae: propterea quod pecuniam (2) qui retinet, non dissolvit: qui reddidit, non habet: gratiam et qui retulit, habet; et qui habet, dissolvit. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque praestabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis, diligentiam; neque in periculis a republica propulsandis, animum; neque in sententia simpliciter referenda (3), fidem; neque in hominum voluntatibus pro republica laedendis, libertatem: nec in perferendo labore, industriam; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque haec cura, Quirites, erit infixae animo meo sempiterna, ut, cum vobis, qui apud me Deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit (4).

(1) Haec verba: neque id reipublicae repetere, quae Manutius et Graevius a se non intelligi fatentur, respondent et opponuntur iis: odium potest reipublicae utilitate deponi. Sensus est igitur: non potest obtendi utilitas reipublicae, ne reddatur gratia privatis civibus.

(2) De hoc aut parum absimili loquendi modo, vide Gellium I, 4.

(3) Vel ad populum, vel ad senatum.

(4) Hic monendi sunt studiosi, Ieremiam Marklandum, virum inter Britannos sagacissimum atque antiquitatis peritissimum, superiore saeculo, longa sane disputatio-

ORATIO

PRO

TITO ANNIO MILONE

ARGUMENTUM

Ortae erant inimicitiae inter T. Annum Milonem et P. Clodium, quod alter eodem anno peteret consulatum, alter praeturam. Interim obviam factus est Clodio prope Lanuvium rediens ab Aricia Milo, ortaque inter utriusque servos rixa, Clodius occiditur. Reus caedis Milo in iudicium vocatur. Accusatores fuere Appius maior, M. Antonius et P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero, qui tunc agebat annum LIV. Acta est haec oratio in foro anno v. c. DCC., estque in genere iudiciali. Quaeritur uter utri insidias fecerit. Iudices quinquaginta et unus fuere, Senatores octodecim, Equites septemdecim, Tribuni aerarii sexdecim: damnatus est Milo, et in exilium Massiliam profectus est.

ne demonstrare conatum fuisse, hanc orationem ad Quirites post reditum, aliasque tres, quae inscribuntur pro domo sua — De Haruspicum responsis — Pro M. Marcello, a Tulliano ingenio non fuisse profectas, sed ab aliquo sequioris aetatis scriptore, ostentandi ingenii causa, fuisse concinatas. Hanc Marklandi sententiam

secutus est Fridericus Aug. Wolfius, litterator magni nominis apud germanos. Sed Marklandi et Wolfii sententiae acerrime adversantur Middletonus, Ruhnkenius et Vyttembachius. Prae caeteris autem I. Mathias Gesnerus, vir cl., Marklandi argumenta refutavit in scriptiōne, cui titulus est: Cicero restitutus. Th. Vall.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causae, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM

Ducitur ab adiunctis huius iudicii. Duas offert causas Cicero sui timoris, et quia semper solet initio dicendi timere, et quia nova est iudicii forma, num. 1: corrigit suum timorem a providentia Pompeii, qui arma disposerat, non ut Milonem opprimeret, sed ut Clodianos coerceret, num. 2: deinde recensitis Milonianis, Clodianos extenuat, utpote perditos homines, num. 3: ultimo iudices ad miserationem movet adversus Milonem, quod miserabile sit, cum in iudicio periclitari, qui sua virtute iudicia semper defenderit adversus seditiosos, num. 4.

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit, (1) pro fortissimo viro dicere incipientem, timere, minimeque deceat, cum T. Annius Milo ipse magis de reipublicae salute, quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen haec (2) novi iudicii (3) nova forma terret oculos, qui, quocumque (4) inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim (5) corona consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus. Nam illa 2 praesidia, quae pro (6) templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non (7) afferunt tamen

(1) Id est Milone.

(2) Iudicium novum vocat, quia insuetum erat.

(3) Nova forma, quia Pompeius in foro et in templis armatos homines collocarat.

(4) Respexerint.

(5) Quando causae agebantur,

confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in formam coronae circumstabant iudicium subsellia.

(6) Ante templa.

(7) Non effluunt tamen, ut orator non timeat.

oratori aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen ne (1) non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem temporis, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere, nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica (2) armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesidium denunciant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionis meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium (3), tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua pars fori adspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesternam etiam (4) concione incitati sunt, ut vobis voce (5) praeirent, quid iudicaretis; quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis,

(1) Non timere idem est hic, atque audere, id est, ne audere sine aliquo timore possimus.

(2) Quia tunc Cn. Pompeius erat consul.

(3) Cives appellat ut distinguat a Clodianis, qui cives non erant, quia seditiosi.

(4) Eam significat, quae pridie quam haec haberetur, habita est a Manlio Plancio, tribuno plebis, ut refert Asconius.

(5) Formulam ipsam sententiae voce praeiverunt, a qua discedere nefas esset, ut in precationibus et iureiurando.

deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris; si unquam de benemeritis civibus potestas vobis iudicandi fuit; si denique unquam (1) locus (2) amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statualis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac per vestram (3) fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim nobis (4) duobus, iudices, laboriosius? Quid magis sollicitum, magis exercitum, dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum praemiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum (5) exitiorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas, in illis dumtaxat fluctibus concionum, semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad eius non salutem modo exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.

(1) Occasio.

(2) Elegerat iudices Pompeius ex senatorio et equestri ordine, et ex tribunis aeriari, et ex his sanctiores elegerat, teste Asconio.

(3) Intelligit iusiurandum, quo

se iudices obstringebant, se sancte iudicatos.

(4) Sibi et Miloni.

(5) Clodio mortuo, tentabant Clodiani multa damna inferre Clodion, et Miloni.

PROPOSITIO CUM DISTRIBUTIONE

Proponit Orator, iure a Milone Clodium occisum, primo, quia Clodius fuit insidiator, secundo, quia Clodius perniciosus fuit reipublicae civis.

Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii (1) tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicae gestis ad huius criminis defensionem non (2) abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter praeclara in rempublicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi R. felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, dum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

CONFUTATIO

Tria contra Milonem praecipua a Clodianis iactabantur; primum, nefas esse Milonem vivere, cum ipsemet a se occisum Clodium fateretur; secundum, Milonem iam damnatum senatus iudicio; tertium, damnatum Pompeii sententia. His singillatim respondet Cicero.

PRIMI PRAEJUDICII COMPUTATIONIS ARGUMENTA

Primum refellit inductione plurimorum, qui iure homines occiderunt, num. 1: a consuetudine iudiciorum, num. 2: auctoritate Africani, qui Tiberium Gracchum iuste sensit occisum, et ipsius senatus, qui plurimorum caedem probavit, num. 3: auctoritate fabularum, num. 4: duodecim Tabularum, num. 5: iure naturae, quo permissum est alterum vitae tuendae causa interficere, hoc-

(1) Fuerat enim Milo tribunus anno sequenti post Clodii tributatum.

(2) Utemur.

que exemplo tribuni a milite, cui vim afferbat, iuste interfecti, num. 6: ab eodem iure naturae, vim vi repellere permittente; hocque per expositionem oratoriam confirmat a comitatu et gladiis, qui omnibus permittuntur, num. 7: ultimo lege Cornelia, num. 8.

Sed, antequam ad eam orationem venio, quae est 1 propria nostrae (1) quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt, et in concione saepe ab improbis, et paullo ante ab accusatoribus: ut omni terrore sublato, rem plane, quae venit in iudicium, videre possitis. Negant inveni lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit (2) M. Horatii, fortissimi viri, qui, nondum libera civitate, tamen populi R. (3) comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc igno- 2 ret, quum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum, aut recte ac iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Afri- 3 canum fuisse, qui cum a C. Carbone, tribuno plebis, in concione seditiose (4) interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret, respondit iure caesum videri. Neque enim posset aut (5) Ahala ille Servilius, aut P. (6) Nasica, aut L. (7) Opimius, aut C. (8) Marius,

(1) Iudicia publica quaestiones vocantur, quia reus in iudicium vocatur et quaeritur, fuerit ne nocens an innocens.

(2) M. Horatius victor in urbem rediens sororem occiderat, dolentem de victoria Romanorum.

(3) Comititia nihil aliud erant, quam populi rom. conventus, qui in urbe prope curiam et forum fiebant.

(4) Seditiose interrogabat C. Carbo, quia sperabat, P. Africanum aliter responsurum, cum

Semproniam Gracchi sororem in matrimonium haberet.

(5) Ahala Servilius Spurius Maellum equitem romanum, interfecerat, eo quod regnum affectaret.

(6) Publius Nasica Tiberium Gracchum, opprimentem rempublicam cum sua factione interemit. Vide Val. Max. lib. III, c. 2.

(7) L. Opimius Caium Gracchum Tiberii fratrem novae excitantem seditiones occidit.

(8) Caius Marius Saturninum interfect. V. Orat. pro Rabirio.

aut (1), me consule, senatus non nefarius haberi, si
 4 sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudi-
 ces, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi ho-
 mines memoriae prodiderunt (2), eum, qui patris ul-
 ciscendi causa matrem necavisset, variatis (3) homi-
 num sententiis, non solum divina, sed etiam Deae (4)
 5 sapientissimae sententia liberatum. Quod si duode-
 cim (5) Tabulae nocturnum furem quoquo modo,
 diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune
 voluerunt: quis est, qui quoquo modo quis interfectus
 sit, puniendum putet, quum videat aliquando gladium
 nobis ad occidendum hominem ab ipsis (6) porrigi le-
 gibus? Atqui si tempus est ullum iure hominis necan-
 di, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum,
 verum etiam necessarium, cum vi vis illata defendi-
 6 tur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militum
 in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris in-
 terfectus ab eo est, cui vim afferebat: facere enim
 probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter,
 maluit. Atque hunc ille vir summus scelere solum
 periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae pot-
 7 est inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid
 gladii voluit? quos habere certe non liceret, si uti illis
 nullo pacto liceret. Est enim haec, iudices, non scri-
 pta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, le-
 gimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus,
 expressimus, ad quam non docti, sed facti, non insti-
 tuti, sed imbuti sumus: ut, si vita nostra in aliquas

(1) Cicero consul, iubente se-
 nato, Lentulum et Cethegum cum
 aliis Catilinaris interfecit.

(2) Intelligit Orestem, qui Cly-
 temnestram occiderat, quod ipsius
 patrem Agamemnonem interfe-
 cisset.

(3) Quia a sexdecim iudicibus
 Orestes damnabatur, et a quode-
 cim absoluebatur, accessit Miner-
 vae calculus, atque ita exaequalis
 sententiis liberatus est.

(4) Minervam intelligit, sapien-
 tissimam dictam, quia Dea sapien-
 tiae fingebatur. Locum ita enarra-
 non solum Deae, sed etiam Deae
 sapientissimae sententia.

(5) Duodecim Tabularum no-
 mine intellige leges a decemviris
 latas, ita dictas, quod in duodecim
 tabulis aeneis erant incisae.

(6) Porrigi a legibus, id est per-
 mitti.

insidias, si in vim, si in tela aut latronum aut inimi-
 corum incidisset, omnis honesta ratio esset (1) expe-
 diendae salutis. Silent enim leges inter arma, nec se
 exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit, ante in-
 iusta poena luenda sit, quam iusta repetenda. Etsi per-
 sapienter et quodammodo tacite dat ipsa lex (2) potesta-
 tem defendendi: quae non modo hominem occidi, sed
 esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, (3)
 cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi
 causa telo esset usus, non hominis occidendi causa
 habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat (4)
 in causa, iudices: non enim dubito, quin probaturus
 sim vobis defensionem meam, si id memineritis,
 quod oblivisci non potestis, insidiatorem iure interfici
 posse.

SECUNDI PRAEJUDICII CONFUTATIONIS ARGUMENTA

*Secundum praecudicium, nempe Milonem sententia senatus iam esse
 damnatum, refutat a studiis senatus, qui paene universus caedem
 illam approbavit, confirmatque Munatii Planci vocibus, qui que-
 stus est, senatum Ciceronis postulatione de Milone decrevisse,
 num. 1: a sententia eiusdem senatus, qui causam Milonis non
 improbavit, sed tantummodo contra rempublicam esse iudicavit,
 nec sensit pro Clodio, num. 2: exemplis plurimorum, qui caede
 contra rempublicam facta damnati non sunt, num. 3: ultimo as-
 serit, Milonem non esse a senatu damnatum, etiamsi caedes ab
 ipso facta sit contra rempublicam; hinc derivat odium in Munatium
 Plancum, qui impediverat, quominus ea senatus decerneret,
 quae volebat, num. 4.*

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime di-
 citur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum

(1) Vitae liberandae.
 (2) Intelligit legem Corneliam
 de sicariis, latam a L. Cornelio
 Sulla dictatore.

(3) Horum verborum sensus est:
 non ille reus est, qui telum gerit,

sed qui gerit hominis interficien-
 di causa.

(4) Id est, maneat constans et
 firmum in hac causa, licere ali-
 quando hominem impune occi-
 dere, insidiatorem videlicet.

judicasse contra rempublicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. (1) Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? quando enim frequentissimo senatu quatuor aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant huius (2) ambusti tribuni plebis illae (3) intermortuae conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret, senatum, non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius, quam, aut propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter hos (4) officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero (5) quaestionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede, vel de vi: nec tantum moerorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo (6) incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta; de eius interitu, quis potest credere, senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rempublicam senatus factam esse decre-

(1) Nam post interfectum Clodium paene iam centum dies effluerant.

(2) Munatius Plancus et Pompeius Rufus trib. pleb. plebem accenderant in Milonem. Itaque eum corpus Clodii cremaretur, curia quae rostris erat proxima, incensa est. Erat tum T. Munatius Plancus trib. pleb., ut auctor est Ascinius, paratus ad dicendum, flammaque incendii fugatus a concione ambustus dicitur ab orato-

re, alludente etiam per iocum ad Fabiorum Ambustorum familiam.

(3) Interruptae incendio curiae.

(4) Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscepti sunt.

(5) Iudicium.

(6) Per incestum stuprum intelligit scelus commissum a Clodio, quum muliebri veste indutus in sacra Bonae Deae irrepisset, ut stuprum uxori Caesaris inferret.

vit? quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda: sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e re publica, rempublicam tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum caedem (1) in Appia via factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, cum inesset in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi (2), rem notavi. Quod si 4 per (3) furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nunc nullam haberemus: decernebat enim ut veteribus legibus, tantummodo extra (4) ordinem quaereretur. (5) Divisa sententia est, postulante nescio (6) quo: nihil enim necesse est, omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus, emta intercessione, sublata est.

TERTII PRAEJUDICII CONFUTATIONIS ARGUMENTA

Tertium praecudicium, nempe sententia Pompeii damnatum esse Milonem, evertit ab ipsius sententia Pompeii, qui quaestionem instituit de iure, quod habuit Milo Clodium interficiendi, num. 1: exemplis Drusi et Africani, de quorum caede nulla facta est quaestio, probat nullam fieri debuisse de Milone, rationibus et schola Stoicorum petitis, cum eadem sit ratio clarorum et obscurorum hominum, eiusdemque sceleris eadem debeat esse poena, num. 2: a caede Papirii per Clodium facta, de qua non est instituta nova quaestio, et a Clodii conatibus, quibus saepius Pom-

(1) In Appia via ab Appio Claudio dicta.

(2) Paulo infra: *Senatus rem, non hominem notavit.*

(3) Munatium Plancum intelligit, quem appellat furiosum, quia quaestionem per populum excitavit.

(4) Extra ordinem de causa quae-

rere est in causa procedere, non servata iuris formula.

(5) Dividere sententiam est de singulis rebus propositis referre.

(6) Fuerat hic Q. Fufius, a Munatio Planco pecunia corruptus, quem non dominat, quia senator erat.

peium et Ciceronem occidere tentavit, num. 3: addit ironica inductione, Pompeium hanc quaestionem non instituisse propter mortem Clodii, quam nemo luget, num. 4: Pompeium hanc quaestionem instituisse ratione temporis, ratione iudicium, quos videbat fortiter iudicaturus, ut pole sanctissimos, neque Ciceroni amicos; postremo, Domitium, qui huic causae praesidebat, sibi, et Miloni brevi laudatione conciliat, postea ad narrationem descendit, num. 5.

- 1 At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re (1) et de causa iudicavit. Tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus est. Quid ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factum ne sit? at constat. A quo? at patet. Vidit igitur etiam in confessione facti; iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri, neque quaeri unquam iussisset, nec vobis tam salutarem (2) hanc in iudicando literam, quam illam tristem (3), dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Iam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publio ne Clodio tribuendum putarit, an temporis. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, paene patronus (4), avunculus huius nostri iudicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe

(1) Per rem generalem, quaestionem caedis intelligit.

(2) Salutaria litera est litera A quam proiciebant in urbem iudices, si absolverent.

(3) Tristis litera est litera C,

quam proiciebant in urbem iudices, si condemnarent.

(4) Iudex erat M. Cato Uticensis, cuius mater Livia M. Drusi soror fuit. V. Val. Max. lib. III, cap. 1.

fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano, domi suae quiescenti, illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem expectatam esse (1) mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuro necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is (2) in monumentis maiorum suorum sit interfectus: hoc enim saepe ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinaerentur. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissimum equitem R. P. Clodium M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum: homo enim nobilis in suis monumentis equitem R. occiderat. Nunc eiusdem Appiae nomen quantas traegedias excitat! quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam (3) latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat: extorta est confitenti sica de manibus. Carnit foro postea Pompeius: caruit senatu: caruit publico: ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque textit. Num qua rogatio lata? num qua nova quaestio decreta est? Atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe

(1) Horum verborum sensus est: omnes flebant, quod naturalem vitae cursum non attingisset.

(2) Scilicet in Appia via, quam Appius Claudius, postea Caecus

dicitur, lapidibus sternendam curavit.

(3) Latronem Clodium appellat, quia ex improviso Milonem aggressus erat.

haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitelatur salus civitatis: eo porro reipublicae tempore, quo, si unus ille occidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda; perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit, re non perfecta, sed puniendum certe nihilominus. Quoties ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis eius manibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipublicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Irsuum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem aequo animo nemo ferre potest. (1) Luget senatus: moeret equester ordo: tota civitas confecta senio (2) est: squalent municipia: afflictae coloniae: agri denique ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea profecto causa, iudices, non fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam: sed homo sapiens, atque alta et divina quadam mente praeditus, multa vidit, fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium laetitia, si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior (3) fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicatu-ros. Itaque delegit e florentissimis (4) ordinibus ipsa lumina. Neque vero, quod nonnulli dicunt, secrevit in iudiciis legendis amicos meos; neque enim hoc co-

(1) Ironia.

(2) Aegritudine.

(3) Fuerant dissidia inter Clodium et Pompeium; sed fuerant reconciliatae gratiae sopita; noluit igitur de morte Clodii laetari

Pompeius, ne parum fida videretur reconciliatio.

(4) E senatorio videlicet, et aequo, et tribuni aerarii, ut supra.

gitavit vir iustissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiam si cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos coniunxit cum bonis. Ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud, nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis (1), et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum: dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, iudices, ut aliquando ad causam crimenque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est: et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit: et electi iudices estis, isque praepositus quaestioni qui haec iuste sapienterque disceptet: reliquum est, iudices, ut nihil iam aliud quaerere debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso diligenter attendite.

NARRATIO

Exorditur narrationem orator explanando Clodii consilia de reipublica vexanda in praetura, quod cum integre Milone consule peragere non posset, transtulit in annum sequentem, nihilque intentatum reliquit, ut Milonem a consulatu removeret, num. 1: proseguitur describendo profectionem Clodii ab Aricia cum ma-

(1) Clodianos intelligit.

gno comitatu ad insidias et pugnam idoneo, Lanuvium versus; ubi certo sibi sciebat, obviam futurum Milonem, pugnae imparatum: ex quo colligit in Clodio voluntatem insidiandi Miloni, num. 2: claudit narrationem exponendo pugnam ex adiunctis loci, quem aptiorem nactus est Clodius, fortitudinem, qua se defendit Milo, et caedem Clodii, a servis, Milone neque sciente neque imperante, interfecti, num. 5.

1 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura vexare rempublicam, videretque, ita (1) tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem et annum (2) integrum ad dilacerandam rempublicam quaereret, subito reliquit (3) annum suum, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei (4), mancam ac debilem praeturam suam futuram, consule Milone: eum porro summo consensu populi romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius (5) competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis gubernaret; tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: Collinam novam (6), delectu perditissimorum civium conscribemat. Quanto ille plura (7) miscebat, tanto (8) hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum,

(1) Dilata.

(2) Namque propter dilata comitia, medium tantum annum habere poterat.

(3) Annus suus est ille, quo quis honores petere ex lege potest.

(4) Manens dicitur, cui altera manus inutilis est, sumpta metaphora a corpore.

(5) Competitores erant P. Plau-

tius Hypsaenus, et Q. Metellus Scipio. V. Padianum.

(6) Collina erat tribus urbis Romae. Novam ergo Collinam, seu tribum moliebatur Clodius, in qua perditissimos quosque scriberet, atque ita suorum suffragatorum numerum augetet.

(7) Perturbabat.

(8) Milo.

certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi R. saepe esse declaratum: palam agere coepit, et aperte dicere, occidendum Milonem (1). Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis; res erat minime obscura; etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse: significavit hoc saepe in senatu, dixit in concione. Quin etiam (2) Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe frureret, Milone vivo, respondit: triduo illum aut summum quadriduo, periturum; quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire), 2 iter (3) solemne (4) legitimum, necessarium, ante diem XIII (5) cal. febr. Miloni esse (6) Lanuvium ad (7) flaminem prodendum, quod erat (8) dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (9), quod re intellectum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut (10) concionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem cum in Senatu fuisset eo die,

(1) Erant Clodii possessiones in Etruria prope Aureliam viam (Vid. XII. Philip. ix): ibi aiebat Clodius servos agrestes et barbaros; nam eos ex Apennino monte deduxerat. Hos etiam commemorat in oratione de aere alieno Milonis, iniquens: eosdem ad caedem civium de Apennino deduxisti.

(2) Favonius vir fuit amicissimus Catoni, et eius virtutum aemulus.

(3) Solemne, quia certis temporibus fiebat.

(4) Legitimum illud est, quod lege fit, et more.

(5) Ante diem XIII kal. februarias,

idem valet ac tertio decimo kalendas februarias, Italice: il 20 di gennaio.

(6) Lanuvium municipium est distans ab urbe Roma stadia fere centum, nunc città Lavinia.

(7) Flamines sacerdotes erant ita dicti a flammeo lini genere. V. Orat. ad Pont. pro domo sua.

(8) Dictator in municipiis dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

(9) Id est evento pugnae.

(10) Quam instituerant eodem die, quo Clodius occisus est, C. Sallustius et Q. Pompeius tribunos plebis, et Milonis inimici.

quoad senatus dimissus est, domum venit (1) calceos et vestimenta mutavit: paullisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cum iam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla (2) rheda, nullis impedimentis, nullis (3) graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum hic (4) insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, (5) penulatus, magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum (6) puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante (7) fundum eius, hora (8) fere undecima, aut non multo secus. Statim complures cum telis in (9) hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem (10) hic de rheda, reiecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant. Ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent, et revera putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim aperte non (11) derivandi criminis causa, sed ut factum est), nec imperante, nec sciente, nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

(1) Senatores calceis utebantur auratis.

(2) Rheda genus vehiculi est.

(3) Comites graeci sunt vel musci, vel philosophi, quos ut plurimum aiebant divites rom., ut Cic. not. orat. in Pisonem.

(4) Milonem appellat insidiatorem ironice.

(5) Penula, vestimentum itinera-

rium est contra frigus et pluviam.

(6) Intelligit iuniores servos.

(7) Qui erat in Albano.

(8) Nos: *Verso le cinque pomeridiane.*

(9) In Milonem.

(10) Milo.

(11) Derivare crimen est, culpam, qua quis tenetur, in innocentem transferre.

CONSTITUTIO CAUSAE

Exponit Cicero, quid non sit dicturus, quasi id omne minus pertineret ad causam, sumto argumento a consuetudine et natura, num. 1: proponit statum quaestionis, uter utri insidias fecerit; petitque ut punitus qui fecerit, et absolvatur qui innocens fuerit, num. 2.

Haec sicut exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus est, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit: nihil quid vos: nihil quid omnes boni: nihil sane quod prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rempublicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo, quod defendam: sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescipit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum (1) P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petitem, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit, occisus ne sit, quod fatemur: sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra rempublicam factum iudicavit: ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur, latum est (2), ut quaeretur. Ita et senatus (3) rem, non hominem, notavit; et Pompeius de iure, non de facto, quaestionem tulit. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit?

(1) Se iugulandum.

(2) A Pompeio videlicet.

(3) Insidias.

perfecto nihil. Si hic (1) illi, ut ne sit impune; si ille (2) huic, ut scelere solvamur.

CONFIRMATIO

Duas habet partes, primam insidias fecisse Clodium Miloni, secundam, gloriosum fuisse Miloni Clodium interfecisse.

PRIMAE PARTIS CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM

Probat ab antecedentibus Cicero, Clodium insidias fecisse Miloni, eo afferendo, quae Clodius sperabat ex morte Milonis, quae, consule eo, assequi non potuisset; et ea, quae Milo, vivo Clodio, esse adeptus, quae eo mortuo desperabat, num. 1: ab odio, quia Clodius oderat Milonem, Milo autem non oderat Clodium, num. 2: refert postea insidias in multos a Clodio constructas, in Ciceronem, in Vibienum, in Pompeium, aliosque; at Milo nulli insidias est, ne Clodio quidem, quem tamen saepissime potuisset interficere, num. 3: deinde offert spem impunitatis, quam habebat Clodius, si Milonem occideret, utpote assuetus iudicia contemnere, quam non habebat Milo, num. 4: addit testes qui audierant a Clodio, Milonem post paucos dies periturum; tum Clodii profectioem, cum haberet causam remanendi Romae: et necessitatem, quae fuit Miloni, proficiscendi Lanuvium, nihilque Milonem scire potuisse de reditu Clodii, confirmat adversariorum testimoniis, num. 5.

4 Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria (3) bellua, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum (4), *Cui bono*

(1) Milo Clodio.

(2) Clodius Miloni.

(3) Belluam appellat Clodium ut odioso vocabulo moveat in ipsum indignationem.

(4) Cassius vir summae severi-

tatis, cum quaerebatur de homine occiso, suadebat iudicibus, ut quaererent, cui bono fuisset cupi perire, qui fuerat occisus. V. Valerium lib. III, c. 7.

fuerit, in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quod sceleris nihil facere posset: sed etiam ut iis (1) consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at conniventibus certe, speraret, se posse (2) eludere in illis suis (3) cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ille ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere velent, cum tantum (4) beneficium ei se debere arbitrentur; et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi (5) corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur (6) aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis, et pestes reipublicae) fuerit impositurus nobis omnibus (7) atque inustus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi (8), exhibe (9) librum illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis (10) turbae nocturna tanquam (11) Palla-

(1) Designat Plautium Hypsaem et Q. Metellum Scipionem, qui cum Milone petebant consulatum.

(2) Eludere in furoribus est bacchari quodammodo, et quasi per ludum audacissime omnia permiscere. Eludere quandoque intransitive usurpatur.

(3) Statuerat enim Clodius in praetura totam rempublicam evertere.

(4) Consulatum, quem beneficium Clodii essent adepti Hypsaem et Metellus Scipio.

(5) Clodii audaciam vocal corroboratam vetustate, metaphora sumta ab arboribus, quae eo duriores sunt, quo vetustiores.

(6) Quasi rerum essent ignari, quae a Clodio praetore factae fuissent.

(7) Innuit complures leges, quas Clodius laturus fuisset; in primisque legem novam, qua servos in libertatem vindicare volebat. Huc revoca, quae infra ait: *incitebantur tam domi leges, quae nos servis nostris addicerent, tum, lege nova... servos nostros libertos suos fecisset.*

(8) Clodius iste consanguineus erat occisi.

(9) Codicem nempe, in quo omnia acta describuntur.

(10) Turba haec nocturna erat infimae plebis multitudo, quae Clodii cadaver circumsteterat, Roma perlata ante primam noctis horam.

(11) Palladium, Palladis est simulacrum, quod Romae in aede Vestae repositum erat.

dium sustulisse, ut praeclarum videlicet munus, atque instrumentum (1) tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses (2). Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. Movet me quippe (3) lumen curiae. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam (4) punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo: tu in publicum abiiecisti; tu spoliatum (5) imaginibus, exequiis, pompa (6), laudatione, infelicissimis (7) lignis semiustulatum (8) nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. Audistis, iudices (9), quantum Clodio profuerit occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium?

(1) Liber quo Clodius usus fuis-
set, veluti instrumento, ad geren-
dum tribunatum; quemadmodum
rustici instrumentis utuntur ad co-
lendum agrum.

(2) Desunt hic nonnulla.

(3) Si velimus, Ciceronem serio
loqui, connotat hic incendium
curiae; si locose, designat per
ironiam Sextum Clodium senato-
rem amplissimum.

(4) Punitus es pro punivisti.

(5) Stabant in atris nobilium
virorum ceratae imagines, et si
quando ex eorum familia aliquis
sepeliebatur, una ferebantur eae
imagines. Vide Plin. Hist. nat.
l. XXXV, cap. 2.

(6) Si quis ex nobili familia e
vita decederet, propinquus aliquis
assumebatur, qui mortuum lau-
daret; hinc originem habere or-
ationes funebres.

(7) Subsellia et tribunalia cur-
riae, quibus ambustum est Clodii

corpus, quae infelicissima ligna
appellat, quia eo igne arsit et
curia.

(8) Canes intelligit, qui noctu
vagantur, nec certam domum
habent.

(9) Haec verba usque ad illa qui
sibi solutam addita sunt ad fidem
antiquissimi palimpsesti Taurinen-
sis, qui unus omnium codicum ea
servavit. Ex eodem codice decer-
psi novas lectiones, quibus pas-
sim haec orationem emaculare
sategi. Verbis audistis iudices, etc.
concludit orator primam argumen-
ti Cassiani partem, tum proponit
alteram, quae bipartita est, ubi
constat ex his verbis non modo igitur
nihil prodest, sed obest etiam
P. Clodii mors Miloni. Scilicet
duo probare contendit orator, 1.
mortem Clodii non prodesse Mi-
loni; 2. immo obesse, quod evin-
cit diluendo objectionem *Obstabat
in spe, etc.*

quid erat cur Milo, non dicam admitteret, sed optaret? Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. At, eo repugnante, fiebat, immo vero fiebat magis; nec me suffragatore meliore utebatur, quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrymae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodii praeturam non sine maximo rerum (1) novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse, cum sentiret universus populus R., quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, usitatis iam rebus entendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa et huic uni concessa gloria, quae quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem (2) perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeplis est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor iniuriae, punitor doloris sui. Quid? si haec, non dico, maiora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae; praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset, primum (3) defensorum salutis meae, deinde vexatorem furoris, domi-

(1) Per novas seditiones intelli-
gunt historici.

insignis metaphora, per quam
Clodium intelligit.

(2) Quia Milo curaverat Cice-
ronem revocandum ab exilio.

®

torem armorum suorum, postremum etiam accusatorem suum: reus enim Milonis lege (1) Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc (2) tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius, et in nomine iniusto, quam etiam iustum fuisse?

3 Reliquum est, ut iam (3) illum natura ipsius consuetudoque defendat (4) hunc autem haec eadem coarquant. Nihil per vim (5) unquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo, iudices? quum moerentibus vobis, urbe cessi, iudiciumne timui? non servos (6), non arma, non vim? quae fuisset igitur causa iusta restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiiciendi? Diem mihi credo dixerat: (7) multam irrogarat: actionem (8) perduellionis (9) intenderat: et mihi videlicet in causa, aut mala, aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obitici nolui. Vidi enim vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum reipublicae, paene interfici servorum manu, cum mihi (10) adesset; qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus, cum hoc quum esset una, ita est (11) mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando (12) illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est: huic ego

(1) Tulit legem Plotius Sylvanus ut de his, qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quaestio constitueretur. Reus igitur erat legis Plotiae Clodius, quia vim fecerat fabris Ciceronis domum aedificantibus, dum ipse exsularet.

(2) Clodium.

(3) Clodium.

(4) Milonem.

(5) Ironice.

(6) Quando Cicero factus est reus a Clodio, mulata veste populo supplicavit: at Clodius hominibus contumeliosis stipatus mu-

lacionem vestis et eius habitum petulanter exagitans, supplicationes impediabat.

(7) Mullam irrogare est rogare populum, ut nullam alicui velit imponere.

(8) Perduellio ille dicebatur ab antiquis, qui hostis a nobis.

(9) Intendere, verbum est iuris, idem significans, ac crimen in adversarium iacere.

(10) Patrocinaretur.

(11) Male tractatus.

(12) Clodius qui Catilinae auctor fuerat.

vos obitici pro me non sum passus: haec insidiata (1) Pompeio est; haec istam Appiam viam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: haec, haec eadem, longo intervallo conversa rursus est in me; nuper quidem, ut scitis, me ad (2) Regiam paene confecit. Quid simile Milonis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium (3) detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae, quoties occasiones, quam praeclarae fuerunt? Potuitne, quum domum ac Deos Penates suos, illo oppugnante, defenderet, iure se ulcisci? potuitne, cive egregio, et viro fortissimo (4), P. Sextio, collega suo vulnerato? potuitne Q. Fabricio, viro optimo, cum de re ditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne, L. Caecilio, iustissimi fortissimique praetoris oppugnata domo? potuitne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitaret, facti illius gloriam libens agnovisset: ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam (5) laudem pro sua vindicaret. Atqui id erat tempus. Clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meae: septem praetores, octo tribuni pl., illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis: cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum R. cohortatus est: qui cum de me de-

(1) Collocaverat enim Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum.

(2) Regia locus est in via sacra extra Romam positus, sic appellatus, quia ibi Pompilius rex rom. h. habitavit.

(3) Pertrahit.

(4) Vulneratus fuerat P. Sextius, cum pugnaret contra Clodium et Pisonem et Gabinium consules, male ferentes reditum Ciceronis in patriam.

(5) Intelligit eam laudem, quam sibi peperit Milo ob interfectum Clodium.

cretum (1) Capuae fecisset, ipse cunctae Italiae cupientem et eius fidem imploranti (2) signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem si qui tam interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo continnit, et P. Clodium in iudicium bis, ad vim quam vocavit. Quid? privato (3) Milone, et reo ad (4) populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium (5) pro Milone dicentem impetus factus est: quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero, cum M. (6) Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicae partem fortissime suscepisset, atque illam (7) belluam, iudicii laqueos declinantem, iam irrelitam teneret: qui locus, quod tempus illud, Dii immortales! fuit? Cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis (8) in campo quoties potestas fuit? cum ille vi in (9) septa irrupisset, gladios dstringendos, lapides iaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liceret?

Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco,

(1) Quod fecerunt Capuani, ut Cicero restitueretur.

(2) Id est cohortatus est.

(3) Qui functus fuerat magistratus, privatus dicebatur. Nemo autem poterat eum accusare, qui gereret magistratum.

(4) Ad populum.

(5) Pompeio enim pro Milone dicenti clamoribus perpetua oratione restitit Clodium.

(6) Fuit hic M. Antonius ille,

qui civile bellum gessit cum Augusto, qui insecutus fuerat Clodium, ut eum interficeret.

(7) Clodium intelligit, ducta allegoria a belluis, quae venatorum laqueos devitant.

(8) Martio scilicet, ubi comitia habebantur.

(9) Cum comitia habebantur, populus quibusdam septis seu ligneis repagulis concludebatur.

quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere? Praesertim, iudices, cum (1) honoris amplissimi contentio, et dies comitorum (2) subesset: quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque et quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus: ora omnium atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur (3) candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. Hunc diem igitur (4) campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa (5) augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in (6) hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, qui se, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput 4 audaciae est, iudices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem? in utro igitur haec fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut praeclari, aut certe necessarii? an in Clodio? qui ita iudicia poenamque contemserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, 5 Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Mi-

(1) Consulatus.

(2) Instaret.

(3) Qui petebant magistratum, candida veste utebantur, ut ab omnibus viderentur.

(4) Comitorum.

(5) Id est comitia centuriata quibus consules fiebant, quae vocat augusta, quia sancta, quod augurio consecrata essent.

(6) Milone videlicet.

lonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitarit aperire, quid cogitaret, vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque avertit. At quo die? quo, ut ante dixi, insanissima concio ab ipsius (1) mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperearet, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni nulla facultas manendi, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui scire potuerit: quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. (2) Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse: sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? quaesierit sane: videte, quid vobis largiar: servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruerit. Legite (3) testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius Schola (4) Interamnas familiarissimus, et idem comes P. Clodii: cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in (5) Albano mansurum fuisse: sed subito ei esse nun-

(1) Fuit hic Q. Pompeius, qui quo die Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit contra Milonem et Ciceronem: mercenarius autem dicitur, quia pecunia corruptus.

(2) T. Patinas familiaris erat Clodio, a quo potuit edoceri, Milonem venturum esse Lanuvium.

(3) Testimonia sunt testium dicta, quae saepe in iudiciis legi iubebantur: hic autem lecta sunt.

(4) Interamnas fuit gentile nomen ab Interamna Umbriae civitate sic dicta, quasi inter amnes.

(5) Albanus ager est dictus ab Alba urbe, et in eo Clodius vilam habebat.

ciatum (1), Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci: dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, indices, quantae res his testimoniis sint confectae. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio; quippe qui ei obvius futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, indices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu caedem esse factam, consilio vero (2) maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium (3) abiecti homines et perditii describebant (4). Iacent suis testibus hi, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. Nam occurrit illud: igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. Siquidem (5) exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nunciasset, non id nunciasset, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? una fui, testamentum simul obsignavi cum Clodio, testamentum autem palam fecerat, et illum heredem et me scripserat. Quem pridie (6) hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima (7) ei nunciabatur? Age, sit ita factum: quae causa, cur Romam properaret, cur in (8) noctem se coniceret? quid afferebat festinationis? quod heres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea

(1) Erat is aedificandi magister.

(2) Ciceronis videlicet, qui cum esset consularis, maiori dignitate Miloni praestabat.

(3) Clodiani.

(4) Convincuntur.

(5) Haec verba respondentis sunt.

(6) Idest nona nostra ante meridiem.

(7) Idest nostra quarta vespertina.

(8) Idest prope noctem viae se committeret.

nocte (1) consequi posset, amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit: sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat (2), subsidendum atque expectandum fuit.

PRIMAE PARTIS CONFIRMATIONIS

SECUNDUM ARGUMENTUM

Idem, quod antea, probat orator a concomitantibus, et primo ab adiunctis loci, in quo debuisset Milo insidias parare, nec paravit; a loco in quo nata caedes est, num. 1: ab habitu et comitatu utriusque, num. 2: amovet crimen a Milone ab imbecillitate Clodii, ab obligatione, quam habebat Milo se defendendi, ab incerto pugnatum exitu, ab imperitia, ebrietate et negligentia Clodii, num. 5.

Noctu, insidioso et pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt (3). Sustinisset hoc crimen primum ipse ille latronum (4) occultator et receptator locus, dum neque (5) muta solitudo indicasset, neque (6) caeca nox ostendisset Milonem: deinde multi ab (7) illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam haec timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe (8) Aricia rediens devertit Clodius ad se in Albanum. Quod nisi sciret Milo (illum Ariciae fuisse), suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet,

(1) Nihil tunc Romae noctu aut de haereditate, aut apud senatum agere poterat.

(2) Expectandum in insidiis quoad Clodius veniret.

(3) Occultasset.

(4) In via Appia erat locus latrocinii infamis, et eo se recipere ad latrocinandum fures solebant.

(5) Muta, ac si facinus taceret, metaphora sumpta ab hominibus mutis.

(6) Caeca, tanquam non videat, metaphora ducta ab hominibus caecis.

(7) Clodio.

(8) Aricia Latii oppidum est in via Appia.

ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret; nec eo in loco (1) subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare omnia, indices: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere: illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis, odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; huius tantum in repellenda: mortem ab illo denunciatam Miloni, et praedictam palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis huius diem illi notum; reditus illius huic ignotum fuisse: huius iter necessarium; illius etiam potius alienum: hunc prae se tulisse, se illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii fluxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo, propter insanas (2) illas substructiones, facile mille (3) hominum versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum delegerat? an in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, iudices, ipsa: quae semper valet plurimum. Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda penulatus, una sederet

(1) Id est furtim sedit in insidiis.

(2) Magna aedificia.

(3) Intelligit operas, quas mul-

tas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines et ripas defenderet et retineret.

uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam; cum penula irretitus, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa subito: cur vesperi? quid necesse est tarde? qui convenit, praesertim id (1) temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in (2) Asiensi esse. Villam ut perspiceret? milies in ea fuerat. Quid ergo erat? mora et tergiversatio: dum hic veniret, locum relinquere noluit.

2 Age nunc, iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine ea. Nunquam non in rheda: tum in equo. Comites graeculi, quocumque ibat, etiam cum in castra (3) Etrusca properabat: tum (4) nugarum in comitatu nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros (5) symphonicos uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper (6) exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum (7) a viro lectum esse diceret. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur: quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen (8) mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper ille, et quantum interesset P. Clodii, se perire, et quanto illi odio esset, quantum ille auderet, cogita-

(1) Mense februario.

(2) Alsium oppidum est ad ostia Tiberina, vulgo *Ceri*.

(3) Castra Etrusca, ad quae pergebat Clodius, ut se copularet Catilinae ibi bellum gerenti contra rempublicam.

(4) Ancillas et pueros ad nugas comparatos.

(5) Musicos qui cantu Faustam uxorem oblectabant.

(6) Verbum istud *exoletus* significat scortum masculum adultae aetatis, et docet Valla.

(7) Animum intendit ad morem Romanorum, qui militibus potestatem faciebant, ut singuli singulos sibi notos eligerent, cum periculum aliquid sibi imminere prospicerent.

(8) Vocat mulierem Clodium, quia erat vir effeminatus.

bat. Quamobrem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, nunquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque (1) communem: qui saepe spoliantem iam et exultantem evertit, et perculit (2) ab abiecto. Adde inscientiam (3) pransi (4), poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit; in quos incensos ira, vitamque domini desperantes cum incidisset (5), haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt.

PRIMAE PARTIS CONFIRMATIONIS

TERTIUM ARGUMENTUM

Obiiciebant adversarii Milonem servos suos manumisisse, ne dati in quaestionem eum accusarent. Refellit hoc Cicero testimonio Catonis, num. 1: addit insuper, quaestiones Milonem non urgere, cum illis subiecti sicut servi inimici illisque praefuerit fautor occisi, num. 2: ultimo inanes probat propter supplicia iis intentata, qui Milonem defenderent, et praemia iis promissa, qui accusarent, num. 3.

Cur igitur eos (6) manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerebantur, occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est (7) tortore? quid quaeris? occiderit ne? occidit. Inre, an iniuria? nihil ad tortorem. Facti enim in (8) equuleo

(1) Pugnam ancipilem.

(2) Saepe enim accidit in certaminibus, ut qui prostratus est, surgat, et vincat iam superantem.

(3) Saturi.

(4) Ebrii et negligentis.

(5) Dedit has poenas.

(6) Manumitti servus dicebatur, cum dominus eius aliquid eius

dem servi membrum tenens, dicebat: *hunc hominem liberum esse volo*, et eum emittebat manu.

(7) Tortor non erat is, qui interficiebat, sed qui torquebat in equuleo.

(8) Equuleus genus est tormenti, in quo ad inveniendam alicuius facti veritatem servi aut malefici torquebantur.

quaestio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis affecerit praemiis, nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter (1), M. Cato, dixitque in turbulenta concione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tum fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi (2) inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam dendendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moteste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio (3) Libertatis. Quibusnam de servis, rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? de servis nulla lege (4) quaestio est in dominos, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime Deos (5) accessit Clodius, propius quam tum, eum ad ipsos penetrarat: cuius de morte, tamquam de (6) caeremoniis violatis quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri

(1) Qui iudex erat in hac causa.
(2) Clodii.

(3) Atria, ubi exercebantur iudicia, vel senatus habebatur, erant iuxta templa; Atrium itaque Libertatis erat iuxta templum deae Libertatis.

(4) Non poterant servi dominum accusare, nisi de incestu, ut in Clodium actum erat, qui de in-

cestu cum sorore fuerat aliquando accusatus.

(5) Connotat scelus a Clodio commissum, qui cum veste muliebri irrepserat in locum aditum, ubi mulieres sacra Bonae Deae faciebant.

(6) locatur hic Cicero, dum ait, quaeri de morte Clodii, ac si Deorum caeremoniae violatae essent.

noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum, et dominis morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat, aut qualis quaestio? Heus tu (1), Rufio, verbi causa, cave, sis, mentiaris. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit? certa crux. Nullas fecit, sperata libertas. Quid hac quaestione (2) certius? Subito arrepti in quaestionem? tamen separantur a ceteris, et in (3) arcas coniciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius?

PRIMAE PARTIS CONFIRMATIONIS

QUARTUM ARGUMENTUM

Milonem non fecisse insidias probat a ceteritate, qua radiit in urbem Milo, et a securitate, qua se senatui, praesidiis, et Pompeio commisit, num. 1: ab opinione senatus, vulgi et Milonis inimicorum, ipsum post caedem Clodii non esse in urbe rediturum, quem putabant ad civile bellum parari, num. 2: a magnitudine animi, qua Pompeium non timuit, quem Miloni conciliat, suadendo, ne testimoniis credat, quia datus a Licinio homine abiecto, et servis ebriis, et a senatore, qui dixit, Milonem gestasse sicam in veste, quod falsum comperit, num. 3: ea resolvit, quae dicebantur contra Milonem a Pompeio comparata: et ab illo praesidia collocata esse dicit, non contra Milonem, sed ad medelam reipublicae, num. 4: monet Pompeium, ne vanis suspicionibus Milonem, amicum optimum, a se abalienet, ostendens, nihil de eo temere suspicari, quia ipse consul eiecisset Milonem, si eum iudicibus vim illaturam credidisset, num. 5: ultimum aut, praesidia collocata a Pompeio, ut iudices libere ferrent iudicium, num. 6.

Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente

(1) Iam quaestionem proponit orator compellens Rufionem servum.
(2) Ironia.

(3) Arcas sunt separatae, quas iuriconsulti malas mansiones appellant.

atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam revertisse: recordamini per Deos immortales! quae fuerit (1) celeritas reditus eius: qui ingressus in forum, ardente curia: quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit: neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis: neque his tantum, verum etiam (2) eius potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiae (3) populum, cuncta populi R. arma commiserat: cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret; praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiae, indices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint; et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, (4) praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero oblitii estis, iudices, recenti illo nuncio necis Clodianae, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, eum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset non dubitaturum fortem virum, quin, quum suo periculo salutem reipublicae attulisset (5) caederet

(1) Ea enim nocte, qua curia fuit incensa, Milo Romam rediit, licet nulli arbitrarentur, eum abesse in exilium.

(2) Pompeii, cui consuli senatus omnem potestatem dederat, ut videret ne quid detrimenti ca-

peret reipublica vel propter Milonis potentiam, vel propter Clodianorum factiones.

(3) Iuventutem. (4) Securifatem.

(5) Idest pareret legibus, quae iubent eum exulare, qui civem interfecerit.

aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenda relinqueret quae ipse servasset (1). Multi etiam Catilinam atque illa (2) portentosa loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives, optime de republica meritos! in quibus homines non modo res praeclearissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt: quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

Quid, quae postea sunt in eum congesta (3)! quae quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit? Dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit! quae neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladio- rum (4), spatorum (5) pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur: nullum in urbe vicum, nullum (6) angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam (7) Oericulanam devecta Tiberi: domum in clivo Capitolino scutis refertam: plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Haec non delata solum, sed paene credita: nec ante repudiata sunt, quam quae- sita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est reipublica. Quin etiam fuerit au-

(1) Credebant aliqui, Milonem Catilinae similem, bellum patriae illaturum.

(2) Intelligit, perniciosos eos cives, qui Catilinam secuti sunt, ut Lentulus, Cethegus, et alii quamplurimi.

(3) Sparsa confecta crimina.

(4) Sparus exiguum est telum rusticum.

(5) Pilum telum est missile, tres saltem pedes eum semisse longum, si parvum esset; septem vero cum semisse, quod maius appellabatur, ut ait Vegetius.

(6) Angiportus est vicus exitum non habens.

(7) Oericula urbs Umbriae prope Tiberim, hodie *Utricoli*.

diendus (1) popa Licinius nescio quis de (2) circo maximo: servos Milonis apud se (3) ebrios factos sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompeio coniurasse: deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nunciavit. Accessor in primis: de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione, non metu examinari: sed mirabar tamen, credi popae: ebriosorum confessionem servorum audiri: vulnus in latere, quod acutum punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri; per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat (4) celebri loco, nemo senserat: tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari: diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio, senator (5) inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo (6) templo, quoniam vita talis et civis et viri, fidem non faciebat, ut, eo tacente, res ipsa loqueretur. Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt.

4 Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc iam Clodianum crimen (7) timemus, sed tuas Cn. Pompei (te enim iam appello ea voce, ut me exaudire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie

(1) Popa sacrificiosus est, qui victimas impactis in frontem malleo caedit. Poparum aliud munus fuit, domos funestas purgare.

(2) Prope circum maximum collegium erat hominum perditissimorum, teste Svetonio.

(3) Habebat enim Licinius ille

popinam in circo maximo, et ibi vinum vendebat.

(4) In via Sacra, prope forum.

(5) Cornificius.

(6) Templum pro senatu, quia senatus in loco auguriis consecrato semper habebatur. V. de hoc Milonis facto Val. Max. I. il

(7) Clodii caedem.

aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italiae delectus, ut nonnulli (1) conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae (2) cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta inventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur; siquidem in hunc unum et praestantissimus dux electus, et tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicae partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? quod si Miloni locus (3) datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quam te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterrima (4) peste se saepissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea (5) defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae, duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me (6) suo. Quae si non probaret: si tibi ita penitus (7) inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia a delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nunquam esset conquietura: nae iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit; te, Magne (8), tamen antestaretur, quod nunc etiam facit. Vide quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna,

(1) Exploratores.

(2) Collocatas in Capitolio ad praesidium urbis.

(3) Voluit Milo Pompeium convenire, sed Pompeius vetuit.

(4) Clodio.

(5) Defenderat enim Pompeius Milonem, de vi accusatum a Clodio.

(6) Beneficium intelligit, quo affecerat illum Pompeius, cum eum in urbem revocavit.

(7) Infixa esset.

(8) Id est suae innocentiae te testem adhiberet.

quantae infidelitates in amicis, quam ad tempus (1) aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus, et illucescet aliquando ille dies, cum tu, salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu (2) aliquo communium temporum immutatis (qui quam crebro accidat, experti debemus scire), et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium iuris publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, cum senatus ei commiserit ut videret, *ne quid respublica detrimenti caperet*: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium expectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem: qui (3) legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret: ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusis sedet, satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim minus dignum, quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more maiorum et suo (4) iure posset?), sed praesidio esse: ut intelligatis, contra hesternam (5) concionem illam licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

(1) Accommodatae.

(2) Discordia civili.

(3) Legem tulit Pompeius, ut de Clodii morte quaeretur.

(4) Nam consul erat, et poterat sine iudicio Milonem opprimere, propter datam sibi potestatem,

ne quid respublica detrimenti caperet.

(5) Concionem illam seditiosam intelligit, quam pridie, quam hoc iudicium haberetur, habuit Munatius Plancus, de quo supra.

SECUNDAE PARTIS CONFIRMATIONIS

ARGUMENTA

Gloriosum fuisse Miloni Clodium interficere, probat exemptis Spuri Maelii, et Tib. Gracchi, qui licet non tam perniciosi reipublicae, ut Clodius, tamen cum gloria interfectorum occisi sunt, num. 1: a persona Clodii, et congerie scelerum eiusdem, inde deducens, quae mala reipublicae, civibus romanis, et ceteris quoque imminerent, num. 2: deinde per prosopopoeiam inducit Milonem caedem consententem, quae sensu et gaudio communi est approbata, num. 3: enumerans bona, quae speranda sunt, odium iudicium movet in Clodium, num. 4: addit neminem esse, qui velit eum ab inferis excitare, num. 5: ab honoribus, quos iis Gracchi deferebant, qui cives perniciosos necabant, iisdem dignum Milonem asserit, num. 6: ulterius probat ab ipso Milone, qui caedem fecisse fatebatur, ut sibi et reipublicae consuleret, nec unquam caedis poenitisset, quantumvis nullam inde laudem speraret, num. 7: a Deorum numine, quorum providentia interfectum fuisse Clodium asserit. Hanc autem Deorum providentiam ostendit a magnitudine imperii romani, a sole, a motu coelorum. A consequentibus, mala recensens, quae reipublicae evenissent, si vivus Clodius obtinisset praeturam, vel Milonem interfecisset, cuius amplificat dignitatem cum affectu doloris, num. 8: ultimo profert querelas Clodianorum de caede facta in Appia via, et de curia silentium, atque seditiones ab iis factas in urbe exponit, praedicando Caelii tribuni constantiam in causa Milonis, num. 9.

Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet: 1 nec tam sum demens, tamque vestri sensus ignarus atque expertus, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. De qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare atque mentiri (1) gloriose liceret: occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona levanda, iacturisque rei familiaris, quia nimis (2) amplecti plebem putabatur, in

(1) Non enim Milo, sed servus Milonis Clodium occiderat.

(2) Amare.

suspicionem incidit regni appetendi: non Tib. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem (1) abrogavit: quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria: sed eum (auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset), cuius nefandum adulterium in (2) pulvinaribus sanctissimis nobilissimae (3) feminae comprehenderunt: eum, cuius supplicio senatus solennes religiones expiandas saepe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse, L. Lucullus iuratus se, quaestionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui (4) civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitae civium conservatorem iudicabant, servorum armis exterminavit: eum, qui regna (5) dedit (6), ademit, orbem terrarum, quibuscum voluit (7), partitus est: eum, qui pluribus caedibus in foro (8) factis, singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit: eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui aedem Nympharum (9) incendit, ut memoriam (10) publicam recensionis tabulis publicis impressam exstingeret: eum denique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini: qui non (11) calumnia

(1) Collegam deposuit magistratu.

(2) Idest in penetralibus delubri Deae Cybeles; in templis enim erant pulvinaria, sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponerantur.

(3) Calpurniae videlicet, uxoris Caesaris.

(4) Se ipsum intelligit Cicero.

(5) Dederal enim Pessinuntem Bregitaro Gallograeco per venditionem, et regem eum iusserat appellari.

(6) Cyprum enim insulam, in provinciae formam redactam, Ptolemaeo regi ademeral, eique M. Catonem praefecerat.

(7) Quia Macedonia Pisoni, Syriam Gabinio decreverat.

(8) Idest in templo Castoris foro propinquo, in quo servum collocarat, ut Pompeium interficeret, qua de causa se domo contigit Pompeius.

(9) Templum, quod sacrum erat his Nymphis, quae fontibus praerant.

(10) Solebant censores singulis lustris tribus omnes censere, et tabulas habere, in quibus omnium civium scelera notabantur; in quibus cum sciret Clodius sua flagitia esse descripta, aedem Nympharum incendit, in qua eae tabulae asservabantur, ut scelerum suorum memoriam deleteret.

(11) Calumnia litis est callida et maligna iuris interpretatio.

litium, non iniustus (1) vindictis (2) ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contemserat), sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus, armis castrisque conatus est: qui cum architectis et (3) decempedis villas multorum hortorum peragrabat: qui Ianiculo (4) et Alpibus spem possessionum terminabat suarum; qui quum ab equite romano splendido et forti M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu (5) Prilio venderet, repente (6) lintribus in eam insulam materiam, caecem, caementa atque arma convexit: dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit aedificium extruere in alieno: qui huic (7) T. Furio Fano, cui viro? Dii immortales! (quid enim ego de muliercula Stantia? quid de adolescente P. Apinio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent); sed ausus est Furio Fano dicere si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset (8) mortuum se in domum eius illaturum: qua invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fra-

(1) Vindictas appellantur res eae, de quibus controversia est, V. Festum lib. ult.

(2) Sacramentum pecunia ea est, quae depocebatur ab eo, qui in controversia vincebatur, quaeque in aerario collocabatur, tanquam res sacra esset.

(3) Decempeda proprie dicitur pertica decem pedibus longa, qua menses agrorum uti solent: hic autem sumi videtur a Cicero pro ipsis mensoribus, vulgo *Agrimensori*.

(4) Ianiculum urbs est Etruriae in ripa citeriore Tiberis, a Iano sic dicta: Alpes vero montes sunt, quibus Italia a Gallia separatur. Vult autem indicare Cicero, Clo-

dium a Ianiculo, sive Roma, usque ad Galliam omnes possessiones sibi vindicare voluisse.

(5) Lacus Prilius, vel, ut alii malunt, Prilius, in Etruria situs est.

(6) Lintres naves parvae sunt, quibus utuntur piscatores.

(7) Amicus hic erat Cicero.

(8) Minalus est Clodius Furio Fano, mortuum se in domum eius illaturum, ut ipse Furio Fano reus caedis haberetur, vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, et ius eius domino peribat. Vide Caium Iurison. lib. Pandect. II, tit. de religiosis locis.

trem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit, qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere (1), sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine. Quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur, etsi aequaliter in rempublicam, in privatos, in longiuquos, in propinquos, in alienos, in suos irruerat: sed nescio quo modo iam usu obduerant et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant iam, et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre, imperium si ille nactus esset? Omitto (2) socios, exterarum nationes, reges (3), tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? a liberis, a liberis, medius fidius, et a coniugibus vestris nunquam ille effraenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent? quae nota sunt omnibus? quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam resque privatas omnium possideret? Quamobrem si eruentum gladium tenens clamaret

3 T. Annius: Adeste, quaeso, atque audite cives: P. Clodium interfeci: eius furor, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis fraenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris repuli: per me unum, ut ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicae profuisse, maxima laetitia populum rom., cunctam Italiam,

(1) Aedificare.

(2) Socii dicebantur, quicumque in Italia populi, qui suis legibus uterentur, et cum populo romano essent societate coniuncti.

(3) Tetrarchae erant principes qui quartam tantum regni partem obtinebant.

nationes omnes affecisse, et dicat et sentiat? Nequeo, vetera illa populi romani gaudia quanta fuerint iudicare. Multas tamen iam summorum (1) imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberorumque vestros in republica bona esse visuros: in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule (2), compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? quid? ea, quae tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod ius perpetuae possessionis habere potuissent!

Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus libentius haec in illum evomere videar, quam verius. Etenim etsi praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, iudices. Nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis: liberae enim sunt cogitationes nostrae, et, quae volunt, sic intuentur, ut ea cernamus, quae non videmus; fingite igitur cogitatione imaginem huius conditionis meae, si possim efficere, ut Milonem absolvatis: sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae ne-

(1) Tunc erant Sulla et Marius.

(2) Pompeio.

mo praeter illum : si is, inquam, potuisset, ut quaestionem de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare: utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si, propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempublicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse nolitis : et de eius nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Huius ergo interfector, si esset, in confitendo ab iis poenam timeret, quos liberavisset? Graeci homines Deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis? quae aliis in urbibus Graeciae? quas res (1) divinas talibus institutas viris? quos cantus, quae carmina? prope ad immortalitatis et (2) religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium (3) rapi etiam patiimini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente se fecisse, libertatis omnium causa: quod esset ei certe non confitendum modo, verum etiam praedicandum. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? Nisi vero gratus putat esse vobis, sui se capitis, quam vestri, defensorem fuisse: cum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos: si factum vobis non probaretur (quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari?), sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata (3) cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratus, quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper omnes fuimus in patriae prodito-

(1) Intelligit statuas, monumenta, columnas, quae in Deorum honorem erecta sunt.

(2) Iis enim habebantur caeremoniae, tanquam diis.

(3) Fuisset.

ribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putarem. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus (1) essem, si id, quod conabar, sine maximis (2) dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rempublicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est, praemiis afficere bene meritos de republica cives; viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: et, si grata respublica esset, laetaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna (3), conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi R., et vestra felicitas, et dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest; nisi qui nullam vim (4) esse ducit, numenve divinum; quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec coeli, signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, maiorum nostrorum sapientia: qui sacra, qui caeremonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt, et nobis, suis posteris, tradiderunt. Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: perinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre, aut plane qualis,

(1) Loquitur de Catilinae con-
iuratione a se oppressa.

(2) Periculo et invidia.

(3) Nempe praeciori sui faci-
noris.

(4) Naturam divinam

aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam (1) perniciem exstinxit ac sustulit: cui primum mentem iniecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, Deorum immortalium cura, res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, araeque, cum illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam Aibani (2) tumuli atque luci (3), vos, inquam, imploro atque obtestor: vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum populi R. sociae (4) et aequales, quas ille praiceps amentia, caesis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestrae tum arae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte (5), Latiaris sancte Iupiter, cuius ille (6) lacus, nemora, finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti; vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae Deae, quod est in fundo Sergii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam,

(1) Clodium perniciem appellat quia suis sceleribus reipublicae perniciem afferebat.

(2) Aibani tumuli collecti sunt, vel loci eminentiores, in quibus arae quibusdam numinibus dedicatae erant; vel etiam sepulcra veterum Albanorum.

(3) Luci nemora opaca sunt et densa, quae numinibus consecrata censebantur, ut ex multis Virgillii locis colligitur.

(4) Illae arae dicebantur sociae sacrorum populi rom., quia sacra illa Latinis cum populo rom. communia erant.

(5) Albanus mons, in quo Iupiter Latiaris, a Latio ita dietus, colebatur.

(6) Tres erant lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Iuturnae, tertius, et omnium celeberrimus Aibanus.

cum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo teterrimam mortem obiret; ut non absolutus iudicio illo (1) nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non eadem ira Deorum hanc eius satellitibus (2) iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine (3) cantu, sine (4) ludis, sine exsequiis, sine (5) lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum (6) formas illi teterrimo paricidae aliquid decoris asferre, neque ullo in loco potius mortem eius (7) lacerari, quam in quo vita esset (8) damnata.

Dura mihi, medius fidius, iam fortuna populi R., et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hac republica insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones: senatus gravissima decreta profregerat: pecunia se a iudicibus palam redemerat: vexarat (9) in tribunatu senatum: oranium ordinum consensu pro salute reipublicae gesta (10) resciderat: me patria expulerat: bona diripuerat: domum incenderat: liberos, coniugem meam vexaverat: Cn. Pompeio nefarium (11)

(1) Nam ob violatam religionem absolutus fuerat a iudicibus pecunia corruptis.

(2) Per hos satellites designat S. Clodium, Munatium Plaucum, et alios Clodiana factionis homines.

(3) Tibiae et cantus in funeribus apud Rom. adhibebantur.

(4) In funeribus clarorum virorum apud Rom. fiebant gladiatorii ludi, qui funebres dicebantur.

(5) Lamentum fletus est, quem mulier, quae praefica dicebatur, incipiebat, dum corpus cremabatur, cui simili modo reliqua turba respondebat.

(6) Imagines.

(7) Id est cadaver semistulatum a nocturnis canibus lacerari.

(8) Quia multis S. C. Clodius confixus fuit.

(9) Tribunus enim, contra senatus auctoritatem, Pisoni et Gabinio provincias decreverat.

(10) Cum exsilium machinaretur Ciceroni propter interfectos Lentulum et Cethegum, aliosque Catilinarios, abrogavit omnia senatus acta, quibus senatus et populus rom. illud Ciceronis factum approbabat.

(11) Struxerat insidias eum interficiendi causa, ut dictum supra.

bellum indixerat (1): magistratum (2), privatorum caedes fecerat: domum mei fratris (3) incenderat: vastarata Etruriam: multos sedibus ac fortunis eiecerat, instabat, urgebat: capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant. Incidebantur iam domi leges (4), quae nos nostris servis addicerent: nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus nemo, praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Caesaris potentiam, suam esse dicebat: bonorum animos in meo (5) casu contemserat: Milo unus urgebat. Hic, Dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perditio ac furioso, ut (6) huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum respublica suo iure esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum (7) circumscripsisset. Ne, cum solebat quidem id (8) facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An consules in praetore coercendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset suos (9) consules: deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum, virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret: lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. Postremo, nisi eum Dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempu-

(1) Intelligit Sextium, Q. Fabricium, quem occidit, et Marcum Cipsium, quem ferro appellavit.

(2) Cum de Cicerone revocando actum est, multi partim vulnerati, partim occisi fuerunt a Clodianis.

(3) V. lib. Epist. ad Attic. IV, 3.

(4) Cogitabat Clodius, si praetor esset, ut scribit Aconius, legem ferre, ut libertini in urbanis tribubus suffragia ferre possent,

quod tantum ab ingenuis praestari poterat.

(5) Meo exsilio.

(6) Miloni.

(7) Coercuisset.

(8) Sensus huius loci est: cum senatus volebat coercere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cum praetor erit?

(9) Hypsaenum et Scipionem, de quibus supra.

blicam nullam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec (1) templa, atque ipsa moenia stare eo vivo tandiu, et consulatum eius exspectare potuissent; ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum (2), portum omnium gentium, sedem ab universo populo R. concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? qui cum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum (3) abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia (4) querantur, taceant de curia? et qui ab eo (5) spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitare eum, si potestis, ab inferis. Frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt (6), cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum rom., concionem gladiis disturbari, cum (7) audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in republica fortissimus, et in suscepta causa firmissimus, et bonorum voluntati, et auctoritati senatus deditus, et in hac Milonis sive invidia, sive fortuna, singulari, divina et incredibili fide.

(1) Loquitur de foro et curia, ubi haec oratio habebatur.

(2) Reges enim, et populi externi ad senatum rom. tanquam ad refugium confugiebant.

(3) Intulit.

(4) In qua occisus est Clodius.

(5) Vivo.

(6) Falces militares, non messorias intelligit.

(7) Concionem enim habuerat Caelius pro Milone.

PERORATIO

Tota est ad ciendam misericordiam comparata, idque sit ethopoeia Milonis, viri fortis, qui, quum benefacti conscius sit, nullum pavet iudicii periculum, ipsiusque prosopoeia, ostendentis magnum in patriam amorem, et solius gloriae cupiditatem, num. 1: apostrophe Ciceronis ad Milonem conquerentis de Milonis periculo, et ostendentis quanto sibi dolori futurum sit, non potuisse Milonem defendere, num. 2: alia denique oratoris apostrophe modo ad iudices, modo ad Quirites, qua sua commemorat erga rempublicam merita, et navatam a Milone in se restituendo operam, adeoque miserimum sibi fore, inquit, illum ex urbe eiectum videre, per quem ipse in urbem sit restitutus, num. 3.

1 Sed iam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obsterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse (1) non implorat; ego, etiam repugnante hoc, et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis: si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere. Haud scio, an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoris pugnis, et infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices, et ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes, servari cupimus; eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant; quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei, sint incolumes, sint floren-

(1) Ait, Milonem non implorare misericordiam, ut placet iudices, qui potuissent offendi, quod Milo neque sordidatus, neque supples venerit, ut mos erat reis.

tes, sint beati: stet haec urbs praeclara, mihi que patria carissima (1), quoquo modo merita de me erit: tranquilla republica cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) siue me ipsi, sed propter me tamen, perfruantur. Ego cedam atque abibo; si mihi republica bona frui non licuerit, at carebo mala: et quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, mihi suscepti labores! o spes fallaces et cogitationes inanes meae! Ego, cum tribunus plebis, republica oppressa, me senatui dedissem, quem extinctum acceperam: equitibus R., quorum vires (2) erant debiles: bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant: mihi unquam honorum praesidium defuturum putarem? Ego, cum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites rom. illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihi ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, fleas, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, negat ingratis civibus se fecisse, quae fecerit; timidus, et omnia (3) circumspectantibus pericula, non negat: plebem et infimam multitudinem, quae, P. Clodio duce, fortunis vestris imminabat, eam, quo tutior esset vita vestra, se fecisse commemorat; ut non modo virtute fleeteret, sed etiam tribus suis (4) patrimoniis deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspe-

(1) Sive me damnet, sive liberet.

(2) Quia vexabantur a Clodio.

(3) Providentibus.

(4) Tria intelligit patrimonia, quae Milo largitionibus et impensis ludorum impenderat, ut divites a direptione liberaret.

clam: vestras vero, et vestrorum ordinum (1) occur-
sationes, studia, (2) sermones, quemcumque cursum
fortuna dederit, secum ablaturum esse dicit. Meminit
etiam, sibi (3) vocem praeconis (4) modo defuisse,
quam minime desiderarit; populi vero cunctis suffra-
giis, quod unum cupierit, se consulem declaratum:
nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi fa-
cinoris suspicionem, non facti crimen ob stare. Addit
haec, quae certe vera sunt, fortes et sapientes viros
non tam praemia sequi solere recte factorum, quam
ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi praeclarissime
fecisse; siquidem nihil sit praestabilius viro, quam
periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res
honori fuerit a suis civibus: nec tamen eos miseros,
qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omni-
bus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemio-
rum, amplissimum esse praemium gloriam: esse hanc
unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria con-
solaretur; quae efficeret, ut absentes adessemus, mor-
tui viveremus; hanc denique esse, cuius gradibus et-
iam homines in coelum viderentur adscendere. De me,
inquit, semper omnes gentes loquentur, nulla un-
quam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso,
cum omnes a meis inimicis faces meae invidiae subii-
ciuntur, tamen omni in hominum coetu, gratis agen-
dis, et gratulationibus habendis, et omni sermone ce-
lebramur. Omitto Etruriae festos (5), et actos et insti-
tutos dies: centesima (6) lux est haec ab interitu P.
Clodii, et, opinor, altera; qua fines imperii populi
Rom. sunt, non solum fama iam de illo, sed etiam lac-

(1) Idest obvias salutationes,
quae honoris et benevolentiae cau-
sa fiunt.

(2) Qui nempe de Milone ab-
sente circumferuntur.

(3) Licet non possit in comitiis
ignorari, quis consul esset desi-
gnatus, tamen praeconis voce re-
nuntiabatur.

(4) Tantum.

(5) Haec regio inimica Clodio,
cum advisset, eum a Milone in-
terfectum fuisse, dies festos in
honorem Milonis instituit.

(6) Dies.

titia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non,
inquit, labore; quoniam omnibus in terris etiam ver-
satur, et semper habitabit nominis mei gloria. Haec 2
tu mecum saepe, his absentibus; sed iisdem audien-
tibus, haec ego tecum, Milo. Te quidem, quod isto
animo es, satis laudare non possum; sed quo est ista
magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor.
Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad-
consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus
tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi
eripient, sed (1) amicissimi: non male aliquando de me
meriti, sed semper optime. Nullum unquam, iudices, 3
mihi tantum dolorem (2) inuretis (etsi quis potest esse
tantus?), sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar,
quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio,
aut si in me aliquid (3) offendistis: cur non id meo (4)
capite potius luitur, quam Milonis? praeclare enim vi-
xero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum
mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod
tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii,
nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias (5)
potentium pro te appetivi: ego meum saepe corpus
et vitam obieci armis inimicorum tuorum; ego me
plurimis pro te supplicem abieci: bona, fortunas
meas ac liberorum meorum in communionem tuo-
rum (6) temporum contuli: hoc denique ipso die, si
qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, de-
posco. Quid iam restat? Quid habeo, quod faciam pro
tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quaecum-
que erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo:
vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in
me contulistis, aut in huius salute augeatis, aut in eius-

(1) Loquitur de iudicibus, quos
amicissimos vocat, ut sibi con-
siliet.

(2) Inferetis.

(3) Aliquid in vestris offensa-
nis.

(4) Mea morte.

(5) Clodianorum scilicet, et Pom-
peii, qui infensus erat Miloni.

(6) Cleero significat, communi-
care secum omnes suas fortunas
Milonem veluisse.

dem exitio occasura esse iubeatis. His lacrymis non movetur Milo: est quodam incredibili robore animi se-
 ptus: exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturae finem esse, non poenam. Sit hic ea mente, qua natus est. Quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum ei-
 cietis, et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis, vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic iudicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? proicietur? O me miserum, o infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero? quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes (1), consorti mecum temporum illorum? me ne non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquieverunt. Quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus, aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, cum illa (2) indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxim? omnes in me meosque redundant ex illo, (3) fonte dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare, me restitutum esse, si (4) distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam Dii immortales fe-

(1) Socio meae calamitatis.
 (2) Catilinae coniurationem indicat, qui urbem ferro flammisque delere constituerat.

(3) Catilina.
 (4) Sepavor.

cissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) uti P. Clodius non modo viveret, sed, etiam praetor, consui, dictator esset, potius, quam hoc spectaculum viderem. O Dii immortales! fortem et a vobis, iudices, conservandum virum! minime, minime, inquit. Immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriae natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte, pro patria? huius vos animi monumenta retinebitis: corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit: hanc ingratam, si eiecerit: miseram, si amiserit! sed finis sit: neque enim prae lacrymis iam loqui possum: et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sentiis ferendis quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite (1), is maxime probabit, qui in iudiciis legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque delegit.

(1) Pompeius.

ORATIO

PRO

QUINTO LIGARIO

ARGUMENTUM

Q. Ligarius, legatus Considii proconsulis in Africa provincia fuit: ex qua quum decederet Considius, ei praefecit Ligarium, quod et dignum eo honore putabat, et gratiosum esse in provincia videbat. Interim fama de bello civili orto in Africam est perlata: qua commoti cives, qui in ista provincia erant, et reliqui provinciales, quod Pompeii in primis studiosi erant, eum ducem sibi esse voluerunt, quo contra Caesarem uterentur. Hoc munus quum iste recusaret, accidit, ut P. Atius Varus, qui praetorio imperio in Africa fuerat, Uticam veniret, et oblatum sibi imperium privatus susciperet. Haec dum geruntur, Q. Tubero ex S. C. in provinciam venit. Sed quod imperium iam ab alio erat occupatum, ex ea repulsus, in castra Pompeii se contulit, ibique

contra Caesarem arma tulit. Verum Pompeio mortuo, totoque bello composito, quum Caesar inter alios etiam Tuberoni ignovisset, filius eius Ligarium qui Roma aberat, et Caesarem iratum habebat, quod et ipse Pompeianarum partium fuerat, absentem accusavit de vi, quod in Africa Caesarianis partibus inimicus fuisset. Eum defendit Cicero, ita ut concedat quidem, eum Pompeianae causae fuisse, sed nihilo minus Caesare dignum esse ostendat, huic quoque veniam dare, ut sibi, et Tuberoni, et multis aliis dederit; ut deprecatio potius ista oratio, quam defensio sit. Cicero hac oratione animum Caesaris tam apte commovit, ut libellos quos manu tenebat, eiecerit, quasi se victum fateretur.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Narratio, Contentio, Peroratio.

Quaestio est in Genere Iudiciali:

quaeritur enim, an criminis sit Q. Ligario fuisse in Africa in partibus Pompeii.

EXORDII ANALYSIS

Orator ironice fingit se apud Caesarem laborare de culpa Q. Ligarii, quam detulit Tubero, et fassus est C. Pansa. Itaque, quum ignoratione Caesaris abuti putaret ad salutem Ligarii, orationem omnem sibi conferendam esse ait ad Caesaris misericordiam impetrandam, num. 1: mox ad Tuberonem accusatorem conversus fatetur Q. Ligarium in eadem esse culpa, qua est ipse Tubero simul cum patre, num. 2.

1. Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te, Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quo me vertam, nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer; sed, quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor: praesertim cum meus necessarius, C. Pansa, lecerit, ut id iam integrum non esset: omissaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpae, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

NARRATIO

Primo. Ligarius, quum nulla adhuc esset belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est, num. 1: Secundo. Sic provinciae praefuit, ut illi pacem esse expediret, num. 2: Tertio. Exorto bello, Ligarius nullo se implicari negotio passus est, num. 3: Quarto, post adventum Vari domum spectavit, et ad suos redire cupiit, num. 4: Denique orator ad Caesarem verba convertens, concludit nullam esse culpam Ligarii, num. 5.

Q. enim Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, 1 legatus (1) in Africam cum C. Considio profectus est; qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Q. Ligarius, quum diu recusans nihil 2 profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic praefuit in pace, ut et civibus, et sociis gratissima esset eius integritas et fides. Bellum subito exarsit: quod, 3 qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quaerebant aliquem ducem: cum Ligarius domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Atilius Varus, qui 4 praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursus est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio, deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Caesar, Q. 5 Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem

(1) Extra rem militarem legati bantur, ut illi opera et consiliis diuti sunt qui proconsulem aut adessent. Th. Fall. praelorem in provinciam seque-

suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine; unum, cum est legatus profectus; alterum, cum efflagitatus a provincia, praepositus Africae est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit: quod si est criminis, necessitatis (1) crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae (2) potius, quam Romae, cum P. Atio, quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse, quam cum suis maluisset? Quum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset, propter incredibilem quemdam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit, belli discidio distractus a fratribus?

CONTENTIO

Orator omnino in eo est, ut Caesar pro sua singulari clementia Ligario ignoscat, ut sibi ipsi ignoverat, qui arma in illum sumpsisset, num. 1: Aut enim nullum crimen est in Africa fuisse, aut eiusmodi, ut exsilia poena salis sit. Quod vero praeter exsiliium Tubero quaerit, et iudicio et sententia Caesaris consequi vult, id privati odii, summae iniustitiae, summaeque crudelitatis et impudentiae argumentum esse demonstrat. Nam clementissimus Caesar Tuberoni ipsi pepercerat pariter, imo maioris criminis reo, num. 2: Multisque aliis, qui in Pharsalia et in Africa in partibus Pompeii fuerant, vitam ac patriam reddiderat, num. 3: Et quidem communis Pompeianorum causa, quam nemo praeter Tuberonem scelus appellabat, oratori divina quaedam necessitas visa est, qua illi, qui armati occiderint, miseri; qui supersunt a victore Caesare

(1) Coactus enim fuit parere P. Varo, novo proconsuli.

(2) Utica, Africae urbs ad Baeram fluvium.

miseria liberati sint, num. 4: Quod confirmat ipso Caesaris testimonio, qui necessitate arma sumpsit, non ut cum sceleratis civibus pace conveniret, sed ut bonos conservaret, falso quodam et errore inter se dissidentes, num. 5: Ceterum Ligario difficilius, nil, fuisse, exorto bello, ex Africa exire, quam Tuberoni in Africam non venire: ac si Tubero paruit senatui, et paruisse Ligario: idcirco non debere Tuberonem gloriari se paruisse senatui, Ligarium, quia paruerit, reprehendere, num. 6: Praeterea non eum fuisse Ligarium, qui Africa exclusisset Tubrones, sed Varum, penes quem erat imperium, num. 7: Nihil vero interesse sive Varus, sive Ligarius eos exclusisset, quando Tubrones provinciam illam non tradituri fuissent Caesari, sed in te bellum gesturi contra Caesarem, num. 8: Id quod orator probat, inquit, Tubrones Africa exclusos non ad Caesarem, sed ad Pompeium iniuriae suae querelam detulisse, num. 9: Quare infert orator, cum Tubrones Caesaris causa non venissent in Africam, eos apud Caesarem male queri audere de Ligario, qui ipsos contra Caesarem bellum gerere prohibuisset, cum in Africam non recepit, num. 10: Postremo orator laudat Tuberonis constantiam in tuendis Pompeii partibus, quo callidius eum invidiosum reddat, probelque male iniurias persequi apud Caesarem, cum ipse eum constantiter adhaeserit Pompeio, a quo tamen exceptus non fuerit, num. 11.

Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario 1 signum alienae a te voluntatis; cuius ego causam, animadvertite, quaeso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, praedicatione, literis monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit, nec quid tibi de alio audienti, de se ipso occurral, reformidat. Vide, quam non reformidem; vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut populus hoc romanus exaudiat. Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea

arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui quum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicae reddidit: qui ad me ex Aegypto literas misit, ut essem idem, qui fuissem: qui, quum ipse imperator in toto imperio populi romani unus esset, esse me alterum passus est (1); a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi (2); qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliata ornamentis dedisset. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, quum de se eadem dicerem, ignosceret; cuius ego industriae gloriaeque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, districtus ille tuus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur ado-

(1) M. Tullius, Ser. Sulpicio et M. Marcello coss., in Ciliciam pro consule profectus, Amano pa-
cato, perpetuoque hoste inde sub-
lato, rem satis prospere gessit,
atque imperator a militibus salu-
tatus fuit. V. ad Attic. epist. lib.
II et III, et lib. XV famil.

(2) Tenuisse lictores laureatos
M. Tullius videtur usque ad men-
sem octobrem, Caesare dictatore
iterum, anno urbis DCCVII, quo

demum tempore in urbem venisse
imperiumque deposuisse videtur
ex epist. ultima lib. XI ad Attic.
et epist. 20, lib. XIV famil. Pro-
consulibus vero imperii relinendi
tamdiu potestas erat, quoad Ro-
mam reversi fuissent, ingressique
portam Romae deponebant impe-
rium. V. Appianum lib. I. et Ul-
pianum in lib. ult. de officio
procoess.

lescens: ad me revertar. Iisdem in armis fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, 3 tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profecto, quam isto modo a te agi malisset.

Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut tu vis, parem. Haec non modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis romanus ante te nemo: externi isti sunt mores. Usque ad sanguinem (1) incitari solet odium aut levium graecorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita, vis. At istud, ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi, nullo postulante: praemiis etiam invitabat. Quae tamen crudelitas ab eodem aliquot annis post (2), quae nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquires. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi do-

(1) Hoc est, leves graeci, aut immanes barbari, more istiusmodi suo, nobis externo et peregrino, solent fervere odio usque ad cae-
dem.

(2) Annis XVII, nam Sulla di-

ciator fuit anno ab U. C. DCLXXII. Caesar quaestionem inter sicarios exercuit anno DCXC. L. Iulio Caesare et C. Figulo coss. V. Di-
genem.

mum nomenque vestrum, studia denique generis ac familiae vestrae, virtutis, humanitatis, doctrinae plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certo scio, vos non petere sanguinem; sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia, praeter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? hoc vero multo acerbius, multoque est durius. Quod nos domi petimus, precibus et lacrymis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes, quam huius humanitati, id ne impetremus, pugnabis? Et in nostrum sletum irrumpes? et nos iacentes ad pedes, supplicum voce prohibebis? Si, quum hoc domi faceremus, quod et fecimus, et, ut spero, non frustra fecimus, tu der repente irrupisses, et clamare coepisses: Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, misereatur; nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus; id a te in foro oppugnari? et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, C. Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo, quid loquar), acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui quum a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Caesari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto et misericordiam mendacio saluti civis calamitosis consultum esse vellemus; tamen hominis non esset in tanto discrimine et periculo civis, refellere et coarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est

errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. Tum diceres: Cave, Caesar, credas: fuit in Africa Ligarius; tulit arma contra te. Nunc quid dicis? cave ignoscas. Haec nec hominis nec ad hominem vox est: qua qui apud te, C. Caesar, utetur, suam citius abiiciet humanitatem, quam extorquebit tuam.

Ac primus aditus et postulatio Tiberonis haec, ut 4
opinor, fuit; velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem; scelus, praeter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse; ut nemo mirari debeat, humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros: quamquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare (1)? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur (2), et dignitatem tuam? quid? tu, cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita, tanta certe non videren-

(1) Quod eripi tibi dicebas inimicorum iniuria beneficium a populo rom. datum, id est: quod tibi non liceret absenti alterum consulatum petere, quemadmodum iussit.

(2) Ius nempe populi romani. Multi enim ex his, qui cum Caesare militabant, suffragium tulerant in illa lege, quae absenti Caesari consulatus petendi potestatem dedit.

tur, si me, ut sceleratum, a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica benemeritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, non hostile odium, sed civile dissidium; utrisque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par: non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam Dii adjuverunt. Cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus? Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligario ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramusne, inquis, cum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat: vos tum parvistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae; sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex senatus-consulto, cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat excusare. Haec ego novi propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone. Domi una eruditi, militiae contubernales, post affines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse; sed ita quidam aiebat, ita reipublicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiamsi aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri (1), vel potius paruit. Una est profectus

(1) Pompeii, non Catonis, ut quidam putarunt.

cum iis (1), quorum erat una causa: tardius iter fecit. Itaque in Africam venit iam occupatam (2). Hinc 7 in Ligarium crimen oritur, vel ira potius; nam, si crimen est, illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere, quam aliquem, maluisse. Atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquo modo (3) se se illud ha- 8 bet, haec querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid si essetis? Caesarine eam tradituri fuissetis, an contra Caesarem retenturi? Vide, quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciae. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse; non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed iam hoc totum omitto; non tam, ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in 9 Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex (4) potentissimus, inimicus huic causae, aliena voluntas (5), conventus firmi atque magni. Quaero, quid facturi fuistis? Quamquam quid facturi fueritis, dubitem, cum videam, quid feceritis (6)? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut perhibetis, summa cum iniuria. Quomodo id tulistis? Acceptae iniuriae que-

(1) Eodem tempore quo reliqui praefores ad obtinendas reliquas imperitorum provincias iussu Pompeii et senatus exibant paludati, votis prius in Capitolio nuncupatis, ipse etiam Tubero Roma profectus est.

(2) A P. Varo.

(3) Sive imperium Ligarius, sive Varus habuerit.

(4) Rex Iuba.

(5) Cuius? Africae videlicet ipsius. Hoc autem est, omnium qui Africam scilicet incolabant.

(6) Video enim vos, Africa prohibitos, in Graeciam ad Pompeium ivisse.

relam ad quem detulistis? Nempe ad eum (1), cuius auctoritatem secuti, in societatem belli veneratis. Quod si Caesaris causa in provinciam veniebatis; ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quae est ergo haec apud Caesarem querela, cum eum accusatis, a quo queramini vos prohibitos, contra Caesarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio si vultis gloriari, per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros, etiamsi a Varo et quibusdam aliis prohibiti essetis: ego autem confitebor culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione privaverit. Sed vide, quaeso, C. Caesar, constantiam ornatissimi viri, L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? nescio, an melius patientiam possim dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate (2) reiectus, ad eos ipsos rediret? Magni cuiusdam animi, atque eius viri esset, quem de suscepta causa, propositaque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent; honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt: hoc certe praecipuum Tuberonis fuit, quod iusto cum imperio ex senatusconsulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur; in Macedoniam, ad Cn. Pompeii castra venit in eam ipsam causam, a qua erat reiectus cum iniuria. Quid? cum ista res

(1) Ad Pompeium.

(2) Ex Pomponio D. de orig. iuris: Infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire. Ex Caesare: Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque effectum voluntate filium exponere patitur.

nihil commovisset eius animum, ad quem veneratis; languidiore, credo, studio in causa fuistis: tantummodo (1) in praesidiis eratis; animi vero a causa abhorrebant. An, ut sit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui; sed tum sero: erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe praecipue, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriae. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae, aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero, utrum vestras iniurias, an reipublicae persequamini: si reipublicae, quid de vestra in ea causa perseverantia respondebitis, si vestras, videte, ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis.

(1) Videlicet in castris Pompei corpore tantummodo, versabamini causam autem eius animis vestris non probabatis.

PERORATIO

Orator totam hic Ligarii causam ad misericordiam Caesaris refert, non quidem iudicis, sed parentis illius, num. 1: Tum fingens, se pro Ligario deprecari Caesarem non audere, quia Pompeianus fuerit, ac videns apud illum causas rogantium valere plus quam preces, in iustissima causa rogandi pro Ligario spem ponit, non in deprecatione suae orationis, num. 2: Addit et parem deprecandi causam plurimum, praesertim Sabinorum, Brocchorum, Ligariorum, qui omnes suis erga Caesarem meritis, ac pietate supplicant, et lugent pro uno Ligario, tempestate belli abrepto in Africam, num. 3: Contendit deinde orator ignoscendum Ligario, quia, quum esset quaestor, studuit maxime Caesari, num. 4: Denique pari causa Marcelli, et divina misericordia Caesaris, quam populus rom. amat, hortatur Caesarem, ut salutem conferat Ligario, quam longe plurimis et contulit et simul conferet, num. 5.

4 Itaque num tibi videor, Caesar, in causa Ligarii occupatus esse? num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis, vel clementiae, vel misericordiae tuae. Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum; certe nunquam hoc modo: *Ignoscite, iudices; erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac...* Ad parentem sic agi solet; ad iudices: *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic, te, Caesar, de facto Ligarii iudicem esse; quibus in praesidiis fuerit, quaere. Taceo. Ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud iudicem. Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus, tum etiam totus animo et studio tuus. Ad iudicem sic agi solet; sed ego ad parentem loquor: Erravi, temere feci, poenitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscas, oro. Si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An spe-

randi Ligario causa non sit, cum mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi? Quamquam neque in hac oratione spes est posita causae, nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, quum pro alicuius salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse, quam vultus: neque spectare te, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces: ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum dolorem videas in petendo.

In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum 3 facies necessariis tuis; sed hoc, quaeso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur reipublicae proponere. Nosti optime homines. Animadvertite horum omnium moestitiam et dolorem; huius T. Brocchi, de quo non dubito, quid existimes, lacrymas squaloremque ipsius et filii vides. Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare, de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt; aut tres ex civitate exterminandi. Quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam Dii penates, uno illo exulante. Si fraternaliter, si pie, si cum dolore faciunt: moveant te horum lacrymae, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audiebamus, nos, omnes adversarios putare nisi qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium, hosce omnes equites romanos, qui adsunt veste mutata; non solum notos tibi, verum

etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his irascēbamur, hos requirebamus, his nonnulli etiam minabamur. Conserva igitur tuis suos: ut quemadmodum cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiat, quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisset. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? Quis est, qui horum consensum conspirantem et paene conflatum, in hac prope aequalitate fraterna, non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam, ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerant: tempestate abreptus est unus, qui, si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: discesserit non a te solum, verum etiam a 4 fratribus: hi te orant tui. Equidem, quum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo, qualis T. Ligarius quaestor urbanus (1) fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est, me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te, aliquid de huius illo quaestorio officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim haec divinabat), nisi ut tu eum studiosum tui, et bonum virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit. Quam huius admonitus officio, quum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tol- ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicae condonaveris. Fac igitur, quod de ho- mine nobilissimo et clarissimo M. Marcello fecisti

(1) Quaestores urbani aerarium curabant, eiusque pecunias expensas et acceptas in tabulas pu- blicas referre consueverant. Ascon. in Verr. tertiam.

nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti: et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo rom. gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. Nihil est enim tam populare, quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Homines enim ad Deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis servare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura brevior. Quare, quum utilius esse arbitrer, te ipsum, quam aut me, aut quemquam, loqui tecum, finem iam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te datum.

ORATIO

PRO

MARCO MARCELLO



M. Marcellus, vir consularis, et eloquentia singulari, consul fuit eo anno, quo bellum civile inter Pompeium et Caesarem exarsit, atque hunc praedonem et hostem patriae declaravit, summaque vi oppugnavit. Victo Pompeio, cum Caesar Pompeianis omnibus, qui ab armis recessissent, facile parceret, Marcellus desperans de reipublicae salute ab armis quidem recessit, sed Caesaris liberalitatem aspernatus, nolebat illius uti beneficio. Itaque Mitylenem concesserat, et reliquam vitam longe a Roma agere constituerat. Sed facta de illo mentione in senatu, C. Marcellus Marci frater, se supplex ad Caesaris pedes abiicit, et patres una omnes reditum Marcelli a Caesare pe-

tierunt. Tum iste, commemoratis Marcelli veteribus iniuriis, dixit tamen, illius reditum se patribus concedere, et quamquam insidias vitae suae timeret, attamen bono animo esse, quod satis iam sibi, et satis gloriae vixisset. Itaque Cicero hac oratione totius senatus nomine gratias egit Caesari pro M. Marcello restituto, et simul ex Caesaris animo delendam curavit suspicionem insidiarum. Uberiorem adhuc lucem asserent huic orationi Ep. ad Famil. 7, 8, 9, 10, 11, lib. IV.

Genus est demonstrativum.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM

Exponit Cicero causam, cur post civile bellum nunc primum in senatu dicat, subita nimirum laetitia ob Marcellum restitutum, num. 1: deinde laetitia senatus ob eandem rem, quum impetrato Marcelli reditu suam auctoritatem revivisse intelligat, num. 2: mox breviter Marcelli hac in re gloriam attingit, sed maiorem esse Caesaris gloriam in huius restitutione, quam in aliis rebus gestis proponit, num. 5.

1 Diuturni silentii, P. C., quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit: idemque initium, quae vellem quaeque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem (1), tam inusitatum inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum (2), tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam tacitus nullo modo praeterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C., rei publicae reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem (3), et vobis et reipublicae conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C., ac vehementer angebar, cum viderem, virum talem, in eadem causa, in qua ego (4) fuisset, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo (5), illo aemulo (6) atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio (7), a me et comite (8) distracto. Ergo et mihi, et meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti, et his omnibus ad bene de omni

(1) Caesaris.

(2) Moderationem.

(3) Quia senatores obtinuerunt

Caesare reditum Marcelli.

(4) In partibus Pompeii.

(5) In senatu et foro.

(6) Eloquenti etiam oratore

(7) Socius is est, quocum res

aliqua est communis.

(8) Comes is est, qui amicitiae

causa in re adjuvat.

republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti (1). Intellectum est enim, mihi quidem in multis, 2 et maxime in me ipso, sed paullo ante omnibus, cum M. Marcellum senatui populoque romano concessisti, commemoratis praesertim offensionibus, te auctoritatem huius ordinis, dignitatemque reipublicae tuis vel doloribus vel suspicionibus (2) anteferre. Ille quidem fructum omnis anteactae vitae hodierno die maximum cepit, cum summo consensu senatus, tum praeterea iudicio tuo gravissimo et maximo. Ex quo profecto 3 intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus (3) ille, cuius ex salute non minor paene ad omnes, quam ad ipsum ventura sit, laetitia pervenerit. Quod ei quidem merito, atque optimo iure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo laudis genere praestantior?

Nullius tantum est flumen ingenii (4), nullius dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen affirmo, et hoc pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem, quam eam, quam hodierno die consecutus es.

(1) Metaphora ducta a bello.

(2) Timebat enim Caesar a Marcello.

(3) Marcellus.

(4) Infrequentis omnino usus

est apud optimae notae scriptores casus patrius *nequius*. In eadem locum reponunt *nullius*. *Thom. Vall.*

CONFIRMATIO

Duas habet partes: in prima laudatur Caesaris clementia, in secunda diluuntur suspiciones insidiarum.

In prima parte comparat res gestas a Caesare cum venia data Marcello, ostendens, maiorem ex hac, quam ex illis gloriam Caesarem consecutum, quia illae communes sunt cum militibus et fortuna belli, haec propria ac tota Caesaris, num. 1: quia moderatio in victoria, et pietas erga victos superat gloriam ipsius victoriae, num. 2: quia venia M. Marcello data significat Caesaris omnino pacatum animum erga omnes, qui in ipsum arma gesserant, quos ille noscit errore, non malitia peccasse, num. 3: concludit gratulando Caesari acquisitam in servandis civibus gloriam, num. 4.

1 Soleo saepe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus; omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero proeliorum, nec varietate regionum, nec celeritate (1) conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri: nec vero disiunctissimas terras citius cuiusquam passibus potuisse peragrari (2), quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratae sint. Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim; sed tamen sunt alia maiora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum multis, ne propriae sint imperatorum. Et certe in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus,

(1) Caesar de se frequenter in commentariis: *celerius opinione Caesar fecit: et de Pharnace vicio: Feni, vidi, vici.*

(2) Magna hyperbole.

multum iuvant: maximam vero partem, quasi suo iure fortuna sibi vindicat, et quidquid est prospere gestum, id paene omne ducit suum. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es paullo ante adeptus, socium habes neminem: totum hoc, quantumcumque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio (1), nihil praefectus (2), nihil cohors (3), nihil turma (4) decerpit; quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, fortuna, in istius se societatem gloriae non offert: tibi cedit: tuam esse totam et propriam fatetur. Nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea vicisti, quae naturam et conditionem ut vinci possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem: haec qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico. Itaque C. Caesar, bellicae tuae laudes celebrabuntur illae quidem non solum nostris, sed paene omnium gentium literis atque linguis, neque ulla unquam aetas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen eiusmodi res, nescio quomodo, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore militum videntur, et tubarum sono; at vero cum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura

(1) Centuriones dicuntur, qui praesunt centum militibus.

(2) Vel legionis, vel castrorum, vel etiam annonae: totidem enim erant praefecti in re bellica.

(3) Decem in cohortes dividitur legio.

(4) Turma dicitur equitum manus.

insolens et superba est, aut audimus aut legimus: quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sensusque et os cernimus, ut quidquid belli fortuna reliquum (1) reipublicae fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? Parietes, medius fidius, ut mihi videntur, huius curiae, tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus (2): Equidem cum C. Marcelli (3), viri optimi, et commemorabili pietate ac virtute praediti, lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit: quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, iam ad paucos redactam, paene ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus iure antepones. Haec enim res unius est propria Caesaris; ceterae duce te gestae, magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu: huius autem rei tu idem et dux es, et comes. Quae quidem tanta est, ut tropaeis, monumentisque tuis allatura finem sit aetas: nihil enim est opere aut manu factum, quod aliquando non conficiat et consumat vetustas; at vero haec tua iustitia et lenitas animi florescet quotidie magis, ita ut, quantum operibus tuis diurnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium, iam ante aequitate et misericordia viceras; hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ne hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit atque ipse cogitans sentio; ipsam victoriam vicisse videris, quum ea, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam quum ipsius victoriae conditione iure

(1) Cives, qui non ceciderunt in bello.

(2) Senatorum subsellii.
(3) Qui frater erat Marci.

omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus: recte igitur unus invictus es a quo etiam ipsius victoriae conditio visque devicta est.

Atque hoc C. Caesaris iudicium (1), P. C., quam late pateat, attendite: omnes enim, qui ad illa arma (2) fato sumus nescio quo reipublicae misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe (3) liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicae conservavit, memet mihi, et iterum reipublicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, et sibi ipsis et patriae reddidit; quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis. Non ille hostes (4) induxit in curiam, sed iudicavit, a plerisque ignoratione potius, et falso atque inani metu, quam cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace agendum audiendumque esse putavi; semperque dolui, non modo pacem, sed orationem etiam civium pacem flagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia pacis (5) et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem (6) sum secutus privato officio, non publico; tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit (7), ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit; nam et in hoc ordine (8), integra re, multa de pace dixi; et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo (9) sensi. Ex quo iam nemo erit tam iniustus rerum aestimator, qui du-

(1) Quo revocavit Marcellum.

(6) Pompeium.

(2) Ad bellum civile.

(7) Pompeii praesertim opera revocatus fuerat ab exsilio.

(3) Existimat Caesar nos errasse, non vero scelestos fuisse.

(8) In senatu.

(4) Pompeianos.

(5) Suae cepit pacem per literas ad Pompeium aliosque.

(9) Pompeiani habebant tantumquam hostes eos, qui arma non caperent adversus Caesarem.

bitet, quae Caesaris voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris (1) fuerit iratior. Atque id minus mirum fortasse tum, cum esset incertus exitus, et anceps fortuna belli. Qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat, se maluisse non dimicare quam vincere. Atque huius quidem rei (2) M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum et quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae (3) ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. Vidimus tuam victoriam proeliorum exitu terminatam; gladium vagina vacuum in urbe non vidimus: quos amisimus cives, eos Martius vis perculit, non ira victoriae; ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius vero partis, nihil amplius dicam, quam, id quod omnes verebatur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur; ne, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur Dii immortales, etiamsi poenas a populo R. ob aliquod delictum expetiverint, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverint, vel placati iam, vel satiati aliquando, omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse (4).

4 Quare gaude tuo isto tam excellenti bono; et frui cum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus tuis; ex quo quidem maximus est fructus incunditasque

(1) Belli nempe auctoribus.

(2) Marcello fuisse auctorem pacis.

(3) Futuram crudelitatem victoris.

(4) Voluisse te victorem, ne res publica omnino interiret.

sapienti. Cetera cum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae congratulabere: de nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis; quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, cetera a fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate praesertim aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam reipublicae (1). Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.

CONFIRMATIONIS SECUNDA PARS

Non esse timendus Caesari insidius, quia tam Pompeiani, quam Caesariani vident in eius vita positam esse reipublicae salutem, num. 1: quia Caesar nondum satis sibi, vel gloriae suae vixit, quum stabilienda et instauranda illi sit respublica, ut gloriam assequatur immortalem, num. 2.

Nunc vero venio ad gravissimam querelam et atrocissimam suspicionem tuam; quae non tibi ipsi magis, quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est: quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo; tua enim cautio, nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste (2) tam demens? de tuis ne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus

(1) Videbatur enim pro Pompeio esse respublica.

(2) Insidiator vitae tuae.

tu salutem insperantibus reddidisti? An ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. An si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici? Qui, omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut qui superfuissent, sint amicissimi. Sed tamen, cum in animis hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, angeamus sane suspicionem tuam; simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam, et ex unius tua vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus dumtaxat humanos, et incertos eventus valetudinis, et naturae communis fragilitatem extimesco: doleoque, cum respublica immortalis esse debeat, eam in unius (1) mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat insidiarumque consensio: quem Deum, si cupiat, opitulari posse reipublicae credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae iacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, percussa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda (2) soboles: omnia, quae dilapsa iam fluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum (3) in tanto civili bello, tantoque animorum ardore et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis, et praesidia stabilitatis suae: multaque uterque

(1) Egregia adulatio, quasi respublica, nisi vivo Caesare, salva esse non possit.

(2) Augendus pacis otio nume-

rus civium, bello civili admodum immixtus.

(3) Nullo modo poterat impedi-

dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem ubi omnia belli vulnera sananda sunt: quibus praeter te, mederi nemo potest. Itaque 2 illam tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi: satis diu vel naturae vixi, vel gloriae. Satis, si ita vis, naturae fortasse; addo etiam, si placeat, gloriae: al, quod maximum est, patriae certe parum. Quare omitte, quaeso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse. Saepe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse. Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses. Nunc, cum omnium salutem civium cunctamque rempublicam res tuae gestae complexae sint; tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta (1), quae cogitas, nondum ieceris. Hic tu modum (2) tuae vitae non salute reipublicae, sed aequitate animi definies? Quid, si istud ne gloriae quidem tuae satis est? cuius te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parum ne igitur, inquires, gloriam magnam, relinquemus? immo vero aliis, quamvis multis, satis; tibi uni parum: quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certe parum est tum cum est aliquid amplius (3). Quod si rerum tuarum immortalium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis, rempublicam in eo (4) statu relinqueres, in quo nunc est: vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriae; siquidem gloria est illustris ac pervagata multorum et magnorum, vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum, fama meritorum. Haec igitur tibi reliqua pars est: hic restat actus (5); in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas: eaque tu in primis composita cum summa tranquillitate et otio

(1) Stabiles, dae reipublicae.

(2) Terminum.

(3) A te perliciendum.

(4) Nondum firmam.

(5) Translatum a comoeia.

perfruare: tum te, si voles, cum et patriae, quod debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu (1), in quo est aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla futura est? Quamquam iste tuus animus nunquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagavit. Nec vero haec tua vita ducenda est, quae corpore et spiritu continetur. Illa, illa, inquam, vita est tua, quae vigeat memoria saeculorum omnium; quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic (2) tu inservias, huic te (3) ostendes, oportet; quae quidem quae miretur, iam pridem multa habet: nunc etiam, quae laudet, expectat. Obstupescunt posteri certe imperia, provincias, (4) Rhenum, (5) Oceanum, (6) Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta innumera, triumphos audientes et legentes tuos. Sed, nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur (7) modo nomen tuum longe atque late: sedem quidem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut (8) inter nos fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad coelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinixeris; ut (9) illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis, etiam iudicibus (10) qui

(1) Id est, quod habet aliquem finem.

(2) Huic immortalitati comparandae des operam, rempublicam constituendo.

(3) Ostendas aeternitati, qualis, quantusque fueris in republica administranda.

(4) Primus Caesar Rheno fluvio pontem imposuit, et cum exercitu transivit.

(5) Primus cum classe transivit in Britanniam, quae oceano continetur.

(6) Quia superavit regem Ptolemaeum in Aegypto, quam altoit Nilus.

(7) Tantummodo.

(8) Animum intendit ad bellum civile.

(9) Posteri fato reipublicae bella civilia tribuent.

(10) Posteros intelligit.

multis post saeculis de te iudicabunt, et quidem haud scio, an incorruptius, quam nos: nam et sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. Id autem etiamsi tunc ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit (1), nunc certe pertinet, esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversae voluntates civium fuerunt (2), distractaeque sententiae; non enim consiliis solum et studiis, sed armis et castris dissidebamus: erat autem obscuritas quaedam: erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello; vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum; ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit (3); quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed iam omnis fracta dissensio est armis, et extincta aequitate victoris; restat, ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo, et in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae tuae et saluti consulas: omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

(1) Caesar, ut ait Sallustius, animum post mortem non creditur immortalitatem.

(2) Excusat Pompejanos.

(3) Qui etiam post victoriam voluit Pompejanos partes tuas.

PERORATIO

Gratias agit Caesari pro restituto Marcello, Patrum omnium nomine, causasque addit, cur id ipse prae ceteris faciat.

Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. Maximas tibi omnes (1) gratias agimus, C. Caesar, maiores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt; quod ex omnium precibus et lacrymis sentire (2) potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere: a me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, et quod volunt, et quod decet, et quod Marco Marcello, a te huic ordini populoque romano et reipublicae reddito, deberi intelligo. Nam laetari omnes, non ut de unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summae benevolentiae est, quae mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem cederem nemini, cum id sollicitudine, cura, labore tandem praestiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato (3), tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto (4) cumulus accesserit.

(1) Gratias agimus... habemus. Gratias agere est verbis gratum animi alicui testari: gratias habere est accepti beneficii memoriam conservare. Itaque dicitur Italiae: *Non si potestimo a parole la singolare nostra gratitudine, e*

la serbiamo anche maggiore nel Panimo. (Th. Vall.)

(2) Cognoscere, videre.

(3) In pristinam dignitatem restituta.

(4) Revocato Marcello.

ORATIO

750

REGE DEIOTARO

ARGUMENTUM

Deiotarus rex Gallograeciae, socius populi romani, Pompeium in bello civili adversus Caesarem sequutus, ab isto victore regni parte multatus est. Cum vero eidem Caesari in Alexandrino bello copias auxiliiarias cum filio suo misisset, eundemque ad bellum ponticum proficiscentem hospitio excepisset, in gratiam cum illo redierat, et rex etiam ab illo fuerat salutatus. Reverso in urbem Caesare, post modicum tempus accusatus est Deiotarus a Castore, sua ex filia nepote, quod Caesari apud ipsum diversato struxisset insidias, alieno semper ab illo animo fuisset, et exercitum in ipsum comparasset. His intellectis, Deiotarus se ab huiusmodi suspicionibus purgandum curavit, missis legatis, quos inter Philippus (vel Phidippus, ut alii legunt), erit medicus

PERORATIO

Gratias agit Caesari pro restituto Marcello, Patrum omnium nomine, causasque addit, cur id ipse prae ceteris faciat.

Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. Maximas tibi omnes (1) gratias agimus, C. Caesar, maiores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt; quod ex omnium precibus et lacrymis sentire (2) potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere: a me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, et quod volunt, et quod decet, et quod Marco Marcello, a te huic ordini populoque romano et reipublicae reddito, deberi intelligo. Nam laetari omnes, non ut de unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summae benevolentiae est, quae mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem cederem nemini, cum id sollicitudine, cura, labore tamdiu praestiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus meritis a te non conservato solum, sed etiam ornato (3), tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto (4) cumulus accesserit.

(1) Gratias agimus... habemus. Gratias agere est verbis gratum animi alicui testari: gratias habere est accepti beneficii memoriam conservare. Itaque dicitur Italiae: *Non si potestimo a parole la singolare nostra gratitudine, e*

la serbiamo anche maggiore nel Panimo. (Th. Vall.)

(2) Cognoscere, videre.

(3) In pristinam dignitatem restituta.

(4) Revocato Marcello.

ORATIO

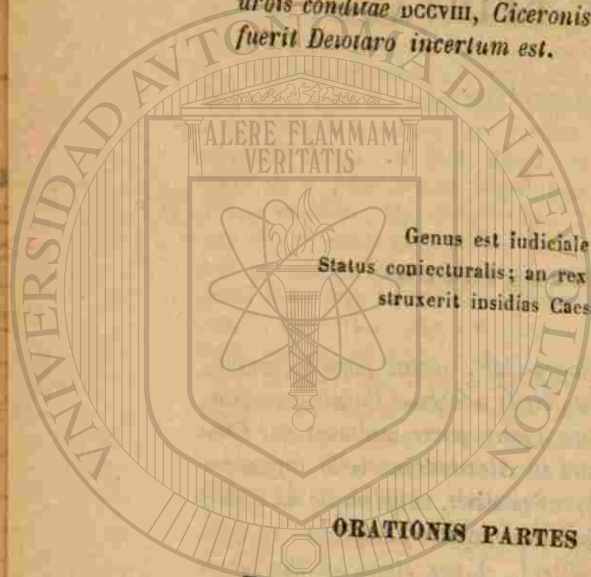
750

REGE DEIOTARO

ARGUMENTUM

Deiotarus rex Gallograeciae, socius populi romani, Pompeium in bello civili adversus Caesarem sequutus, ab isto victore regni parte multatus est. Cum vero eidem Caesari in Alexandrino bello copias auxiliarias cum filio suo misisset, eundemque ad bellum ponticum proficiscentem hospitio excepisset, in gratiam cum illo redierat, et rex etiam ab illo fuerat salutatus. Reverso in urbem Caesare, post modicum tempus accusatus est Deiotarus a Castore, sua ex filia nepote, quod Caesari apud ipsum diversato struxisset insidias, alieno semper ab illo animo fuisset, et exercitum in ipsum comparasset. His intellectis, Deiotarus se ab huiusmodi suspicionibus purgandum curavit, missis legatis, quos inter Philippus (vel Phidippus, ut alii legunt), erit medicus

regis, ut vult Cicero, servus. Iste, sociis relictis legationis, eadem, quae Castor, Caesari crimina detulit. Itaque Cicero apud Caesarem pro veteri amicitia regem Deiotarum defendit hac oratione, cuius meminit epist. 12, lib. XIX ad famil. Habita est anno urbis conditae DCCVIII, Ciceronis LXII. An venia data fuerit Deiotaro incertum est.



ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Narratio, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM

Ducitur ab incommodis, quae huic causae subsunt, quaeque Ciceronem commovent: nimirum a persona rei, regis, et socii populi romani, num. 1: a persona accusatorum, quorum alter nepos avum, alter servus dominum accusant, num. 2: a persona Caesaris, qui iudex est in iudicio de offensione sibi ipsi facta, num. 3: ab insolentia loci, ubi agit, intra privatos nempe parietes, extra frequentiam, quae multum prodest oratori, eique alacritatem afferre solet, num. 4.

Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus (1), vel aetas mea (2) postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis: quod ipsum etsi non iniquum est (3), in tuo dumtaxat periculo; tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis eius in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate (4), alterius indignitate (5) conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium! qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit; adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ipeuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit; avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit et a legatorum (6)

(1) Diuturna exercitatio.

(2) Annorum LXII.

(3) Non est iniquum dicere pro rege, cum agitur de salute sua.

(4) Castorem, Deiotari nepotem, intelligit.

(5) Nolat Phidippum medicum.

(6) Quibuscum missus Romanus fuerat.

pedibus abduxerit. Fugitivi (1) autem dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostrae reipublicae cum os videbam, cum verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, quum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat (2), in qua quaestione dolor veram vocem elicere possit etiam ab invito: exortus est servus, qui quem in equuleo appellare non 3 possit, eum accusaret solutus. Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum: quod tamen, cum te penitus recognovi, timere desino; re enim (3) iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris iniisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est: nemo enim fere est, qui sui periculi iudex, non sibi se aequiorem, quam reo, praebeat. Sed tua, C. Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo, quid te (4) ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia (5), quod 4 tantam causam quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia mihi solent; in tuis oculis, in tuo ore, vultuque acquiesco: te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio. Quae mihi ad spem obtinendae (6) veritatis gravissima sunt, ad motum animi, et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi R.

(1) Servi, qui dominum deseruit.

(2) Neque in dominum, neque pro domino quaestio de servis haberi potest. I. serv. c. de quaestioibus.

(3) Iniquum est, reum apud

eum defendi, cuius vitae struxisset insidias accusatur.

(4) De tua humanitate.

(5) Loco insolito; non enim in foro, aut in senatu, sed in domo Caesaris dicebat.

(6) Demonstrandae.

concursum afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi R. bellis consumtam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, coelum denique testarer ipsum. Sic, cum et Deorum immortalium, et populi romani, et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quae quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causae maxime debilitatur loco; tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuatur hanc perturbationem meam.

NARRATIO

Exponit quomodo Deiotarus se cum Caesare, et Caesar cum illo vicissim gesserit, ut ostendat nullam in utroque simultatis causam superfuisse, adeoque nec insidiarum locum Deiotaro: nam Caesar illi pepercit, et semel parcens constans est, num. 1: Deiotarus sequutus est Pompeium, evocatus ab ipso tanquam ad defensionem reipublicae, errans, ut caeteri homines, num. 2: idem post Pharsalicam pugnam pro Caesare stetit, eumque pecunia, et copiis, et manu in acie adiuvit, regioque honore et nomine affectus est a Caesare, num. 3.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe (1) pauca dicam. Qui cum videantur neque ingenio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe, (2) et cogitatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii; affectum illum quibusdam incommodis (3) et detrimentis, propter offensionem animi tui, meminerant; teque cum huic iratum, tum sibi ami-

(1) De conficto crimine ab accusatoribus.

(2) Non sine argumentis et cauti-

(3) Magnam pecuniae summam Caesar Deiotaro imperaverat; eique abstulerat Mediam et Armeniam.

cum cognoverant, cumque apud ipsum de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Deiotaro (1) hospes hospiti porrexisti: istam, inquam, dexteram, non tam in bellis et in proeliis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te eius Dii penates acceperunt: te amicum et placatum Deiotari regis arae (2) focique viderunt. Cum facile exorari, Caesar, tum (3) semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedis in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro (4) querelae tuae? nunquam tu illum accusavisti, ut hostem, sed ut amici officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tantum auxilia Pompeio, vel si etiam filium misisset, ipse excusatione aetatis usus esset. Ita quum maximis eum rebus (5) liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti: neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi (6) lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos

(1) Cum rediret a bello Alexandrino, hospitio exceptus fuit a Deiotaro.

(2) Reges aras privatas habebant in aedibus, ut etiam ex Virgilio, et Homero certum est.

(3) Constantiter in gratiam redis.

(4) Quis enim euiquam inimicor, quam Deiotaro Caesar? V. Philipp. II.

(5) Ignoseceres illi ob filium cum auxiliis Pompeio missum.

(6) Quo nos omnes lapsi sumus.

in media republica nati, semperque versati. Cum andiret, senatus consentientis auctoritate arma sumta; consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rempublicam defendendam datam; movebatur animo, et vir huic imperio amicissimus de salute populi rom. extimescebat, in qua etiam suam inclusam videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur; maxime vero perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse, omnesque consulares (sic enim nunciabatur), cunctum senatum, totam Italiam esse (1) effusam: talibus enim nunciis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli (2) veri subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, 2 quoad a Cn. Pompeio ad eum legati, literaeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritate rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus: in quem cum Dii atque homines omnia ornamenta congressissent, tum tu ipse (3) plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi rom., quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. Ad eum igitur rex Deiotarus venit, hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibus bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus:

(1) Fugisse.

(2) Nulli veri nuntii, omnes uerti.

(3) Ut multa Pompeio concederentur auctor erat etiam Caesar, sperans, illum invidiam tandem laboraturum.

et venit vel rogatus, ut amicus; vel accessus, ut (1) socius; vel evocatus (2), ut is, qui senatui parere didicisset; postremo venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque pharsalico proelio facto, a Pompeio discessit: spem infinitam (3) persequi noluit; vel officio (4), si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit: domum se contulit, teque Alexandrinum bellum (5) gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Gn. Domitii, amplissimi viri (6), suis tectis et copiis (7) sustentavit: ille Ephesum ad eum (8), quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio (9), auctionibus factis, pecuniam dedit, qua ad bellum uteris: ille corpus suum periculo obiecit, tecumque in acie contra Pharnacem (10) fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, C. Caesar, ut eum amplissimo regis (11) honore et nomine affeceris.

CONFIRMATIO

Qua probatur, Deiotarum non struxisse insidias Caesari: quia incredibile est, tantum crimen cogitatum a viro adeo prudente et probato, num. 1: quia si voluisset, facilius per medicum, cui fidebat, veneno sustulisset Caesarem, quam per armatos, num. 2: quia si Deiotarus armatos prope balneum in loco, ubi erant mu-

(1) Populi romani, cuius rem agi credebat.

(2) Quasi miles emeritus, in magno reipublicae periculo evocatus.

(3) Incerti exitus bellum.

(4) Erga Pompeium.

(5) Vide Hirtium de bello Alexandrino.

(6) Imperatoris, a Caesare contra Pharnacem missi.

(7) Facultatibus.

(8) Q. Calpurnius quidam putant.

(9) Vendita suppellectili sua, publica auctione (all'incanto).

(10) Filium Mithridatis, ablatas patri provincias recuperare conantem.

(11) Nam quum Deiotarus, venienti ex Aegypto Caesari occurrens, regia deposuisset insignia, veniam petiturus, iussit Caesar, regium nomen et insignia retinere.

nera offerenda, collocasset, ab iisdem trucidatus foret, cum illic post coenam ivit, aut ab aliis quibuscumque in locis dispositis, et translatis, quo opus esset, num. 3: quia si Phidippus conscius fuisset insidiarum, ut osti, Romam non esset missus a Deiotaro, num. 4: quia non probatur eius animus alienus a Caesare, nam de comparato exercitu coniecturae facili diluuntur, num. 5: quia nulla alia, quae Phidippus dicta et facta a Deiotaro inquit, frivola sunt, absurda, et ab illius virtutibus prorsum aliena, num. 6: quia non credendum Castori adolescenti improbissimo, qui etiam pertinacior Deiotaro in armis fuit contra Caesarem, num. 7: quia idem servum corrupit, ut accusaret Deiotarum, quod iniquum esse ostendit ex contrario exemplo Domitii, a quo reiectus fuit Scauri servus dominum accusaturus, num. 8: quia Phidippus coram gravissimis viris fassus est, se fuisse corruptum, num. 9: quia non est verisimile Blesambium quidquam acerbius de Caesare scripsisse ad Deiotarum, ut de tyranni nomine, de statua, de plausu negato, num. 10.

Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere voluisse. Quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam cuius tanti sceleris fuerit, in conspectu Deorum Penatium, necare hospitem: cuius tantae (1) importunitatis, omnium gentium, atque omnis memoriae clarissimum lumen extinguere: cuius tantae ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri; ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia demique omnium arma contra se unum excitare? quoniam ille modo, cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, haec non inconsultus et temera-

(1) Improbabilis.

rius non videbat. Quis consideratior illo? Quis tectior? quis prudentior? Quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia, quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est, C. Caesar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose (1) quidem! Cum (2), inquit, in castellum Luceium venisses, et domum regis, hospitis tui, divertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. Huc te e balneo (3), prius quam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercule, C. Caesar, initio, cum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legati missus esset, ab isto adolescente esse corruptum, hac suspicione sum percussus (4): medicum indicem subornavit: finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit primo occultius in potione vel in cibo: deinde etiam impunius fit, quod, cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno; Iovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines (5) fortasse celavisset. Quod igi-

(1) Sine coniectura.

(2) Castoris verba, vel Philippi.

(3) Curabantur antiqui in balneo ante prandium et coenam.

(4) Id est instruxit, ut falsum testaretur contra Deiotarum.

(5) Quia difficilius est de veneno convinci.

tur et occultius conari, et efficere cautius potuit; id tibi et medico callido, et servo, ut putabat, fideli, non creditur: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive crimen contextitur! Tua te, inquit, eadem, quae semper, fortuna servavit. Negavisti tum te inspicere velle. Quid postea? an Deiotarus, re illo tempore non perfecta, continuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum coenavisses, rediturum dixeras; itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? cum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc ivisti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus (1) in P. Africanum fuit; cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia; quae Africanus, inspectante exercitu accepit. Quod cum praesens Deiotarus, regio et animo et more fecisset; tum in cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar, repete temporis illius memoriam, pone illum ante oculos diem: vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare. Num qua trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest, cur te lautum (2) voluerit, coenatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut cum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi; sed tamen acta res criminose est. Cum, inquit, vomere te post coenam velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt. Ibi enim erant insidiae. At te eadem tua fortuna servavit; in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perdant, fugitive: ita non modo nequam et improbus, sed

(1) Antiochus, legunt alii, de quo haec Livius et alii narrant neque scriptores.

(2) Lavatum, redeuntem e bal-

fatus et amens es. Quid? ille signa aenea (1) in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes (2) crimina insidiarum. Nihil enim
 4 dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? ita demens ille erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat, a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim cum is unus esset, qui posset de absente se vindicare? At fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula coniecit. Cum igitur eos vinciret, quos secum habebat: te solum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

5 Reliqua pars accusationis fuit: una, regem semper in (3) speculis fuisse, cum a te animo esset alieno: altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Nunquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo rom. posset; sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniiis tueretur, et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Caecilium (4), nescio quem: sed eos quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. Non quaero, quam verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret; aut eos, quos misisset, non paruisse; aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos victos potius, quam necatos fuisse. Sed tamen cum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat, an Caecilium istum, magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia

(1) Statuas, quales poni in balneis solent.

(2) Coniecturas de insidiis.

(3) Ut caperet occasionem arma movendi in Caesarem.

(4) Caecilium legendum esse, non Coellum ostendit Manutius ex variis Cicero's locis, Strabone, Appiano et Dionē.

non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites, non optimos misisse. Veteres, credo, Caesar: nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos. At nescio quem ex eo numero, servum (1) iudicatum. Non arbitror: non audivi. Sed in eo etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? speravit, 6 credo, difficiles tibi Alexandria fore exitus, propter regionis naturam et fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit, exercitum aluit: ei, quem Asiae praefecerat, nulla in re defuit: tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque ad aciem praesto fuit. Secutum est bellum Africanum: graves de te rumores sparsi, qui etiam furiosum illum Caecilium (2) excitaverunt. Quo tum erga te rex animo fuit, qui auctionatus (3) sit, seseque expoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare? At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam (4), Ephesumque (5) mittebat, qui rumores africanos exciperent, et celeriter ad se referrent. Itaque cum esset ei nunciatum, Domitium (6) naufragio periisse, te in castello circumsideri: de Domitio dixit versum graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus latinum: *Pereant amici (7), dum una inimici (8) intercidant*: quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus; versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo, cum vel interfici, belli lege, potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde (9)? furcifer

(1) Servum inter milites fuisse, compellente necessitate, mirum non esse, ait Cicero.

(2) Vide Appianum lib. IV, bel. civ. et Dionem XLVII.

(3) Suppellectilium vendens, et imneratam pecuniam Caesari mitteret.

(4) Urbem principem Bithyniae.

(5) Urbem Asiae minoris.

(6) Missum a Caesare.

(7) Domitius nempe.

(8) Caesar inter illos.

(9) Phidippus.

quo progreditur? ait, hac laetitia Deiotarum elatum, vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? Deiotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit unquam? Omnes sunt in illo regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror; sed praecipue singularis et admiranda (1) frugalitas. Etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici, non multum habet laudis in rege; fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem: quae sunt regiae laudes: illa privata est. Ut volet, quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate, tum a cuncta Asia, tum a magistratibus legisque nostris, tum ab equitibus romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen (2) ascendit; sed tamen quidquid a bellis populi rom. vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationesque iungebat: ut non solum tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, et diligentissimus (3) agricola (4) et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil unquam, nisi severissime et gravissime fecerit, is ea exislimatione, eaque aetate saltavit? imitari potius, Castor, avi tui mores, disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore maledicere. Quod si saltatorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur: tamen hoc maledictum minime in illam aetatem (5) conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat,

(1) Parsimonia.

(2) Datum est enim a populo rom., quum prius tetrarcha tantum, ut quartae regni partis dominus, diceretur.

(3) Cic. lib. de senectute ait, Xenophonti nihil iam regale videri, quam studium agriculturae.

(4) Magnum percipiens proventum ex pecoribus.

(5) Desolati iam senis.

non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta iam, aetate exacta, defecerant. Itaque Deiotarum cum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic vero adolescens, qui meus in Cilicia (1) miles, in Graecia (2) commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret, cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se iactare? quam ostentare? quam nemini in illa causa studio et cupiditate concedere? Cum vero, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem proelium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus (3), quae non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam; calamitosus Deiotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur. Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti.

Sint sane inimicitiae (4), quae esse non debebant. Rex enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit: quis tuum patrem ante qui esset, quam cuius gener esset, audivit? Sed quamvis ingrata et impie necessitudinis nomen 8 repudiavit; tamen inimicitias hominum more (5) gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto: concedatur haec quoque acerbis et odii magnitudo. Adeone, ut etiam omnia vitae salutisque communis, atque

(1) In qua Cicero proconsul fuerat.

(2) In castris Pompeii.

(3) Castoris, quae fuit inimicior Caesaris, et est tamen gratior.

(4) Inter patrem tuum et Deiotarum avum.

(5) Accusare enim humanum est, non autem confingere crimina, quod extremum est inhumanitas.

etiam humanitatis iura violentur? Servum sollicitare verbis; spe, promissisque corrumpere, abducere domo, contra dominum armare; hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis, bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate (1) approbata; nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. Ubi enim (2) id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest, contraque nos pugnare; fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in iudicium populi vocasset, Scaurique servus ad eum clam domum venisset, et crimina in dominum delatorum se esse dixisset; prehendi hominem iussit, ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit, etsi iniique Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire noluit, tu corruptisti; ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti? At semel iste est corruptus a vobis? nonne, cum esset productus, et cum tecum fuisset, refugit ad legatos, nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? nonne, audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis (3), in fraudem impulsus esse confessus est? Quae est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumperes, domesticaque (4) immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?

(1) Quanta est Caesaris.
 (2) Id est: si servis, qui domi nostrae, et nostra in potestate sunt, abire licet, et dominos flecti accusatione perdere, servi domini

sunt, domini vero servi.

(3) Et accusaret dominum.

(4) Propria domus tuae ingratae et impiae erga Deiotarum.

At quam acute collecta crimina (1)! Blesamius, in-10 quit (eius enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi), ad regem scribere solebat, te in invidia esse; tyrannum existimari: statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos: plaudi tibi non solere. Non intelligis, Caesar ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim civium capita viderat; multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos; multas afflictas et eversas domos; armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, cuius in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa reipublicae libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus: is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? nam de statua quis queritur, una praesertim, cum tam multas videat? valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. Nam, si locus avertit invidiam, nullus locus est, ad statuam quidem (2), rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam a te est, et nonnunquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est, et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

(1) Explorator Deiotari, ut voluit adversarii.

(2) Rostra dixerunt Romani locum in foro, ubi oratores ad populum concionabantur, a navium rostris illic positis.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN
 INSTITUTO GENERAL DE BIBLIOTECAS

PERORATIO

Duas habet partes: in prima ostenditur, aequo animo tulisset Deiotarum regni partem sibi ademptam, relicto regio nomine, cum iure belli regnum et vita adimi potuisset, confirmaturque in exemplo Antiochi a Scipione victi, num. 1: in secunda commemorantur illorum virtutes Deiotari, Caesarisque ad eum humane literae, diciturque in Deiotarum misericordia, eiusque probatur fides a legatis, qui se obsides offerunt, et a Blesamio, qui a Caesare in ditione regis Deiotari numquam discessit, num. 2.

1 Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne tu illi succenseas; illud vereor ne tibi illum succensere aliquid suspicere; quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te, meminuit, non quid amiserit; neque se a te multatum arbitratur; sed, cum existimaret, multis tibi multa esse tribuenda, quominus a se (1), qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim si Antiochus, magnus ille rex Asiae, cum, posteaquam a Scipione devictus, Tauro tenus regnare iussus est, omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benigne sibi a populo rom. esse factum, quod nimis magna (2) procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur; potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi rom., nullum iudicium

(1) Si vicisset Pompeius, multa Deiotarus assequi potuisset; quod autem victus sit, multa sibi a vi-

ctore sumi non recusat.
(2) Ingentis imperii administrandi sollicitudine et cura.

de se senatus imminutum putat: magno animo et erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunae quidem. Multa se arbitratur et peperisse ante factis, et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? ab omnibus enim his ornatus est, qui, postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt. Senatus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi rom. literis monumentisque consignata sunt, quae unquam vetustas obruet, aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa quidam etiam sola bona esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum contentam virtutem esse. Haec ille reputans, et dies et noctes cogitans, non modo tibi non succenset (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens), verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae. Quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis literis, quarum exemplum legi, quas ad eum (1) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene sperare, et bono esse animo; quod scio, te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis literis bene sperare non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deiotari causa; quo cum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in (2) me et in exercitum meum effecerunt; sed

(1) Tarraco urbs est Hispaniae citerioris, ubi tum Caesar bello

patius; Tarragona.

(2) Cum Cidero proconsul esset in Cilicia.

cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel (1) ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel a te sint liberati timore. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim; nihil opus est; occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi (2) duos reges, et id animo contemplare, quod oculis non potes; dabis profecto misericordiae, quod iracundiae negavisti. Multa sunt tuae clementiae monumenta; sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem dedisti; quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum (3) fuit; sociorum vero regum et amicorum sanctissimum. Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt: retentum vero, et a te confirmatum, posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora vero sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii (4) tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper eum Hiera legatus est ad te missus; tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire (5) de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, et criminibus illis pro rege se supponit (6) reum memoriam tuam implorat, qua vales plurimum: negat unquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse: in primis finibus se praesto fuisse dicit,

(1) Condonatum.

(2) Patrem et filium iam natum grandem.

(3) Magno in honore habiti reges.

(4) Se obsides offerunt pro Deiotaro.

(5) Quaestionem habe.

(6) Offeri se regis loco, cui libet supplicio, si probetur crimen.

usque ad ultimos persecutum: cum e balneo exisses, tecum se fuisse; cum illa munera inspexisses coenatus, cum in cubiculo recubuisses; eandemque assiduitatem tibi se praeuisse postridie (1). Quamobrem, si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiae tuae.

(1) Ergo conclusus erit, si faciae sunt insidiae.

ORATIO I.

IN

LUCIUM CATILINAM



L. Sergius Catilina, ter petito consulatu, semper a competitoribus victus, extrema moliri aggressus est: nimirum eius anni consules, Ciceronem in primis, et e senatoribus, quos habebat adversarios, trucidare, novas leges condere, totumque reipublicae statum pro arbitrio suo commutare decrevit, fretus erumpentibus iterum in Etruria quibusdam belli Syllani reliquiis, et numero nobilium coniuratorum, quos in urbe variis modis illexerat. Quibus in domum M. Leccae una convenientibus, hoc consilium rei gerendae captum est, ut Catilina ad Syllanos milites in Etruriam proficisceretur, reliqui in urbe caedis et

incendiorum causa remanerent; Cicero vero per duos equites, qui mane sicuti salutatum ad eum introirent, domi suae imparatus confoderetur. At res per mulierem, Q. Furio, uni ex coniuratis, familiarem, innotuit Ciceroni, qui statim urbem et Palatium communiens, in aedem Iovis Statoris senatum convocavit, ut de coniuratione referret. Eo quum venisset et Catilina, se, ut aiunt, purgaturus, Cicero hanc in illum extemporaneam orationem indignabundus habuit, vi. Id. Nov., anno Urbis DCCX. aetatis suae XLIV. Hac de re vide quae fusius narrat Sallustius in bello Catilinario.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Contentio, Peroratio.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN
 DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

EXORDIUM EX ABRUPTO

Indignationem ciet in Catilinam, quod in senatum venerit, etiamsi suam coniurationem patefactam sciret: quod probat ab adiunctis locorum et temporum etc., num. 1: num. autem 2 est veluti propositio, nihil esse timendum Patribus a Catilina, et nihil esse sperandum Catilinae, adeoque temere illum in urbe adhuc degere.

1 Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihil ne te nocturnum praesidium (1) Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus honorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus (2), nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam (3) iam omnium horum conscientia teneri coniurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit; sit publici consilii particeps; notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum. Nos (4) autem, viri fortes (5), satisfacere reipublicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci, iussu consulis, iam pridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes iamdiu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, Pontifex maximus, Tib. Gracchum (6), medioeriter labefactantem statum reipublicae, privatus interfecit: Catilinam vero, orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem, nos

(1) Mentis Palatini.
(2) Templum Iovis Statoris, praesidium militum.
(3) Patefactam omnibus.

(4) Consules.
(5) Ironice.
(6) Vide Florum.

consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praeter eo, quod C. Servilius Ahala (1) Sp. Melium, novis rebus studentem (2), manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus enim S. C. in te, Catilina, vehemens et grave; non deest reipublicae consilium, neque auctoritas huic ordini (3); nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet (4); nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre natus, avo, maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili S. C., C. Mario et L. Valerio coss., permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum pl., et C. Servilium praetorem mors ac reipublicae poena remorata est? At vero nos vicesimum iam diem pati- 2 mur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusmodi S. C., verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum: quo ex S. C. confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis: et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

(1) Magister equitum.
(2) Captato largitione frumenti populi.

(3) Senatus.
(4) Solita formula Senatusconsultorum in periculis reipublicae.

CONTENTIO

Primo profectam ostendit Catilinae suam coniurationem, ea omnia singillatim enarrans, quae gessit et molitus est Catilina, num. 1: Secundo argumenta affert, cur Catilinae non sit amplius morandum in urbe, et causam passim innuit, cur illum non occidat, sed elobi patitur, num. 2: Tertio fugam potius quam necem Catilinae, reipublicae saluti exedire probat, ut nimirum urbs nefariorum civium peste purgetur, num. 3: Duas notandae sunt prosopopoeiae, altera patriae Catilinam alloquentis, num. 4: altera eiusdem patriae alloquentis Ciceronem, num. 5.

1 Cupio, P. C., me esse clementem; cupio in tantis reipublicae periculis me non dissolutum videri; sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. Castra (1) sunt in Italia contra reipublicam in Etruriae faucibus collocata; crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem imperatorem (2) castrorum, ducemque hostium intra moenia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero: credo, erit verendum mihi (3) ne non hoc potius omnes homines serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam: tum denique interficiam te, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra reipublicam possis: multorum (4) te etiam oculi et aures non sentientem sicut adhuc fecerunt, speculantur atque custodient.

(1) In agro Fesulano.

(2) Catilinam.

(3) Ironice dictum, quamvis id Cicerone reapse veretur.

(4) Exploratorum.

Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede; obliviscere caedis atque incendiorum: teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia; quae etiam mecum licet recognoscas (1). Meministi (2) ne, me (3) ante diem XII kal. Nov., dicere in senatu; certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI kalend. Novem., C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis (4), verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem V kal. Nov. (5), tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num indicari potes, te illo ipso die, meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra reipublicam non potuisse, cum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum te esse dicebas? Quid? cum tute Praeneste (6) kalendis ipsis Nov. occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensisti ne illam coloniam meo iussu, praesidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: iam intelliges multo me vigilare acrius ad

(1) Videat, an probe teneam.

(2) Meministi me dicere, elegantius pro meministi me dixisse.

(3) Ante diem XII et paullo post, ante diem VI kal. Nov. idem valent ac XII et VI kal. Novembr. Praepositio ante re-

stingit.

(4) Consilium trucidandi senatus.

(5) Italice: at 28 di ottobre.

(6) Urbem in Latio, hodie Praenestina.

salutem, quam te ad perniciem reipublicae. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (1) (non agam obscure) in M. Leccae domum: convenisse eodem complures, eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas: video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere (2). O Dii immortales? ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt, nostro in numero, P. C., in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo nostrumque omnium interitu, qui de huius urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo; et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina; distribuisti partes Italiae; statuisti quo quaerique proficisci placeret; delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres; descripsisti urbis partes ad incendia; confirmasti te ipsum iam esse exiturum; dixisti paululum tibi esse etiam tum morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites rom., qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem meo in lectulo interfecturos pollicerentur. Haec ego omnia, vix dum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras (3); cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram (4).

² Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti; egredere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere. Nimum diu te imperatorem illa tua Manliana (5)

(1) Falcibus armatos homines.

(2) Underim cum Catilina con-
turaverunt senatores.

(3) Duos illos equites interfe-
ctores

(4) Ut certum patefactae con-
iurationis indicium eisdem osten-
deret.

(5) Quibus praeesit Manlius una
tecum conjurans.

castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos; purga urbem; magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus interit; nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam. Magna Diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Iovi Statori (1), antiquissimo custodi huius urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties iam effugimus. Non est saepius in uno homine (2) salus summa periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia (3) defendi; quum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti (4), compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato; denique, quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicae esse conjunctam; nunc iam aperte rempublicam universam petis. Tempa Deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod primum atque huius imperii (5) disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo; faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua conjuratorum manus; sin tu, quod te iamdudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciose sentina reipublicae. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod iam tua sponte faciebas? exire ex urbe consul hostem iubet:

(1) Vide Livium Hist. rom.
lib. I.

(2) De se loquitur, inquam,
ferre non debet, ut in me uno
totius periclitetur salus repu-
blicae.

(3) Et adhuc privatam civem,
nondum suscepto magistratu.

(4) Vide Sallustium in ipso belli
Catilinae initio.

(5) Te occidere.

interrogas me, num in exsilium? non iubeo: sed si me consulis, suadeo (1). Quid enim, Catilina est, quod te iam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est (2), extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui non oderit? Quae nota domesticae turpitudinis non iniusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper, cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses (3), nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut existisse, aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus (4) senties: ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicae, atque ad omnium nostrum vitam, salutemque pertinent. Potest ne tibi huius vitae lux, Catilina, aut huius coeli spiritus esse incundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie kal. Ian., Lepido et Tullo coss. stetisse in comitio cum telo, manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleris ac furoris tuo non mentem (5) aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam reipublicae obstitisse? Ac iam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multo post commissa. Quoties tu me designatum,

(1) Id est possum iubere, sed clementer tecum agens suadeo.

(2) Praeter tuos socios.

(3) Primae uxoris filios occidit, ut alteram duceret.

(4) Novembribus, quibus foenus exigebant creditores.

(5) Palefactae fortuito insidiae sunt.

quoties consulem interficere voluisti? quot ego tuas petitiones (1) ita coniectas, ut vitari non posse viderentur, parva quadam declinatione (2), et, ut aiunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, neque tamen conari ac velle desistis. Quoties iam tibi extorta est sica (3) ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo et elapsa est? tamen ea carere diutius non potes; quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere (4). Nunc vero, quae tua est ista vita? sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam (5), cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt (6)? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercule mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem, tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem; carere me adspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet; tu, quum conscientia (7) scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, et iamdiu tibi debitum, dubitas, quorum men-

(1) Ictus.

(2) Formula sumta a gladiatoribus.

(3) Pugio, a quo sicarii vocabulum.

(4) Allusio ad ritum sacrificiorum, quas consul victima esset a Catilina immolanda, et pugio

ad id religione quadam destinatus.

(5) Non salutare iam est contumelia.

(6) Ergo et sciunt, et tuam exsecrantur coniurationem.

(7) Quum conscius sis.

tes sensusque vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes; nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et iamdiu te nihil iudicat, nisi de parricidio suo cogitare. Huius tu neque auctoritatem verebere, neque indicium sequere, neque vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur (1): Nullum aliquot iam annis facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tui; nunc vero me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar: sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti (2)? quod, vitandae suspicionis causa, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es, atque, ut domi meae te asservarem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus confineremur: ad Q. Metellum praetorem venisti, a quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti; quem tu videlicet, et ad custo-

(1) Egregia prosopopeia patriae ad Catilinam.

(2) Sese sponte obtulit Catilina

custodiam dum, ut se innocentem probaret. id Cicero culpae potius indicium ait.

diendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipsum iam dignum custodia iudicaverit? Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si hic morari aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis iustis, debitisque ereptam, fugae, solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum: id enim postulas, et, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exilium, obtemperatum te esse dicis. Non referam (1), id quod abhorret a meis moribus: et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egrederere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo, iure optimo senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. Neque hi (2) solum, quorum tibi auctoritas (3) est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites rom., honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paullo ante exaudire potuisti; quorum ego vix abs te iamdiu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec (4), quae iampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur.

Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu

(1) Non proponam te puen- dum exilio, sed exilium indicam tibi, tacentibus, adeoque pro- fantibus senatoribus.

(2) Senatores.

(3) Irenia, quia eorum caedem designat.

(4) Urbem.

ut unquam te corrigas? tu ut fugam ullam me litere? tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem Dii immortales darent! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae (1) nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti (2): dummodo ista privata (3) sit calamitas, et a reipublicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reipublicae concedas (4), non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, et saepe iam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam; recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exsilium te is iussu consulis, sustinebo; sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu; confer te ad Manlium: concita perditos cives: secerne te a bonis: infer patriae bellum: exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui tibi ad forum Aurelium (5) praestolarentur armati? cui sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam (6) argenteam, quam tibi, ac tuis omnibus perniciosam esse confido, et funestam futuram, cui domi tuae sacrum (7) scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse

(1) Ab iis, qui tibi favent.

(2) Non admodum curo.

(3) Mea tantum.

(4) Cedas felicitati reipublicae, quam perturbare non potes.

(5) Oppidum haud procul ab urbe.

(6) Signum primae cohortis in

romanis legionibus: haec vero Aquila argentea Marti fuit in bello Cimbrico.

(7) Erat enim Aquila illa parvum quoddam sacellum, in quo iherat Aquilae effigies vel aurea, vel argentea, quod hastae erat impositum.

praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad caedem proficiscens, solebas? a cuius (1) altaribus saepe istam dexteram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando quo te iam pridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit: nunquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti: nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, constatam improborum manum. Hic tu qua laetitia perfrue? quibus gaudiis exsultabis? quanta voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad huius vitae studium meditati sunt illi, qui feruntur, labores tui: iacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum; vigilare non solum ad insidiandum somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes, ubi ostentes illam praeclearam tuam patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a consulatu repuli, ut exsul potius tentare, quam consul vexare reipublicam posses: atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

Nunc, ut a me, P. C., quandam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecet: percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patriae, quae mihi vita mea multo est carior; si cuncta Italia: si omnis respublica loquatur (2): M. Tulli, quid agis? tunc eum, quem esse hostem comperisti, quem

(1) Ab aris ante ipsam positus, ad quas mutuam fidem sibi iurabant comurati.

(2) Protopoeta reipublicae Ciceronem alloquentis.

ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? Mos ne (1) maiorum? At persaepe etiam privati in hac republica perniciosos cives morte multarunt. An leges (2), quae de civium rom. supplicio rogatae sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo rom. refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorem gradus extulit, si propter invidiam, aut alicuius periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiae metus; num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae aut nequitiae pertimescenda? an, quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? His ego sanctissimis reipublicae vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, P. C., Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatorum (3) isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, verendum certe mihi non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet; tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute

(1) Maiores volebant civem romanum iniussu populi interfici.

(2) Fercia et Sempronia, ne de

civis capite iniussu populi indicaretur.

(3) homini versato in caedibus.

partam, gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminet, non videant; aut ea quae vident, dissimulent (1); qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicae pestem paulisper reprimi (2), non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit (3), secumque suos eduxerit, et eodem ceteros, undique collectos naufragos (4) aggregaverit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta reipublicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum hominum. Etenim iam diu, P. C., in his periculis coniurationis, insidiisque versamur; sed, nescio quo pacto, omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, quum aestu febrisque iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius, vehementiusque afflictantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius vivis reliquis ingravescet. Quare, P. C., secedant improbi, secernant se a bonis, unum in

(1) Faventes Catilinae, inter quos Caesar, de quo nulla interpres. Orat. IV in Catil.

(2) Reprimi dicitur ad tempus, comprimi vero omnino et in perpetuum.

(3) Verbum translatum a naufragio.

(4) Decoctores fortunarum suarum intelligit.

locum congregentur, muro (1) denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos (2) et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de republica sentiat (3). Polliceor hoc vobis, P. C., tantam in vobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equilibus rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectio omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicae salute et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exilio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus (4); quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus: hunc et huius socios a tuis aris, ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis: et omnes inimicos honorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos, mortuosque mactabis.

(1) Moenibus urbis.

(2) Inculares ignes sparso et pice conflatos.

(3) Aut hostem se, aut defensorem reipublicae profiteatur.

(4) Per quem stat haec urbs. V. Liv. lib. 1.

ORATIO

PRO

LEGE MANILIA

ARGUMENTUM

Bellum contra Mithridatem et Tigranem, alterum Ponti, alterum Armeniae regem, gesserat populus romanus per Syllam primo, deinde per Lucullum, quorum neuter eos debellaverat. Imo duo illi reges, relictis viribus, dum Romani bello piratico distinerentur, rem romanam in Asia foede labefactarant. Itaque Manilius, tribunus plebis legem promulgavit, qua rogabat, uti omnes populi romani copiae, quotquot essent extra Italiam, uni Pompeio, qui bellum piraticum recens confecerat, ad bellum cum Mithridate et Tigrae gerendum committerentur. Quae potestas cum tanta esset, quantam nemo adhuc in republica obtinuerat, multi viri consulares, praesertim vero Q. Hortensius et Q. Catulus, quominus ferretur haec lex, repugnabant.

locum congregentur, muro (1) denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos (2) et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de republica sentiat (3). Polliceor hoc vobis, P. C., tantam in vobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equilibus rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectio omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicae salute et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exilio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus (4); quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus: hunc et huius socios a tuis aris, ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis: et omnes inimicos honorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos, mortuosque maetabis.

(1) Moenibus urbis.

(2) Inculares ignes sparso et pice conflatos.

(3) Aut hostem se, aut defensorem reipublicae profiteatur.

(4) Per quem stat haec urbs. V. Liv. lib. 1.

ORATIO

PRO

LEGE MANILIA

ARGUMENTUM

Bellum contra Mithridatem et Tigranem, alterum Ponti, alterum Armeniae regem, gesserat populus romanus per Syllam primo, deinde per Lucullum, quorum neuter eos debellaverat. Imo duo illi reges, relictis viribus, dum Romani bello piratico distinerentur, rem romanam in Asia foede labefactarant. Itaque Manilius, tribunus plebis legem promulgavit, qua rogabat, uti omnes populi romani copiae, quotquot essent extra Italiam, uni Pompeio, qui bellum piraticum recens confecerat, ad bellum cum Mithridate et Tigrae gerendum committerentur. Quae potestas cum tanta esset, quantam nemo adhuc in reipublica obtinuerat, multi viri consulares, praesertim vero Q. Hortensius et Q. Catulus, quominus ferretur haec lex, repugnabant.

Quaestio est Generis Deliberativi:

Ferenda ne, an rescindenda Lex Manilia, seu an Pompeius bello Asiatico praeficiendus.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio,
Confutatio, Peroratio.

EXORDIUM

Ad captandam populi benevolentiam Cicero causas affert, cur nunc primum e rostris dicat, num. 1: populo ob collatam sibi praeturam gratias agit, num. 2: sibi iucundum esse de laudibus Pompeii dicere affirmat, num. 3.

1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus; hic autem locus (1), ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites; tamen hoc aditu laudis (2), qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes ab ineunte aetate susceptae, prohibuerunt. Nam, quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci contingere auderem; statureremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere: omne meum tempus amicorum temporibus (3) transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor, in priva-

(1) E rostris dicebat.

(2) Ab hac gloria dicendi apud vos.

(3) Necessitatibus amicorum tribuendum.

torum periculis, caste, integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam 2 quum, propter dilationem comitiorum, ter praetor primus centuriis coniectis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe, et, si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt: et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: huius autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire; ita non mihi tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est. 3

NARRATIO

Paucis attingit pericula huius belli, discessum Luculli ex Asia, necessitatem, ut Pompeius eo proficiscatur.

Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris veetigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus inferitur, Mithridate et Tigrae; quorum alter relictus (1), alter lacessitus (2), occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrator. Equitibus romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quoti-

(1) Non debellatus.

(2) Traiecto a Lucullo in eius fines exercitu.

die literae, quorum magnae res (1) aguntur, in vestris vectigalibus exercendis (2) occupatae: qui ad me, pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam reipublicae, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae (3), quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzani, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic (4) qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum (5) ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti: eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

PARTITIO

Disertis verbis tria proponit. 1. Bellum esse necessarium. 2. Bellum esse periculosum. 3. Pompeium imperatorem esse deligendum.

Causa quae sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli: deinde de magnitudine: tum de imperatore deligendo esse dicendum.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS

Bellum esse necessarium.

Illud bellum est omnino necessarium, in quo agitur gloria P. R., salus sociorum, utilitas vectigalium, res familiaris multorum civium. At in hoc bello agitur gloria populi romani, quia Quirites exemplo maiorum suorum debent ulcisci tot acceptas a Mithridate et Tigrae iniurias, num. 1: agitur salus sociorum ob

(1) Facultates.
(2) Cum his praesint, aut ea conduxerint.
(3) Res gestas a Mithridate et Tigrae in Romanos, et ab ro-

manis imperatoribus in illos, vide apud Appianum Alexande. in lib. de Bell. Mithrid.
(4) Aclium Glabronem.
(5) Pompeium.

periculum regis Ariobarzani, et aliarum in Asia civitatum, num. 2: agitur utilitas vectigalium, quia vel minimo belli rumore, omnia Asiae vectigalia desiciunt, num. 3: agitur res familiaris multorum civium, qui negotiantur in Asia, et illic fortunae suas collocant, num. 4.

Genus est belli eiusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad studium persequendi debeat; in quo agitur populi R. gloria, quae vobis a maioribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi R. vectigalia et maxima: quibus amissis, et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est et a vobis et a moderatoribus reipublicae consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta, quae penitus iam insedit atque inveteravit in populi R. nomine: quod is (1), qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una literarum significatione cives R. necandos (2) trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam, suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt, imperatores, ut ab illo insignia victoriae (3), non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores; sed ita triumphava-

(1) Mithridates.
(2) Octoginta millia fuerant occisa.

(3) Pompam triumphi.

runt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Syllam in Italiam respublica (1), Murenam Sylla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui posteaquam maximas aedificasset, ornassetque classes, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosphoranis (2), finitimis suis, bellum inferre simulasset: usque in Hispaniam legatos et literas misit ad eos duces (3), quibuscum tum bellum gerebamus: ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis, uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio (4) dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum (Sertorianae atque Hispaniensis), quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a (5) L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum, magna atque praeclara, non felicitati eius, sed virtuti: haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Maiores vestri saepe, mercatoribus ac naviculariis iniuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium R. millibus, uno nuncio atque uno tempore necatis, quod tandem animo esse debetis? Legati quod erant appel-

(1) A Cinna et Mario vexata.

(2) Populis Bosphori Thracii.

(3) Sertorium et socios.

(4) De summa rei.

(5) Pompeium cum Lucullo catilide comparat: hunc ultimum ad vitandam invidiam excusat. V. bellum Sertorianum in Floro.

lati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, exstinctam esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi R. consularem (1), vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium R. imminutam non tulerunt; vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi R., omni supplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi R. 2 atque amicus: imminet duo reges totius Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium expectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certe deponere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo (2) posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod et vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse (quo etiam carent aegrius), cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis; atque hoc etiam magis quam ceteros, quod eiusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant

(1) M. Attilium, aut M. Aquilium.

(2) Ne offendant forte Glabrio nem pro Pompeio missum.

antea, nunc praesentem vident (1), tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare, si propter socios, nulla ipsi iniuria lacessiti, maiores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere; praesertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta (2) sunt, ut his ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam ceteris in rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit: ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura (3) vectigal conservari potest: quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore, amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent (4) atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis prope adsint? quum una excursio equitatus perbreve tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias (5) maximas, quas in

(1) In Cilicia ubi confecerat bellum piraticum.

(2) Tam exigua.

(3) Ex locatione pascuorum scripta in tabulis.

(4) Curam horum habent.

(5) Famulos plurimos.

salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis ne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum, ut antea dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium R. pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes (1) et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse reipublicae semper duximus; eum certe ordinem (2), qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis: partim suas et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiae videre, multorum civium calamitatem a republica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare; neque enim iisdem redimendi (3) facultas erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli asiatici docuit; id certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum quum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romae, solutione impedita, fidem concidisse (4). Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem

(1) Fortunas et facultates.

(2) Equestrem.

(3) Conducenti (di appattare).

(4) Multos, eum solvendo non essent, fidem violasse pactorum non solvendo foenora.

trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis asiaticis et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republica defenduntur.

CONFIRMATIONIS PARS SECUNDA

Bellum esse periculosum.

Quia geritur a duobus potentissimis regibus, qui Lucullum vicerunt, num. 1: a variis simul concitatis nationibus, num. 2: et contra novum exercitum et imperatorem romanum, veteri exercitu deleto, et revocato Lucullo, num. 3.

1 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis, quae diligentissime providenda sunt, contempta esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertiri laudis, quantum forti viro et sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur, dico, eius adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas atque instructas, esse deletas, urbemque Asiae clarissimam, nobisque amicissimam Cyzicenorum, obsessam ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, L. Luculli virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberatam: ab eodem imperatore classem magnam et ornata, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato (1) raperetur, superatam

(1) Odio maxime.

esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas: patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo R. ex omni aditu clausus esset: Sinopem, atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas, uno aditu atque adventu esse captas; regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges (1) atque alias gentes supplicem contulisse: atque haec omnia, salvis populi R. sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum haec ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non enim sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersorum, moerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas, in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum (2) in persequendi studio moeror, hos (3) laetitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex armenius, exceptit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cuius in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas

(1) Tigranem et Parthos.

(5) Romanos.

(2) Aetlam, Medesae patrem.

nunquam populus R. neque lacessendas bello, neque tentandas putavit: erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi (1) diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem (2) ex Tigranis regno ceperat, et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam (3): fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processus longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, et eorum, qui se ex eius regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur. Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictarum fortunae facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno, quod regale iis nomen, magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam, cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poetae solent, qui res romanas scribunt) praeterire nostram calamitatem: quae tanta fuit (4), ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuncius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, ve-

(1) Bellonae sacri in Ponto, quod a Murena spoliatum fuit.

(2) Tigranocertam, a Tigrae conditam.

(3) De Luculli superbia et avaritia V. Plutarchum.

(4) Caesis septem Romanorum millibus.

stro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis (1) erant, dimisit, partem Glabroni tradidit. Multa praetereo consulto: sed ea vos coniectura perspicitis. Quantum illud bellum futurum putatis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere expulso exercitu? Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum.

CONFIRMATIONIS TERTIA PARS

Pompeium imperatorem esse deligendum.

Summus imperator debet habere scientiam rei militaris, morum probitatem, auctoritatem, felicitatem, num. 1: at Pompeius habet scientiam rei militaris, nam et multa in Italia, in Sicilia, in Africa, in Hispania fortiter gessit, et bellum piraticum confecit, num. 2: morum probitatem, temperantiam, aliasque virtutes, num. 3: auctoritatem, quam ostendit in bello piratico, num. 4: felicitatem, qua ceteros imperatores superavit, num. 5.

Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis delibatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superavit: quae res est, quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor

(1) Emeriti post decem annos.

has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo (1) atque pueritiae disciplina, bello maximo (2) atque acerrimis hostibus, ad patris (3) exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est? qui extrema pueritia (4) miles fuit summi imperatoris (5), ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator (6) qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis (7), non offensionibus (8) belli, sed victoriis, non stipendiis (9), sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile (10), Africanum (11), Transalpinum (12), Hispaniense (13), mixtum ex civitatibus atque ex bellucosissimis nationibus (14) servile, navale (15), varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit.

Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in confi-

(1) Literario (dalla scuola).

(2) Contra Cinnam.

(3) Pompeii Strabonis.

(4) Quae perdurabat usque ad annum XVII.

(5) Scil. Syllae.

(6) Tribus praefuit legionibus sub Sylla.

(7) Cui et experientia.

(8) Periculis.

(9) Militaribus expeditionibus.

(10) Cum Cinnam.

(11) Cum Domitio.

(12) Cum Gallis.

(13) Cum Sertorio.

(14) Ex servis atque ergastulis tantus militum numerus fuerat confectus, ut ex millia numerarentur.

(15) Cum piratis.

ciendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sylla, huius virtutis et consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit (1): testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est: testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit: testis est iterum et saepius Italia, quae, quum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum: testes vero iam omnes orae, atque omnes exterae gentes ac nationes; denique maria omnia tum universa, tum in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis, aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaretur? Hoc tantum bellum (2), tam turpe, tam vetus (3), tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur (4) aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce an-

(1) Liberavit.

(2) Cilices. Romanis bello mithridatico distentis, ipso hortante Mithridate, piraticam exercentes totum Mediterraneum mare infestum habuere.

(3) Inveteratum per XV annos.

(4) Caveant oratoriae disciplinae candidati, ne huiusmodi an-

thelitis, aliisque id genus argutiolis nimium indulgeant. Haec enim si rariora, et scriptori nihil ferme sentienti exciderint, quandam ex novitate commendationem nanciscuntur. Frequentata aut longius accessita frigent, ac fastidiose ab intelligentis iudicis viris repudiantur. Th. Vall.

nos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi R. longe a domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summa hieme (1), transmiserint? Quid, ad nos quum ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi R. redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secores (2) in praedonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem, quum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem, eius ipsius liberos (3), qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum (4), atque illam labem atque ignominiam reipublicae querar, quum prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi R. praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Proh Dii immortales! tantam ne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani

(1) Ultimis navigationis diebus, ob piratarum metum.

(2) Duo praetores capti sunt, cum senis uterque licitoribus.

(3) M. Antonii, cuius raptam filiam scribit Plutarchus.

(4) Ostia Tiberina, seu Ostiam urbem ad Tiberis fauces conditam, obsederant Cilices magno urbis incommodo, cum omnia a mari in illam compectus intruderetur.

ostium praedonum navem esse audiat? Atque haec, qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli impetus (1) navigavit? qui Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit, nondum tempestivo ad navigandum mari, atque haec tria frumentaria subsidia (2) reipublicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Cisalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria (3), maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit; ipse autem, ut a Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi R. Ciliciam adiunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius imperio ac potestati se dederunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditiois non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit. Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est: sed multae sunt artes eximiae, huius administratae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores, quanta deinde omnibus in rebus

(1) Id est, classis Pompeii per emphasim.

(2) Horrea frumenti.

(3) Adriaticum et Tyrrhenum.

temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione (1), quam ipsa per sese, cognosci atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cuius in exercitu veneant centuriatus atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam, ex aerario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem (2) provinciae magistratibus dividerit, aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint; ego autem neminem nomino; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant (3), quis ignorat? Itinera, quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium R. nostri imperatores fecerunt, recordamini; tum facilius statuatis, quid apud exterarum nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet; neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse indices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato (4) nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literae perferuntur. Non modo, ut sumtum faciat in militem (5)

(1) Comparatione cum aliis.

(2) Obtinendae; selgebantur enim provinciae, quae consulis, quae praetoribus darentur.

(5) Afferant.

(1) Qui hostis non esset.

(3) Subministrando vestem, pecuniam, etc.

nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae per fugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age vero, ceteris in rebus quali sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed haec res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt; non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem (1), non denique labor ipse ad quietem; postremo signa et tabulas (2), ceteraque ornamenta graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de coelo delapsum intuentur, nunc denique incipiunt credere, fuisse homines romanos hac quondam abstinentia: quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur. Nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucet; nunc intelligunt, non sine causa maiores suos tum, cum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo R. quam imperare aliis, maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis, esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero eius inter socios quantum existimari putatis, quam hostes omnium gentium (3) sanctissimam esse iudicant? Humanitate iam

(1) Moram visendi causa.

(2) Statuas et picturas.

(5) Piratae se illi dederunt.

tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum transmittendum (1) sit, qui ad omnia vestrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis atque imperio militari valet; certe nemini dubium est, quin ea in re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famae, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus R., referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum (2) Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum auctoritas valeat in bello; ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur, qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas (3) annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Iam vero, accepta in Ponto calamitate, ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitatus admonui, quum socii perti-

(1) Committendum.
(2) Piraticum.

(3) Tam vile prelium.

missent, hostium opes animique crevissent, quum satis firmum praesidium provincia non haberet: amississetis Asiam, Quirites, nisi ad id ipsum tempore divinitus, Cn. Pompeium ad eas regiones (1) fortuna populi R. attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero, illas res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi R. auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes uni huic se dediderunt? Quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator (2) exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras (3) venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium, legatum (4) usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper indicavit: ii, quibus semper erat molestum (5) ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum iudicari maluerunt. Polestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de seipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homini de potestate Deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario et ceteris

(1) Dum Cilices piratas persequitur.

(2) Metellus.

(3) In Pamphyliam.

(4) Metellum Mithridatis probat ex misso legato.

(5) Fortasse designat Metellum et Perreanum, quibus molestum erat, cum haberent exercitum in Hispania, non ad se, sed ad Pompeium legatos miti.

magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna: de huius autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, haec utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa Diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quantae felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obediunt, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a Diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas Dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt: quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa (sicuti facitis) velle et optare debetis.

Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: et quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod a Diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore: tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc quum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis (1) adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis qui habent, accipere

(1) in Cilicia.

statim possit; quid exspectamus? aut cur non, ducebatur Diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute reipublicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium (1) committimus?

CONFUTATIO

Duas habet partes. In prima respondet Hortensio, dicenti non uni imperatori omnia committenda, a praedictio legis Gabiniae, qua summum imperium contra piratas Pompeio est datum, num. 1: in secunda vero refellit Q. Catuli sententiam, qui dixerat, Pompeium, ultimum optimum imperatorem, spemque unicam reipublicae, non esse omnibus periculis obviandum, et respondet, utendum esse Pompeii virtute, dum vivit: ita maiores etiam consueverunt, uni rerum summam tradere, quod probat exemplo Marii; id saepe Pompeio concessum a senatu, num. 2: et ultimo in eiusdem Pompeii laudes iterum excurrit, num. 3.

At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicae, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt; quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor: sed in hac causa tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc facilius, quod ea omnia quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit (2) iam ista oratio re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q.

(1) Contra reges Tigranem et Mithridatem. (2) Nullus est momenti.

Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium (1), graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset: et ex hoc ipso loco permulta item contra legem verba fecisti. Quid? tum, per Deos immortales! si plus apud populum R. auctoritas tua, quam ipsius populi R. salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, quum populi R. legati, praetores, quaestoresque capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem maritimam, neque publicam iam obire possemus? quae civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Carthaginiensium, qui permultum classe maritimisque rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quae civitas antea unquam tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercle aliquot annos continuos ante legem Gabinianam (2) ille populus R., cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanerat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit: nos, quorum maiores Antiochum regem (3) classe Persenque (4) superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos, paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus: nos quoque, qui antea

(1) Ferentem de summo imperio dando Pompeio contra praedones.

(2) Qua bellum piraticum commissum est Pompeio.

(3) Syriae.

(4) Regem Macedoniarum.

non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios, in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus; tum, quum insula Delos tam procul a nobis in Aegeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva sine muro nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis, ac portibus nostris, sed etiam Appia iam via (1) carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi R. in hunc ipsum locum (2) ascendere, quum eum vobis maiores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus R. et ceteros, qui erant in eadem sententia dicere existimavit ea, quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus R. dolori suo (3) maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit: sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra, marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio (4) dicam, anne Pompeio, an utrique? (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinus, Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias quos voluerunt, legatos eduxerint? an ipse, cuius lege salus ac dignitas populi R. atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes ho-

(1) Occupata a praedonibus qua vergit ad mare.

(2) Rostra.

(3) Ob damna, quae ab hostibus accipiebat.

(4) Brevis querela de Gabinio, qui legatus Pompeio non est concessus.

noris causa nomino, cum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt; in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? de quo legando spero consules ad senatum relatu-
 ruros: qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum; neque me impedit cuiusquam, Quirites, inimicum edictum, quominus fretus vobis, vestrum ius (1) beneficiumque defendam; neque praeter intercessionem (2) quidquam audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam quid liceat (3) considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur; propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit: alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur, qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid de eo factum esset (4), in quo spem essetis habituri; cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes prope una voce, IN EO IPSE VOS SPEM HABITUROS ESSE dixistis. Etenim talis est vir (5), ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quominus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per Deos immortales licet, frui debet summi hominis vita atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla atque instituta maiorum. Non dico hoc loco, maiores nostros semper, in pace

(1) Praetor enim erat, et praetori licebat referre ad Senatum.

(2) Id est, nihil vereor praeter intercessionem tribunorum.

(3) Tribunos, ne intercedant. Id benevolos facit.

(4) Si contigerit eum mori. Haec

loquendi ratio euphemismis est adnumeranda, quibus interdum utuntur scriptores, quum rem aliquam duriorum velint mitioribus verbis emollire. Eleganter itali: *Se ultro di lui avvenisse*. Th. Vall.

(5) Catulum callide laudat.

consuetudini, in bello utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, punicum et hispaniense, ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonibus bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova (1), summa Q. Catuli voluntate, constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quam adolescentulum, privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere (2)? confecit: huic praeesse? praefuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius a senatorio gradu (3) aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit: victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem R. (4) triumphare? ac eam quoque rem populus R. non modo vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam (5) putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques R. ad bellum maximum (6) formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, quum esset nonnemo in senatu, qui diceret, non oportere mitti hominem privatum pro consule: L. Philippus

(1) Id est insolita et inaudita in aliis imperatoribus virtutis exempla.

(2) Cogere exercitum tempore bellorum civilium.

(3) Aetas legitima gradui sena-

torio fuit ann. XXXVII.

(4) Tantummodo consulares triumphabant.

(5) Maxime probavit et cum plausu spectavit.

(6) Sertorianum.

dixisse dicitur, non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum manus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus (1), consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum eques R. ex senatusconsulto triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta, ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatae semper esse: vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populi R. auctoritatem improbari: praesertim quum iam suo iure populus R. in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiant, possit defendere: propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicae parum consulistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in republica vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis; aliquando isti principes, et sibi et ceteris, populi R. universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque exterarum natio-

(1) Nos: *Dispensato dalle leggi.*

num ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores: tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum (1) nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes, propter eorum, quos ad eas hoc anno cum imperio misimus, iniurias ac libidines. Quod enim sanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris: noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia, quae non modo unius imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere (2) possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur; tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim (3) populum R.

(1) Ad romanos id refertur imperatores, qui sere omnes cupidi; adeoque socii, ut ait Cicero, reformidabant omnes, praeter unum Pompeium.

(2) Explere, satis esse.
(3) Scilicet ora maritima.

non locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine (1), nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis (2), quibus conditionibus profiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis (3) vitis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic qui credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis: est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus P. Servilius: cuius tantae res gestae terra marique extiterunt, ut, quum de bello delibaretis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiant, respondere posse videamur.

PERORATIO

Primo Manilium hortatur, ut in sua sententia permaneat, num. 1: secundo se illam defendisse et defensurum ait, non Pompeii gratia, sed publicae utilitatis causa, num. 2.

4 Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut, auctore

(1) Quod praefecti sint exercitui navali.

(2) Populi romani.

(3) Quibus ipse caret.

populo R., maneat in sententia, neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi, constantiaeque arbitror: deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc (1) iterum in eodem homine praeficiendo videmus: quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio auctoritate, fide, constantia possum; id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo R. polliceor et defero. Testorque omnes Deos, et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt (2), maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis, aut adiumenta honoribus quaeram: propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus: honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco (3), sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias (4), vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

(1) Ut antea, cum praeficiendus casae bello piratico.

(2) Susceperunt magistratus.

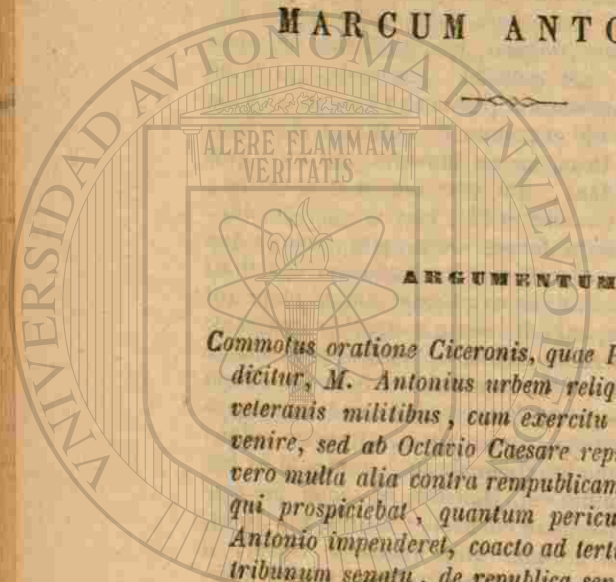
(3) Captando concienibus populum.

(4) Meis commodis adversas.

PHILIPPICA III

IN

MARCUM ANTONIUM



Commotus oratione Ciceronis, quae Philippica secunda dicitur, M. Antonius urbem reliquit, et sollicitatis veteranis militibus, cum exercitu parabat Romam venire, sed ab Octavio Caesare repressus est. Quum vero multa alia contra rempublicam tentaret, Cicero, qui prospiciebat, quantum periculi reipublicae ab Antonio impenderet, coacto ad tertium kal. Ian. in tribunum senatu, de republica sententiam dixit, in qua Octavii beneficia in populum romanum commemorat ac laudat, vituperatque Antonium, quem hostem patriae iudicandum censet. Oratio haec partim est in genere deliberativo, quia suadet Cicero, ut Octavius aliquo magistratu ornatur, partim est in genere demonstrativo, quia Cicero eundem Octavium laudat, et Antonium vituperat. Assensit Ciceroni senatus, et in eius sententiam senatusconsultum factum est.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Confirmatio et Peroratio.

EXORDIUM

Exorditur Cicero a periculo reipublicae, monetque, ut quamceleriter Antonio resistatur, qui se quamprimum venturum esse in urbem minatur, num. 1. Captat benevolentiam a sua in rempublicam cura et novorum consulum concordia, a qua certa spes victoriae portenditur, num. 2.

Serius omnino, P. C., quam (1) tempus reipubli- 1
cae postulabat, aliquando tamen convocati sumus: quod flagitabam equidem quotidie: quippe quum bellum nefarium contra aras et focos, contra vitam fortunasque nostras ab homine (2) profligato ac perdito non comparari, sed geri iam viderem. Expectantur kal. (3) Ian., quas non expectat Antonius, qui in provinciam (4) D. Bruti, summi et singularis viri, cum exercitu impetum facere conatur, ex qua se instructum et paratum ad urbem venturum esse minatur. Quae est igitur expectatio, aut quae vel minimi dilatio temporis? Quamquam enim (5) adsunt kalendae Ian., tamen 2
breve tempus longum est imparatis: dies enim affert, vel hora potius, nisi provisum est, magnas saepe clades. Certus autem dies non ut (6) sacrificii, sic con-

(1) Necessitas.

(2) Antonio videlicet, qui dicitur homo profligatus, quia ita erat vitis deditus, ut nulla ab eo spes emendationis speraretur.

(3) His kal. novi consules Hirrus et Pansa consulatum inire debebant.

(4) Galliam citeriorem intelligit,

quam sibi decerni petierat Antonius, sed non impetravit, quia Decimo Bruto concessa fuerat; quare, ira commotus, in eam cum duabus legionibus contendit.

(5) Prope sunt.

(6) Statis enim diebus sacrificia fiebant, quae alio tempore fieri nefas erat.

silli expectari solet. Quod si aut kalendae ian. fuissent eo die, quo primum ex urbe (1) fugit Antonium, aut hae non essent expectatae, bellum iam nullum haberemus. Auctoritate enim senatus, consensuque populi romani facile hominis amentis fregissemus audaciam, quod confido equidem consules designatos, simul ac magistratum inierint, esse facturos, sunt enim optimo animo, summo consilio, singulari concordia; mea autem festinatio non victoriae solum avida est, sed etiam celeritatis.

Al. Quo enim usque tantum bellum, tam crudele, tam nefarium (2) privatis consiliis propulsabitur? cur non quamprimum publica accedit auctoritas?

CONTENTIO

Duo contentit Cicero; primum res gestas ab Octavio cum veteranis militibus, a Bruto contra Antonium esse publica senatus auctoritate confirmandas: secundum, Antonium hostem esse iudicandum. Primum probat, Octavium laudando, qui proprio consilio, propriisque sumptibus Antonio sese opposuit, qui si Romam venisset, eam crudeliter tractasset, cum iam alia dederit crudelitatis exempla, atque, Octavio auctoritatem defendendae reipublicae esse tribuendam, num. 1: laudat legionem Martiam, quod reliquerit Antonium, et quartam legionem, quod ad Caesarem transiverit, num. 2: laudat pariter Brutum, qui promiserat, Galliam in populi R. potestate retenturum ab imitatione maiorum, qui Tarquintium expulerunt, et comparans Tarquinium cum Antonio, Antonium Tarquinio tyrannide superiorem ostendit; maiusque asserit beneficium huius Bruti, quam maiorum, a quibus expulsus est Tarquinius, ideoque publica auctoritate confirmanda quae a Bruto facta sunt, hostemque habendum

(1) Non revera fugerat Antonium, sed profectus erat ad sollicitandos et sibi adiungendos milites veteranos.

(2) Omnia enim privatis Octavii Caesaris consiliis agebantur: petit autem Cicero, ut contra Antonium imperatoria auctoritas ei contuleretur.

Antonium, non consulem, num. 3: commendat Galliam, quod operam Bruto praestiterit pro republica, et gratias agit tribunis plebis, qui de cogendo senatu retulerunt, transitque ad secundum, nempe hostem iudicandum esse Antonium, non consulem, num. 4: arguit Antonium, qui genus Octavio obiecerat, Octavium extollens ab ipsius moribus, virtute patris, et a matre, num. 5: Antonium vituperat a materno genere, quas habuerit uxores ostendens, qualemque duxerit eius pater, et varia ipsius edicta reprehendit, num. 6: videt quasdam sententias Antonii, commemorat eius edicta in Cassium, Carseulum et Canutum, et perstringit senatusconsultum, celeriter et per discessionem factum de supplicatione M. Lepidi, et in eodem senatusconsulto non religiosam arguit provinciarum sortitionem, clauditque contentionem apostrophe ad Octavium, qui Antonio restitit, ipsius Antonii vitia proferens, num. 7.

C. Caesar adolescens, pene potius puer, incredibili ac divina quadam mente atque virtute, tum, cum maxime furor arderet Antonii, quumque eius a (1) Brundisio crudelis et (2) pestifer reditus timeretur, nec postulantibus, nec cogitantibus, nec optantibus quidem nobis (quia fieri non posse videbatur), firmissimum exercitum ex invicto genere veteranorum militum comparavit, patrimoniumque suum (3) effudit: quamquam non sum usus eo verbo, quo decuit: non enim effudit, sed in salute reipublicae collocavit. Cui quamquam gratia referri tanta non potest, quanta debetur; habenda tamen tanta est, quantam maximam animi nostri capere possunt. Quis enim est tam ignarus rerum, tam (4) nihil de republica cogitans, qui hoc non intelligat: si M. Antonius a Brundisio cum iis copiis, quas se habiturum putabat, Romam, ut minabatur, venire potuisset, nullum genus eum crudelitatis

(1) Ibi enim habebat Antonius quinque legiones quibus parabat in Italiam erumpere.

(2) Inestus.

(3) Nam cuiusque eorum militum quingentas drachmas pollicitus est Caesar.

(4) Parum.

praeteritum fuisse? quippe qui in hospitis tectis, Brundusii (1) fortissimos viros, cives optimos iugulari iussit: quorum ante pedes eius morientium sanguine os uxoris respersum esse constabat. Hac ille crudelitate imbutus, cum multo bonis omnibus veniret iratior, quam illis fuerat, quos trucidarat; cui tandem nostrum, aut cui omnino bono pepercisset? Qua peste rempublicam privato consilio (nec enim fieri potuit aliter) Caesar liberavit. Qui nisi in hac republica natus esset, rempublicam scelere Antonii nullam haberemus. Sic enim perspicio, sic iudico, nisi unus adolescens illius furentis impetus, crudelissimosque conatus cohibuisset, rempublicam funditus interituram fuisse. Cui quidem hodierno die, P. C. (nunc enim primum ita convenimus, ut illius beneficio possemus, quae sentiremus, libere dicere), tribuenda est auctoritas, ut rempublicam non modo a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit defendere. Nec vero de legione (2) Martia (quoniam longo (3) intervallo loqui nobis de republica licet) sileri potest. Quis enim unus fortior, quis amicier unquam reipublicae fuit, quam legio Martia universa? quae quum hostem populi romani M. Antonium iudicasset, comes esse eius amenitiae noluit: reliquit consulem: quod profecto non fecisset, si eum consulem iudicavisset: quem nihil aliud agere, nihil moliri, nisi caedem civium atque interitum civitatis videret. Atque ea legio consedit (4) Albae. Quam potuit urbem eligere aut opportunior ad res gerendas, aut fidelior, aut fortiorum virorum, aut amiciorum populo R. civium? Huiusce legionis virtutem imitata quarta legio, duce L. Egnatuleio quaestore, cive optimo et fortissimo, Caesaris

(1) Centuriones.

(2) Legio Martia sic dicta erat a Marte bellorum Deo, propter fortitudinem.

(3) Senatus enim a kal. iunilis

usque ad XIII kal. Ianuarias habitus non fuerat.

(4) Alba urbs erat condita ab Ascanio in munissimo loco, et prope iam conspecta urbis.

auctoritatem atque exercitum (1) persecuta est. Faciendum est igitur nobis, P. C., ut ea quae sua sponte clarissimus (2) adolescens atque omnium praestantissimus gessit et gerit, haec auctoritate nostra comprobentur; veteranorumque, fortissimorum virorum, tum legionis Martiae, quartaeque mirabilis consensus ad rempublicam recuperandam, laude et testimonio nostro confirmetur; eorumque commoda, honores, praemia, quum consules designati magistratum inierint, curae nobis fore, hodierno die spondeamus.

Atque ea quidem, quae dixi de Caesare, deque eius exercitu, iamdiu nota sunt nobis. Virtute enim admirabili Caesaris, constantiaque militum veteranorum, legionumque earum optimo iudicio, quae auctoritatem nostram, libertatem populi R., virtutem C. Caesaris secutae sunt, a cervicibus nostris est depulsus Antonius. Sed, ut dixi, haec superiora: hoc vero recens 3 edictum D. Bruti, quod paullo ante propositum est, certe silentio non potest praeteriri; pollicetur enim, se provinciam Galliam retenturum in senatus populique romani potestate. O civem natum reipublicae (3), memorem sui nominis, imitatoremq; maiorum! neque enim, Tarquinio expulso, maioribus nostris tam fuit optata libertas, quam est, repulso iam Antonio, retinenda nobis. Illi regibus parere iam a condita urbe didicerant; nos post reges exactos servitutis oblivio ceperat. Atque ille Tarquinius, quem maiores nostri non tulerunt, non crudelis, non impius, sed superbus habitus est et dictus: quod nos vitium in privatis saepe tulimus, id maiores nostri ne in rege quidem ferre potuerunt. L. Brutus regem superbum non tulit: Decimus sceleratam atque impium regnare patietur? quid Tarquinius tale, qualia innu-

(1) Secula est.

(2) Octavius Caesar.

(3) Alii, memorem sui nominis

Brutum esse, quia Iunius Brutus, expulsis regibus, libertatem populi romani vindicavit.

merabilia et fecit et facit Antonius (1)? Senatum etiam reges habebant; nec tamen, ut Antonio senatum habente, in consilio regis versabantur barbari armati. Servabant auspicia reges; quae hic consul augurque neglexit; nec solum legibus contra auspicia ferendis, sed etiam collega una ferente eo, quem ipse (2) eminentis auspiciis vitiosum fecerat. Quis autem rex umquam fuit tam insigniter impudens, ut haberet omnia commoda, beneficia, iura regni venalia? hic quam immunitatem, quam civitatem, quod praemium, non vel singulis hominibus, vel civitatibus, vel universis provinciis vendidit? Nihil humile de Tarquinio, nihil sordidum accepimus: at vero huius domi inter (3) quasilla pendebatur aurum, numerabatur pecunia: una in domo omnes, quorum intererat, totum imperium populi R. (4) nundinabantur (5). Supplicia vero in cives romanos nulla Tarquinii accepimus; at hic et (6) Suesae iugulavit eos, quos in (7) custodiam dederat, et Brandusii trecentos fortissimos viros, civesque optimos trucidavit. Postremo Tarquinii pro populo R. bellum gerebat tum, quum est expulsus, Antonius contra populum R. exercitum adducebat tum, quum a (8) legionibus relictus, nomen Caesaris, exercitumque perlimuit, neglectisque sacrificiis solemnibus, ante lu-

(1) Nam primus regum romanorum Romulus Senatum instituit, ad quem de summa rerum deferrebat, quam consuetudinem alii quoque reges diligenter observaverunt.

(2) Eminentia auspicia dicitur, qui falso obmunit, et se de coelo observasse asserit, quum tamen non observavit.

(3) Quasillum vas erat muliebri, quo in lanificiis utebantur, et in quo pensa revolvebant; indicat autem, inter mulierculas venalia omnia haberi ab Antonio, quae his nundinis praefectae sunt.

(4) Id est totum imperium populi R. tanquam in mercatu vendebatur.

(5) Hoc Cicero non vere dicit, sed oratorie: nam Livius scribit, a Tarquinio multa supplicia cives romanos accepisse.

(6) Suesae Campaniae oppidum fuit, nunc *Sessa*.

(7) Cives enim, quos ad sollicitandas colonias miserat Octavius Caesar, Antonius Suesam civibus custodiendos misit, ubi postea trucidari iussit.

(8) A Martia scilicet, et quarta legione.

cem vota ea quae nunquam solveret (1) nuncupavit: et hoc tempore in provinciam populi R. conatur invadere. Maius igitur a D. Bruto beneficium populus R. et habet et exspectat, quam maiores nostri acceperunt a L. Bruto, principe huius maxime conservandi generis et nominis. Cum autem omnis servitus est misera: tum vero intolerabile est servire impuro, impudico, effeminato, nunquam, ne in metu quidem, sobrio. Hunc igitur qui Gallia prohibet, privato praesertim consilio, iudicat, verissimeque iudicat, non esse consulem. Faciendum est igitur, P. C., nobis, ut D. Bruti privatum consilium auctoritate publica comprobemus. Nec vero M. Antonium consulem post Luperalia putare debuistis. Quo enim ille die, populo romano inspectante, nudus, unctus, ebrius concionatus est, et id egit, ut collegae diadema imponeret; eo die non modo consulatu, sed etiam libertate se abdicavit: esset enim ipsi certe statim serviendum, si Caesar ab eo regni insigne accipere voluisset. Hunc igitur ego consulem, hunc civem R., hunc liberum, hunc denique hominem putem, qui foedo illo et flagitioso die, et quid pati, Caesare vivo, posset, et quid, eo mortuo, consequi ipse cuperet, ostendit? Nec vero de virtute, constantia et gravitate provinciae Galliae taceri potest. Est enim ille flos Italiae, illud firmamentum imperii populi R., illud ornamentum dignitatis. Tantus autem est consensus municipiorum coloniarumque provinciae Galliae, ut omnes ad auctoritatem huius ordinis, maiestatemque populi R. defendendam conspirasse videantur. Quamobrem, tribuni plebis, quamquam vos nihil aliud, nisi de praesidio, ut senatum tuto consules kal. Ian. habere possent, retulistis, tamen mihi videmini magno consilio atque optima mente potestatem nobis de tota republica fecisse dicendi: quum enim tuto senatum haberi sine praesidio non posse iudicavistis,

(1) Nuncupantur vota quum ea nominatim sunt.

illud etiam statuistis, intra muros Antonii scelus audaciamque versari.

Quamobrem omnia mea sententia complectar, vobis ut intelligo, non invitis, ut et praestantissimis ducibus a nobis detur auctoritas, et fortissimis militibus spes ostendatur praemiorum, et indicetur non verbo, sed re, non modo non consul, sed etiam hostis Antonius. Nam si ille consul (1), fustuarium meruerunt legiones, quae consulem reliquerunt: sceleratus Caesar, Brutus nefarius, qui contra consulem privato consilio exercitus comparaverunt: si autem militibus exquirendi sunt honores novi, propter eorum divinum atque immortale meritum, ducibus autem ne referri quidem potest gratia; quis est, qui eum non hostem existimet, quem qui armis persequuntur, conservatores reipublicae iudicantur? At quam contumeliosus in edictis? quam barbarus, quam rudis? Primum in Caesarem ut maledicta congescit, deprompta ex recordatione impudicitiae et stuprorum suorum? Quis enim hoc adolescente castior? quis modestior? quod in iuventute habemus illustrius exemplum veteris sanctitatis? Quis autem illo maledico impurior? Ignobilitatem obiicit C. Caesaris filio, cuius etiam naturalis pater, si vita (2) suppeditasset, consul factus esset (3). Aricina mater. (4) Trallianam aut Ephesiam putēs dicere. Videte, quam despiciamur omnes, qui sumus et municipiis, idest omnes plane. Quotus enim quisque non est? Quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tantopere despicit, vetustate antiquissimum, iure foederatum, propinquitate paene finitimum, splendore municipum honestissimum? Hinc (5) Voco-

(1) Fustuarium castigatio militaris est, sive fustium, sive virgarum sil.

(2) Si mortuus non fuisset.

(3) Obiit Antonius Octavio, matrem eius fuisse Aricinam.

(4) Trallianae et Ephesiae infames mulieres habebantur.

(5) Leges Voconiae latae fuerant a Q. Voconio Saga, et spectabant ad haereditates foeminarum.

niae, hinc (1) Scatiniae leges: hinc multae sellae (2) curules, et patrum memoria et nostra: hinc equites R. lautissimi plurimi et honestissimi. Sed si Aricinam (6) uxorem non probas, cur probas Tusculanam, quamquam huius-sanctissimae feminae atque optimae pater, M. Attius Balbus, in primis honestus, praetorius fuit: tuae coniugis, bonae feminae, locupletis quidem certe, Bambalio quidam pater, homo nullo numero: nihil illo contemptius, qui propter haesitantiam linguae, stuporemque cordis, cognomen ex contumelia traxerit. At avus (3) nobilis (4). Tuditanus nempe ille, qui cum (5) palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat. Vellem hanc contemtionem pecuniae suis reliquisset: haberetis nobilitatem generis gloriosam. Qui autem convenit, ut tibi Aricina natus solibus videatur, quum tu eodem materno genere soleas gloriari? quae porro amentia est eum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius (6) pater Numitoriam Fregellanam, proditoris filiam, habuerit uxorem; ipse ex libertini filia susceperit liberos? Sed hoc clarissimi viri viderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui Aricinae filiam, quos certo scio dignitatis optimarum feminarum non poenitere. Idem etiam Q. Ciceronem, fratris mei filium, compellat edicto: nec sentit amens, commendationem esse compellationem suam. Quid enim accidere huic adolescenti potuit optatius, quam cognosci ab omnibus, Caesaris consiliorum esse socium, Antonii furoris inimicum? At etiam gladiator ausus est scribere, hunc de patris et patris patricio cogitasse. O admirabilem impudentiam, audaciam, temeritatem! in eum adolescentem

(1) Scatiniae leges erant de impudicis pueris.

(2) Sellae curules usurpat pro patriciis magistratibus.

(3) Ironia.

(4) Vir eral hic insania famosus.

(5) Vestimentum erat palla, quo actores in theatro vestiebantur.

(6) Pater etiam Antonii, antequam Iuliae nuberet, iuxerat filiam cuiusdam Fregellani, quem proditorem vocat, quia Fregellani cum in Romam contulerant.

hoc scribere audere, quem ego et frater meus, propter eius suavissimos atque optimos mores, praestantissimumque ingenium, certatim amamus, omnibusque horis, oculis, auribus, complexu tenemus? Nam me iisdem edictis, nescit, laedat an laudet: quum idem supplicium minatur optimis civibus, quod ego de sceleratissimis sumserim, laudare videtur, quasi imitari velit: cum autem illam pulcherrimi facti memoriam refricat, tum a sui similibus invidiam aliquam in me commoveri putat.

Sed ipse quid fecit? Quum tot edicta proposuisset, edixit, ut adesset senatus frequens ad vii kal. Dec.; eo die ipse non affuit. At quomodo edixit? haec sunt, opinor, verba in extremo: *Si qui non affuerit, hunc omnes existimare poterunt et interitus mei et perditissimorum consiliorum auctorem fuisse.* Quae sunt perdita consilia? An ea, quae pertinent ad libertatem populi R. recuperandam? quorum consiliorum Caesari me auctorem et hortatorem et esse et fuisse fateor: quamquam ille non egnit consilio cuiusquam: sed tamen, currentem, ut dicitur, incitavi. Nam interitus quidem tui quis bonus non esset aucter, quum in eo salus et vita optimi cuiusque, et libertas populi R. dignitasque consisteret? Sed quum tam atroci edicto nos concitavisset, cur (1) ipse non affuit? num putatis aliqua re tristi ac severa? vino atque epulis retentus est: si epulae potius quam popinae nominandae sunt. Diem edicti obire (2) neglexit (3): in ante diem iv kal. Decemb. distulit. Adesse in Capitolio iussit: quod in templum ipse, nescio qua, per Gallorum (4) cuniculum, adscendit. Convenerunt corrogati, et quidem ampli

(1) Antonius.

(2) Id est neglexit eo die adesse, quo edictum ab eo fuerat, ut omnis senatus conveniret.

(3) Velus est locutio, quae apud veteres significabat: In diem quartum Kalendas decembres.

(4) Cuniculus, locus subterraneus est olim a Gallis Senonibus effossus, quum Capitolium ab eis effoderetur.

quidam homines, sed immemores dignitatis suae: is enim erat dies, ea fama, is, qui senatum vocarat, ut turpe senatori esset nihil timere. Ad eos tamen ipsos, qui convenerant, ne verbum quidem ausus est facere de Caesare, cum de eo constituisset ad senatum referre. Scriptam attulerat consularis quidam sententiam. Quid est aliud se ipsum hostem iudicare, nisi de eo referre non audere, qui contra se consulem exercitum duceret? necesse erat enim, alterutrum esse hostem: nec poterat aliter de adversariis ducibus iudicari. Si igitur C. Caesar hostis, cur consul nihil refert ad senatum? sin ille a senatu notandus non fuit; quid potest dicere, quin, quum de illo tacuerit, se hostem confessus sit? quem in edictis, (1) Spartacum appellat, hunc in senatu ne improbum quidem dicere audet. At in rebus tristissimis quantos excitat risus! sententio-
las edicti cuiusdam memoriae mandavi, quas videtur ille peracutas putare; ego autem, qui intelligeret quid dicere vellet, adhuc neminem inveni. *Nulla contumelia est, quam facit dignus.* Primum quid est dignus? nam etiam malo digni multi, sicut ipse; anquam facit is, qui cum dignitate est? quae autem potest esse maior? quid est porro facere contumeliam? quis sic loquitur? Deinde: *nec timor, quem denunciat inimicus.* Quid ergo? ab amico timor denunciari solet? horum similia deinceps. Nonne satius est mutum esse, quam, quod nemo intelligat, dicere? En, cur magister eius ex oratore arator factus, possideat in agro publico populi R. campi Leontini duo millia iugerum immunia; ut hominem stolidum magis etiam infatuat mercede (2) publica. Sed haec leviora fortasse: illud quaero, cur tam subito mansuetus in senatu fuerit, quum in edictis tam fuisset ferus? quid autem attulerit, L. Cassio, tribuno plebis fortissimo et con-

(1) Spartacus servus fugitivus, qui auctor et dux fuit belli servilis.

(2) Pro mercede declamationis Leontinum publicum agrum dederat.

stantissimo civi, mortem denunciare, si in senatum venisset: D. Carfulenum, bene de republica sentientem, e senatu vi et minis expellere: T. Canutium, a quo erat honestissimis contentionibus, et saepe et iure vexatus, non templo solum, verum etiam adita prohibere Capitolii? Cui senatusconsulto ne intercederent, verebatur? de supplicatione, credo, M. Lepidi, clarissimi viri. Atque id erat periculum, de cuius honore extraordinario quotidie aliquid cogitabamus, ne eius usitatus honos impetiretur. Ac, ne sine causa videretur edixisse, ut senatus adesset: quum de republica relatorus fuisset, allato (1) nuncio de legione quarta, mente concidit, et fugere festinans, senatusconsultum de supplicatione per (2) discessionem fecit, quum id factum esset antea nunquam.

Quae vero profectio postea? quod iter (3) paludati? quae vitatio oculorum (4), lucis, urbis, fori? quam misera fuga? quam foeda? quam turpis praeclara tamen senatusconsulto illo ipso die vespertina, provinciarum (5) religiosa sortitio: divina vero opportunitas, ut quae cuique apta esset, ea cuique obveniret. Praeclare igitur facitis, tribuni plebis, qui de praesidio consulum, senatusque referatis; meritoque vestro maximas vobis gratias omnes et agere et habere debemus. Qui enim carere metu et periculo possumus in tanta hominum cupiditate et audacia? Ille autem homo afflictus et perditus, quae de se expectat iudicia graviora, quam amicorum suorum?

(1) Id est allato nuncio, quod legio quarta ab Antonio defece-
rat.

(2) Duplici enim ratione in senatu sententia ferebatur; primo per discessionem, quando nempe, qui idem sentirent, in unam partem, qui dissentirent, in alteram partem transibant: secundo per sententias, quando nempe, quid sentirent, voce declarabant. In de-

cernenda autem supplicatione haec ultima ratione suffragium ferebatur.

(3) Paludamento imperatorio induti egrediebantur, qui in provincias cum imperio proficiebantur: quo accepto, remanere amplius in urbe non poterant.

(4) Nam nocte abierat Antonius.

(5) Ironia.

familiarissimus eius, mihi homo coniunctus, L. Lentulus, et P. Naso, omni carens cupiditate, nullam se habere provinciam (1), nullam Antonii sortitionem fuisse iudicaverunt: quod idem fecit L. Philippus, vir patre, avo, maioribus suis dignissimus. In eadem sententia fuit homo summa integritate atque innocentia, M. Turranius; idem fecit P. Oppius, ipsi etiam, qui amicitiam M. Antonii veriti, plus ei tribuerunt, quam fortasse vellent, M. Piso, meus necessarius, et vir et civis egregius, parique innocentia M. Vehilius, senatus auctoritati se obtemperaturos esse dixerunt. Quid ego de L. Cinna loquar? cuius spectata multis magnisque rebus singularis integritas, minus admirabilem facit huius honestissimi facti gloriam: qui omnino provinciam neglexit: quam item magno animo et constanti C. Caesetius repudiavit. Qui sunt igitur reliqui, quos sors (2) divina delectet? C. Antonius et M. Antonius. O felicem utrumque! nihil enim maluerunt. C. Antonius Macedoniam: hunc quoque felicem! hanc enim semper habebat in ore provinciam. C. Calvisius Africam: nihil felicius. Modo enim ex Africa decesserat, et quasi divinans se redituram, duos legatos Uticae reliquerat. Deinde M. Iecius Siciliam, Q. Cassius Hispaniam: non habeo, quid suspicer (3); duarum, credo, provinciarum sortes minus divinas fuisse. O C. Caesar (adulescentem appello) quam tu salutem reipublicae attulisti! quam improvisam! quam repentinam! qui enim haec fugiens fecerit! quid faceret insequens? at enim in concione dixerat, se custodem futurum urbis: usque ad kal. Maias ad urbem exercitum habiturum. O praeclarum custodem ovium (ut aiunt) lupum! custodisse urbis, an director et vexator

(1) Id est irritam, quia vespertino tempore facta fuit, quo eam facere nefas, ut docet Seneca de tranquill. vilas, lib. 1, c. 14.

(2) Ironia.

(3) Iocatur Cicero, quia Iecius Siciliam et Cassius Hispaniam provincias habuerant, qui tamen non stabant ab Antonio.

esset Antonius? Et quidem se introiturum in urbem, dixit, exiturumque, quum vellet. Quid illud? Nonne, audiente populo, sedens (1) pro aede Castoris, dixit, nisi qui vicisset, victurum neminem?

Hodierno die primum, P. C., longo intervallo in possessionem libertatis pedem ponimus: cuius quidem ego, quoad potui, non modo defensor, sed etiam conservator fui. Quum autem id facere non possem, quievi: nec abiecte, nec sine aliqua dignitate casum illum temporum et dolorem tuli. Hanc vero terribissimam belluam quis ferre posset, aut quomodo? Quid est in Antonio praeter libidinem, crudelitatem, petulantiam, audaciam? ex his totus conglutinatus est: nihil apparet in eo ingenuum, nihil moderatum, nihil pudens, nihil pudicum.

PERORATIO

In qua orator populum R. hortatur ad libertatem reipublicae tuendam, primo, quia si fatali necessitate coacta est respublica servire Antonio, nunc ea libera mori potius praestat, quam Antonio servire, num. 1: secundo, quia si Antonius sine victoria tot scelera commisit, quid faceret victor? elegantique hypolyposi describit, quid etus frater Q. Antonius egerit, et hortatur senatum, ut oblata vincendi Antonium occasione ulatur, proposita servitutis ignominia, num. 2: sententiam suam profert de Bruto, Octavia Caesare, et legionibus veteranorum, censetque provincias ab iis, qui obtinent, obtinendas esse lege Julia, donec ex S. C. cuique eorum successum sit, et iis de rebus ad senatum a novis consulibus quam cito referendum esse, num. 3.

Quapropter, quoniam res in id discrimen adducta est, utrum ille poenas reipublicae luat, an nos serviamus: aliquando per Deos immortales! P. C. (2), patrium animum virtutemque capiamus, ut aut liber-

(1) Ante aedem.

(2) Id est fortitudinem pristina-

Romanorum, qui tyrannidis fortiter saepe obsistera.

tatem propriam romani generis et nominis recuperare, aut mortem servituti anteponamus. Multa quae in libera civitate ferenda non essent, tulimus et perpessi sumus: alii spe recuperandae libertatis, alii vendi nimia cupiditate. Sed, si illa tulimus, quae nos necessitas ferre coegit, quae vis quaedam paene fatalis; quae tamen ipsa non tulimus; etiamne huius impuri latronis seremus teterrimum crudelissimumque dominatum? Quid hic faciet, si potuerit, iratus, qui quum succensere nemini posset, omnibus bonis fuerit inimicus? quid hic victor non audebit, qui nullam adeptus victoriam, tanta scelera post Caesaris interitum fecerit? refertam eius domum exhauserit (1), hortos compilarit? ad se ex his omnia ornamenta transtulerit? caedis et incendiorum causam quaesierit ex (2) funere? duobus aut tribus senatusconsultis bene et e republica factis, reliquas res ad lucrum praedamque revocaverit, vendiderit immunitates? civitates liberaverit? provincias universas ex imperii populi romani iure sustulerit? exules reduxerit? falsas leges C. Caesaris nomine, et falsa decreta in aes incidenda, et in Capitolio figenda curaverit, earumque rerum omnium domesticum mercatum instituerit? populo R. leges imposuerit? armis et praesidiis et populum et magistratus foro excluserit? senatum stiparit armatis? armatos in cella Concordiae, quum senatum haberet, incluse- rit? ad legiones Brundisium concurrerit? ex his optime sentientes centuriones iuglaverit? cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum et ad disperditionem urbis venire conatus? Atque is ab hoc impetu abstractus consilio et capis Caesaris, consensu veteranorum, virtute legionum, ne fortuna quidem fractus minuit audaciam: nec ruere demens, nec furere desinit. In Galliam mutilatum ducit exercitum cum una legione,

(1) Hortos, quos circa Tiberim habebat Caesar, populoque reli-

querat, fraude suos fecit Antonius. (2) Caii Caesaris.

et ea vacillante, L. fratrem expectat: quo neminem reperire potest sui similiorem. Ille autem ex (1) mirmillone dux, ex gladiatore imperator, quas fecit strages, ubicumque posuit vestigia? Caedit greges armentorum reliquique pecoris, quodcumque nactus est: epulantur milites, ipse autem se, ut fratrem imitetur, obruit vino: vastantur agri: diripiuntur villae: matresfamilias, virgines, pueri ingenui abripiuntur, militibus traduntur: haec eadem, quaecumque exercitum duxit, fecit M. Antonius. His vos teterrimis fratribus portas aperietis? hos umquam in urbem recipietis? non tempore oblato (2), ducibus paratis, animis militum incitatis, populo R. conspirante, Italia tota ad libertatem recuperandam excitata, Deorum immortalium beneficio utemini? nullum erit tempus, hoc amisso: a tergo, a fronte, a lateribus tenebitur, si in Galliam venerit: nec ille armis solum, sed etiam nostris decretis urgendus est. Magna vis est, magnum nomen unum et idem sentientis senatus. Videtis refertum forum, populumque R. ad spem recuperandae libertatis erectum; qui longo intervallo cum frequentes hic videt nos, tum sperat etiam liberos convenisse. Hunc ego diem expectans, M. Antonii scelerata arma vitavi, tum, cum ille in me absentem invehens non intelligebat, ad quod tempus me et meas vires reservarem. Si enim illi tum, caedis initium a me quaerenti, respondere voluissem, nunc reipublicae consulere non possem. Hanc vero nactus facultatem, nullum tempus, P. C., dimittam, neque diurnum, neque nocturnum, quin de libertate populi R., de dignitate vestra quod cogitandum sit, cogitem: quod agendum atque faciendum, idem non modo non recusem, sed appellem etiam atque deposcam. Hoc feci, dum licuit; intermisi, quoad non licuit. tam non solum licet, sed etiam necesse est, nisi servire malumus: quam, ne serviamus, animis, armis-

(1) Mirmillone gladiator erat.

(2) Octavio nempe et Bruto.

que decernere. Dii immortales nobis haec praesidia dederunt, urbi Caesarem, Brutum Galliae. Si enim ille urbem opprimere potuisset statim; si Galliam tenere paullo post: optimo cuique pereundum, reliquis esset serviendum. Hanc igitur occasionem oblatam tenete, per Deos immortales! P. C.; et amplissimi orbis terrae consilii principes vos esse, aliquando recordamini: signum date populo R., consilium vestrum non deesse reipublicae, quoniam ille virtutem suam non defuturam esse profitetur. Nihil est, quod moneam vos: nemo est tam stultus, qui non intelligat, si indormierimus huic tempori, non modo crudelem, superbamque dominationem nobis, sed ignominiosam etiam et flagitiosam ferendam. Nostis insolentiam Antonii, nostis amicos, nostis totam domum; libidinosi, petulantibus, impuris, impudicis, aleatoribus, ebriis servire, ea summa miseria est, summo dedecore coniuncta. Quod si iam (quod Dii omen avertant!) fatum extremum reipublicae venit: quod gladiatores nobiles faciunt, ut honeste decumbant, faciamus nos, principes orbis terrarum gentiumque omnium, ut cum dignitate potius cadamus, quam cum ignominia serviamus. Nihil est detestabilius dedecore, nihil foedius servitute; ad decus et libertatem nati sumus: aut haec teneamus, aut cum dignitate moriamur. Nimum diu teximus, quid sentiremus: nunc iam apertum est: omnes iam patefecerunt, in utramque partem quid sentiant, quid velint. Sunt impii cives pro caritate reipublicae nimium multi; pro multitudine bene sententium, admodum pauci: quorum opprimendorum Dii immortales incredibilem reipublicae potestatem et fortunam dederunt. Ad ea enim praesidia, quae habemus, iam accedent consules summa prudentia, virtute, concordia, multos menses de populi R. libertate commentati atque meditati. His auctoribus et ducibus, Dii invitantibus, nobis vigilantibus, et multum in posterum providentibus, populo R. consentiente, erimus profe-

cto liberi brevi tempore. Iucundiozem autem faciet libertatem servitutis recordatio.

3 Quas ob res, quod tribuni plebis verba fecerunt, ut senatus kal. Ian. tuto haberi, sententiaeque de summa republica libere dici possint: de ea re ita censeo, ut C. Pansa, A. Hirtius, consules designati, dent operam, uti senatus kal. Ian. tuto haberi possit: quodque edictum D. Bruti, imperatoris, consulis designati, optime de republica meriti, propositum sit, senatum existimare, D. Brutum imperatorem, consulem designatum, optime de republica mereri, quum senatus auctoritatem, populi que R. libertatem imperiumque defendat. Quodque provinciam Galliam citeriorem, optimorum et fortissimorum virorum, amicissimorum populo R. civium, exercitumque in senatus potestate retineat, id eum, exercitumque eius, municipia, colonias, provinciae Galliae, recte atque ordine, exque republica fecisse et facere: senatum ad summam reipublicam pertinere arbitrari, a D. Bruto, L. Planco imperatoribus (1) consulibus designatis, itemque a ceteris, qui provincias obtinent, obtineri ex lege (2) Iulia, quoad ex senatusconsulto cuique eorum successum sit; eosque dare operam, ut eae provinciae exercitusque in senatus populi que R. potestate, praesidioque reipublicae sint; cumque opera virtute, consilio C. Caesaris, summoque consensu militum veteranorum, qui eius auctoritatem secuti reipublicae praesidio sunt et fuerunt, et a gravissimis periculis populus R. defensus sit, et hoc tempore defendatur; quumque legio Martia Albae constiterit, in municipio fidelissimo et fortissimo, seseque ad senatus auctoritatem, populi que R. libertatem contulerit: quod pari consilio, eademque virtute legio quarta usa, L. Egnatuleio duce, civi egregio, senatus auctoritatem, populi R. liberta-

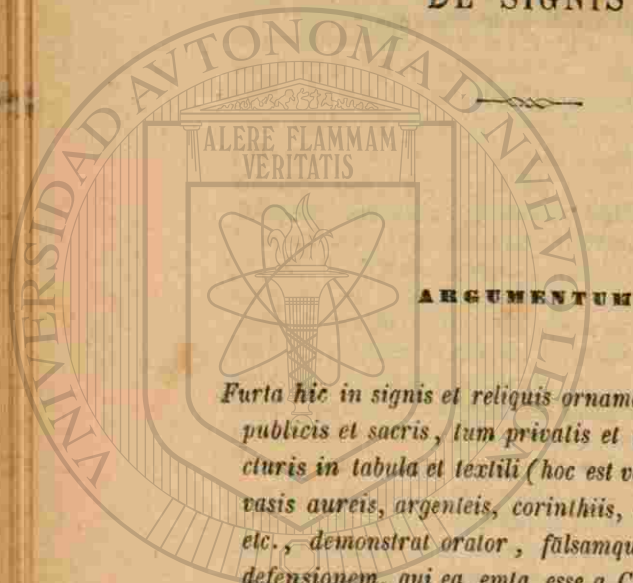
(1) D. Brutus et L. Plancus con-
sules erant designati post Hirtium
et Pansam.

(2) Iulius Caesar Bruto et Plan-
co provincias Galliae assignaverat.

tem defendat ac defenderit: senatui magrae curae esse ac fore, ut pro tantis eorum imo reipublicae meritis honores eis habeantur, gratiaeque referantur: senatui placere, ut C. Pansa, A. Hirtius consules designati, quum magistratum inierint, si eis videbitur, primo quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem referant, ita uti e republica fideque sua censuerint.

VERRINA SEXTA

DE SIGNIS



Furta hic in signis et reliquis ornamentis Siciliae cum publicis et sacris, tum privatis et profanis, ut picturis in tabula et textili (hoc est vestibus stragulis), vasis aureis, argenteis, corinthiis, deliacis, gemmis, etc., demonstrat orator, falsamque esse Hortensii defensionem, qui ea emta esse a C. Verre, non ablata dicet. Nam neque per leges licere magistratibus in provinciis mercari quidquam, neque talia esse pretia, ut non ablata videantur. Inscritbitur de signis, quod furta in his commissa ad religionem pertinent, adeoque praecipua sunt. Praeterea signum latius patet, quam statua, et signorum nomine illa etiam veniunt, quae a Graecis anaglypta vocantur, ab Italii bassi rilievi.

ANIMADVERSIO

Hanc in C. Verrem accusationem orator undecim complectitur narrationibus, quarum probabilitas, brevitatis, perspicuitas ac suavitas tanta est, ut nemini dubium esse debeat, quin siquam illarum rhetoricae atque humaniorum literarum doctores identidem interpretandam aut imilandam alumnis suis proponant (quem ad finem illas huic editioni addidimus), hi uberrimos ex hoc genere exercitationis fructus sint relaturi.

Venio nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat, studium; ut amici eius, morbum et insaniam; ut Siculi, latrocinium; ego, quo nomine appellem, nescio. Rem vobis proponam: vos eam suo, non nominis pondere penditote. Genus ipsum prius cognoscite, iudices; deinde fortasse non magnopere quaeritis, quo nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locuplete, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum corinthium aut deliacum fuisse, ullam gemmam aut margaritam, quidquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum; nego ullam picturam neque in tabula, neque (1) textili fuisse, quin conquisierit, inspexerit; quod placitum sit, abstulerit. Magnum videor dicere: attendite etiam quemadmodum dicam. Non enim verbi neque criminis augendi causa complector omnia. Cum dico, nihil istum eiusmodi rerum in tota provincia reliquisse, latine me scitote, non accusatorie loqui. Etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in oppidis quidem: nihil in locis communibus, ne in fanis quidem: nihil apud Siculum, nihil apud civem R., denique nihil istum, quod ad oculos animumque (2) acciderit, neque privati, neque

(1) Quae nempe in panno et lana diversi coloris et acui efficitur.
(2) Quod oculos animumque cupiditate promoverit.

publici, neque profani, neque sacri, tota in Sicilia reliquisset.

Unde igitur potius incipiam, quam ab ea civitate, quae tibi una in amore atque in deliciis fuit? aut ex quo potius numero, quam ex ipsis laudatoribus tuis? facilius enim perspicietur, qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur, quam apud tuos Mamertinos invenire improbissima ratione esse praedatus. C. Heius est mamertinus (omnes hoc mihi facile concedent, qui Messanam accesserunt) omnibus rebus in illa civitate ornatissimus. Haec domus est vel optima Messanae, notissima quidem certe, et nostris hominibus apertissima, maximeque hospitalis. Ea domus ante adventum istius sic ornata fuit, ut urbi quoque esset ornamento. Nam ipsa Messana, quae situ, moenibus portuque ornata sit, ab his rebus quibus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. Erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate in aedibus, a maioribus traditum, perantiquum: in quo signa pulcherrima quatuor, summo artificio, summa nobilitate: quae non modo istum hominem ingeniosum atque intelligentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent: unum Cupidinis, marmoreum (1), Praxitelis: nimirum didici etiam, dum in istum inquiri, artificum nomina: idem, opinor, artifex eiusdemmodi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespieae visuntur: nam alia visendi causa nulla est. Itaque ille L. Mummius, quum Thespiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratum, non attigit. Verum, ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, quod dico, Cupidinis e marmore: ex altera parte Hercules, egregie factus ex aere:

(1) Insignis statuarius, natione graecus, qui floruit circa annum CCCLX ante Christum natum.

is dicebatur esse (1) Myronis, ut opinor; et certe. Item autem hosce Deos erant arulae, quae cuius sacrarii religionem significare possent: erant aenea praeterea duo signa, non maxima, verum etiam eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam, more Atheniensium virginum, reposita in capitibus sustinebant. Canephorae ipsae vocabantur. Sed earum artificem, quem? quemnam? recte admones, (2) Polycletum esse dicebant. Messanam ut quisque nostrum venerat, haec visere solebat: omnibus haec ad visendum patebant quotidie: domus erat non domino magis ornamento, quam civitati. C. Claudius, cuius aedilitatem magnificentissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tandem, dum forum Diis immortalibus populoque R. habuit ornatum: et, quum esset hospes Heiorum, mamertini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad commodandum, sic ipse diligens fuit ad reportandum. Nuper homines nobiles eiusmodi iudices, et quid dico nuper? immo vero modo, ac plane paullo ante vidimus: qui forum, ac basilicas, non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitem, non furtis nocentium, ornarent: qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant: non ablata ex urbibus sociorum, quatruidi causa per simulationem aedilitatis, domum deinde, atque ad suas villas auferbant. Haec omnia, quae dixi, signa, iudices, ab Heio de sacrario Verres abstulit: nullum, inquam, horum reliquit, neque aliud ullum tamen, praeter unum, per vetus ligneum, Bonam Fortunam, ut opinor: eam iste habere domi suae noluit. Proh Deum hominumque fidem! quid hoc est? quae est haec causa? quae haec impudentia est? Quae dico si-

(1) Insignis et ipse statuarius, natus Eleutheris, Boeotiae in oppido, Atheniensis deinde civitate donatus.
(2) Statuarius aequae celebris, Myronis aequalis. Varia utriusque opera recenset Plin. Hist. nat. lib. xxxiv, p. 650, edit. Hard.

gna, antequam abs te sublata sunt, Messanam cum imperio nemo venit, quin viderit: tot praetores, tot consules in Sicilia, tum in pace, tum etiam in bello fuerunt; tot homines cuiusque modi: non loquor de integris, innocentibus, religiosis; tot cupidi: tot improbi, tot audaces: quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est, qui ex illo sacrario quidquam poscere, aut tollere, aut attingere auderet. Verres, quod ubique erit pulcherrimum, auferet? nihil habere praeterea cuiquam licebit? tot domus locupletissimas domus istius una capiet? idcirco nemo superiorum attingit, ut iste tolleret? ideo C. Claudius Pulcher retulit, ut C. Verres posset auferre? At non requirebat ille Cupido lenonis domum, ac meretriciam disciplinam: facile illo sacrario patrio continebatur: Heio se a maioribus relictum esse sciebat ad hereditatem sacrorum: non quaerebat meretricis heredem. Sed quid ego tam vehementer invehor? verbo iam uno repellar. Emi, inquit. O Dii immortales! praeclaram defensionem! mercatorem cum imperio ac securibus in provinciam misimus, qui omnia signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coemeret, nihil cuiquam relinqueret. Haec enim mihi ad omnia defensio patefieri videtur: emisse. Primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris (quoniam in toto hoc genere hac una defensione usus es) quaero, cuiusmodi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti, te in praetura atque imperio, tot res, tam pretiosas, omnes denique res, quae alicuius pretii fuerint, tota ex provincia coemisse. Videte maiorum diligentiam, qui nihil dum etiam istiusmodi suspicabantur; verumtamen ea, quae parvis in rebus accidere poterant, providebant. Neminem, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, tam amentem fore putaverunt, ut emeret argentum: dabatur enim de publico: ut vestem: praehebatur enim legibus. Mancipium pu-

taverunt; quo et omnes ulimur, et non praebetur a populo. Sanxerunt *ne quis emeret mancipium, nisi in demortui locum*. Si qui (1) Romae esset demortuus? immo, si quis ibidem. Non enim te instruere domum tuam voluerunt in provincia; sed illum usum provinciae supplere. Quae fuit causa, cur tam diligenter nos in provinciis ab emptionibus removerent? haec, iudices, quod putabant ereptionem esse, non emptionem cum venditori suo arbitrato vendere non liceret. In provinciis intelligebant, si is, qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset, emere vellet, idque ei liceret; fore, uti quod quisque vellet, sive esset venale, sive non esset, quanti vellet, auferret. Dicit aliquis: Noli isto modo agere cum Verre: noli eius facta ad antiquae religionis rationem exquirere: concede, ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab invito, nihil per iniuriam. Sic agam. Si quid venale habuit Heius, si id, quanti aestimabat, tanti vendidit, desino quaerere, cur emeris. Quid igitur nobis faciendum est? num argumentis utendum in re eiusmodi? Quaerendum est, credo, Heius iste num aes alienum habuerit, num auctionem fecerit: si fecit, num tanta difficultas eum rei numariae tenuerit, tanta egestas, tanta vis oppreserit, ut sacrarium suum spoliaret, ut Deos patrios venderet. At hominem video auctionem fecisse nullam: vendidisse, praeter fructus suos, nihil unquam: non modo in aere alieno nullo, sed in suis numis multis esse ac semper fuisse. Si haec contra, ac dico, essent omnia: tamen illum haec, quae tot annos in familia sacrarioque maiorum fuissent, venditurum non fuisse. Quid, si magnitudine pecuniae persuasum est ei? Verisimile non est, ut ille homo tam locuples, tam honestus, religioni suae monumentisque maiorum pecu-

(1) Qui per syllepsin non ad praebat orator, quum haec scripsit: *mancipium, sed ad scriptum referret.*

niam anteponeret. Sunt ista. Verumtamen abducantur homines nonnunquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae. Videamus, quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium, hominem maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate, ab religione deducere. Ita iussisti, opinor, ipsum in tabulis referre: *haec omnia signa Praxitelis, Myronis, Polycleleti (1)*, H-S, vi mill. et D Verri vendita sunt. Recita ex tabulis. *Tabulae Heii*. Iuvat me, haec praecleara nomina artificum, quae isti ad coelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupidinem Praxitelis (2) H-S cxx mc. Profecto hinc natum est, *malo emere, quam rogare*. Dicet aliquis: Quid: tu ista permagno aestimas? Ego vero ad meam rationem, usumque non aestimo; verumtamen a vobis ita arbitrator spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur: quanti venire soleant: quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire possent: denique ipse Verres quanti aestimet. Nunquam enim, si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset, commisisset, ut propter eum in sermonem hominum atque in tantam vituperationem veniret. Quis vestrum igitur nescit, quanti haec aestimentur? In auctione signum aeneum non magnum (3) H-S cxx millibus venire non vidimus? Quid, si velim nominare homines, qui aut non minoris, aut etiam pluris emerint? nonne possum? Etenim qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis. Difficile est enim finem facere pretio, nisi libidini feceris. Video igitur Heium neque voluntate, neque difficultate aliqua temporis, neque magnitudine pecuniae adductum esse, ut haec signa venderet; teque ista simula-

(1) Sestertius 6500. Hanc summam si extras ad monetam nostram, habebis libellas 155055; aureum enim sestertium, reipublicae temporibus, valuisse libell. nostr. 20, 47 auctor est clariss.

Letronne in opere, cui titulus: *Considérations générales sur l'évaluation des monnaies grecques et romaines*. Paris 1817. Th. Vall.

(2) Sestertius 1600.

(3) Sestertius 120.

tione emtionis, vi, metu, imperio, fascibus, ab homine eo, quem una cum ceteris sociis non solum potestati tuae, sed etiam fidei populus romanus commiserat, eripuisse atque abstulisse. Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc crimine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? nihil profecto. Sed ne difficilia optemus. Heius est mamertinus: mamertina civitas istum publice communi consilio sola laudat: omnis us ipse ceteris civibus odio est: ab his solis amatur. Eius autem legationis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius (etenim est primus civitatis): ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis reticeat. Haec quum scirem et cogitarem, commisi tamen me, iudices, Heio: produxi eum prima actione: neque id tamen ullo periculo feci. Quid enim poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis? Signa illa domi suae esse, non apud Verrem? Qui poterat quidquam eiusmodi dicere? Ut homo turpissimus esset, impudentissimeque mentiretur, hoc diceret: illa se habuisse venalia, eaque se, quanti voluerit, vendidisse. Homo domi suae nobilissimus, qui vos de religione sua ac dignitate vere existimare maxime vellet, primo dixit, se istum publice laudare, quod sibi ita mandatum esset: deinde neque se illa habuisse venalia, neque ulla conditione, si, utrum vellet, liceret, adduci unquam potuisse, ut venderet illa, quae in sacrario fuissent a maioribus suis relicta et tradita. Quid sedes, Verres? quid exspectas? quid te a Centuripina civitate, a Catinensi, ab Halesina, ab Tyndaritana, Ennensi, Agyrinensi, ceterisque Siciliae civitatibus circumveniri, atque opprimi dicis? tua te altera patria, quemadmodum dicere solebas, Messana circumvenit: tua, inquam, Messana, tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac furtorum receptrix. Adest enim vir amplissimus eius civitatis, legatus, huiusce iudicii causa domo missus, princeps laudationis tuae, qui te publice lau-

dat: ita enim mandatum atque imperatum est; tametsi rogatus de (1) Cybea, tenetis memoria, quid responderit: aedificatam publicis operis, publice coactis, eique aedificandae publice mamertinum senatorem praefuisse. Idem ad vos privatim, iudices, confugit: utitur hac lege, qua iudicium est communis et privatae rei sociorum. Tametsi lex est de pecuniis repetundis, ille se negat pecuniam repetere; quam ereptam non tantopere desiderat: sacra se maiorum suorum repetere abs te dicit: Deos penates a te patrios reposcit. Ecqui pudor est? ecqua religio, Verres? ecqui metus? habitasti apud Heium Messanae: res illum divinas apud eos Deos in suo sacrario prope quotidie facere vidisti: non movetur pecunia; denique quae ornamenti causa fuerunt, non requirit. Habe Canephoras: Deorum simulacra restitue. Quae quia dixit, quia tempore dato modeste apud vos socius amicusque populi romani questus est: quia religioni suae non modo in Diis patriis repetundis, sed etiam in ipso iureiurando ac testimonio (2) proximus fuit: hominem missum ab isto scitote esse Messanam de legatis unum, illum ipsum, qui navi istius aedificandae publice praefuit; qui a senatu peteret, ut Heius ignominia afficeretur. Homo amentissime, quid putasti? te impetratum? quanti is a civibus suis fieret, quanti auctoritas eius haberetur, ignorabas? Verum fac te impetravisse: fac aliquid gravius in Heium statuisse Mamertinos: quantam putas auctoritatem laudationis eorum futuram, si in eum, quem constet verum pro testimonio dixisse, poenam constituerint? Tametsi quae est ista laudatio, cum laudator interrogatus laedat necesse est? quid? isti laudatores tui, nonne testes mei sunt? Heius est laudator: laesit gravissime. Producam ceteros? retice-

(1) Genus navis onerariae, de cuius forma non satis constat apud eruditos.

(2) Proximus fuit religioni suae,

id est, a sua religione non discessit. Sic etiam Phaedr. lib. I, fab. 10. Negabat illu se esse culpae periculum, id est, ream.

bunt, quae poterunt, libenter? dicent, quae necesse erit (1), ingratis. Negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae? negent, si possint: negent ei navi faciundae senatorem mamertinum publice praefuisse? utinam negent! Sunt etiam cetera, quae malo integra reservare, ut quam minimum sit illis temporis ad meditandum, confirmandumque periculum. Haec tibi laudatio (2) procedat in numerum: hi te homines auctoritate sua sublevant: qui te neque debent adiuvere, si possint; neque possunt, si velint; quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti: quo in oppido multas familias in perpetuum infames tuis stupris flagitiisque fecisti. At publice commodasti. Non sine magno quidem reipublicae provinciaeque Siciliae detrimento. Tritici modium LX millia emta populo R. dare debebant et solebant: abs te solo remissum est: respublica detrimentum fecit, quod per te imperii ius una in civitate imminutum est: Siculi, quod hoc non de summa frumenti detractum est, sed translatum in Centuripinos et Halesinos, immunes populos: et hoc plus impositum, quam ferre possent. Navem imperare ex foedere debuisti; remisisti in triennium. Militem nullum unquam poposcisti per tot annos: fecisti item, uti praedones solent: qui quum communes hostes sint omnium, tamen aliquos sibi instituunt amicos, quibus non modo parcant, verum etiam praeda quos augeant, et eos maxime, qui habent oppidum opportuno loco, quo saepe adeundum sit navibus, nonnunquam etiam necessario. Phaelis illa, quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs ante Cilicium atque praedonum: Lyci illam, graeci homines, incolebant. Sed quod erat eiusmodi loco atque ita projecta

(1) *Ingratis*, id est, invite.

(2) Scilicet succedat ex animi tui sententia. Metaphora sumpta de histrionibus, numerum in motu servantibus. Vel, ut alii inter-

pretantur, haec laudatio unius civitatis sit tibi pro numero decem civitatum, qui numerus in istiusmodi laudationibus usitatus et quasi legitimus est.

in altum, ut et exeuntes e Cilicia praedones saepe ad eam necessario devenirent: et quum ex hisce se locis reciperent, eodem deferrentur; adsciverunt illud sibi oppidum piratae, primo commercio, deinde etiam societate. Mamertina civitas, improba antea non erat: etiam erat inimica improborum: quae C. Catonis, filius, qui consul fuit, impedimenta retinuit. At cuius hominis? clarissimi potentissimique; qui tamen quum consul fuisset, condemnatus est (Ita C. Cato, duorum hominum clarissimorum nepos, L. Paulli et M. Catonis, et P. Africani sororis filius): quo damnato, tum quum severa iudicia fiebant, H-S xviii millibus lis aestimata est! Huic Mamertini irati non fuerunt; qui maiorem sumtum, quam, quanti Catonis lis aestimata est, in Timarchidis prandium saepe fecerunt. Verum haec civitas isti praedoni ac piratae Siciliensi Phaselis fuit: huc omnia undique deportabantur; apud istos relinquebantur: quod celari opus erat, habebant sepositum ac reconditum: per istos, quae volebat, in navem clam imponenda, occulte exportanda curabat: navim denique maximam, quam onustam furtis in Italiam mitteret, apud istos faciendam aedificandamque curavit: pro hisce rebus vacatio data est ab isto sumtu, laboris, militiae, rerum denique omnium: per triennium soli non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his quidem temporibus, in omni orbe terrarum, vacui, expertes, soluti ac liberi fuerunt ab omni sumtu, molestia, munere. Hinc illa (1) Verrea nata sunt: hinc in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est: quem obtorta gula de convivio in vincula atque in tenebras abripi iussit: hinc illa crux, in quam civem romanum iste, multis inspectantibus, sustulit: quam non ausus est usquam defigere, nisi apud eos quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicasset.

(1) Dies festus in honorem Verris institutus.

Laudatum etiam vos quemquam venire audetis? qua auctoritate? utrum, quam apud senatorium ordinem; an quam apud populum romanum habere debetis? Ecqua civitas est, non modo in provinciis nostris, verum in ultimis nationibus, aut tam potens, aut tam libera, aut etiam tam immanis ac barbara; rex denique equis est, qui senatorem populi R. tecto ac domo non invitet, qui honos non homini solum habetur, sed primum populo romano, cuius beneficio nos in hunc ordinem venimus, deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios, in exteris nationes ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt: me quum dico, leve est: senatorem populi R. si non invitaverunt, honorem debitum detraxerunt non homini, sed ordini. Nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima et amplissima Cn. Pompeii Basilici: quo, etiamsi esset invitatus a vobis, tamen devertisset. Erat etiam Parceniorum, qui nunc item Pompeii sunt, domus honestissima: quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit. Senator populi R. quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. Nulla hoc civitas unquam alia commisit. Amicum enim nostrum in iudicium vocabas. Tu, quid ego privatim negotii geram, interpretabere imminuendo honore senatorio? Verum haec tum quaeremur, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contentus est. In populi R. quidem conspectum, quo ore vos commisistis? Nec prius illam crucem, quae etiam nunc civis romani sanguine redundat, quae fixa est ad portam urbemque vestram, revellistis, neque in profundum abiectis, locumque illum omnem expiastis, quam Romam atque in horum conventum adiretis? In Mamertinorum solo foederato atque pacato monumentum istius crudelitatis constitutum est. Vestrae urbs electa est, ad quam quum adirent ex Italia, crucem civis R. prius, quam quemquam amicum populi Rom. viderent, quam

vos Rheginis, quorum civitati invidetis, item incolis vestris civibus romanis ostendere soletis, quo minus sibi arrogant, minusque vos despiciant, quum videant ius civitatis illo supplicio esse mactatum. Verum haec emisse te dicis. Quid? illa (1) Attalica tota Sicilia nominata ab eodem Heio peripetasmata emere oblitus est? Licuit eodem modo, ut signa. Quid enim actum est? An literis pepercisti? Verum hominem amentem hoc fugit: minus clarum putavit fore, quod de armario, quam quod de sacrario esset ablatum. At quomodo abstulit, non possum dicere planius, quam ipse apud vos dixit Heius. Quum quaesisset, numquid aliud de bonis eius pervenisset ad Verrem, respondit istum ad se misisse, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata. Quaesivi an misisset: respondit id quod necesse erat, scilicet dicto audientem fuisse praetori: misisse. Rogavi, pervenissent ne Agrigentum: dixit pervenisse. Quaesivi, an donum revertissent: negavit adhuc revertisse. Ritus populi atque admurmuratio omnium facta est. Hic tibi in mentem non venit, iubere, ut haec quoque referret, H-S vi millibus 10 se tibi vendidisse? metuisti, ne aes alienum tibi cresceret, si H-S vi millibus 10 tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere H-S cc millibus? Fuit tanti, mihi crede: haberes quod defenderes: nemo quaereret, quanti illa res esset, si modo te posses docere emisse: facile cui velles, tuam causam et factum probares. Nunc de peripetasmatis quemadmodum te expedias, non habes. Quid a Philarco Centuripino, homine locuplete ac nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti, an emisti? In Sicilia quidem quum essem, sic a Centuripinis, sic a ceteris audiebam (non enim parum res erat clara), tam te has phaleras a Philarco Centuripino abstulisse dicebant, quam alias

(1) Attalica, id est, auro intexta, qualia rex Asiae Attalus primus invenit.

quidem nobiles ab Aristo Panormitano, quam tertias a Cratippo Tyndaritano. Etenim si Philarcus vendidisset, non ei, posteaquam reus factus est, rediturum te promisisses: quod quia vidisti plures scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilominus testatam futuram: non reddidisti. Dixit Philarcus pro testimonio, se, quod nosset tuum istum morbum (ut amici tui appellant studiose), cupisse te celare de phaleris: quum abs te appellatus esset, negasse habere se se; apud alium quoque eas habuisse depositas ne qua invenirentur: tuam tantam fuisse sagacitatem, ut eas per illum ipsum inspiceres, ubi erant depositae, tum se deprehensum negare non potuisse: ita ab se invito ablatas phaleras gratis.

Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit, iudices, est operae pretium cognoscere. Cibratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero: quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. Hosce opinor Cibrae, quum in suspicionem venissent suis civibus sanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis, domo profugisse. Quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, quum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibram cum (1) inanibus sygraphis venerat, domo perfugientes ad eum se exsules, quum iste esset in Asia, contulerunt. Habuit secum eos ab illo tempore, et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera consilioque usus est. Hi sunt illi, quibus in tabulis retulit se se Q. Tadius dedisse, iussu istius, graecis pictoribus. Eos iam bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. Quo posteaquam venerunt, mirandum in modum (canes venaticos dices), ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut, ubi quidque esset, aliqua ratione invenirent: aliud minitendo, aliud pollicendo, aliud per servos, aliud per liberos, per amicum aliud,

(1) Inanes, vno nempe, ex quibus solutionem debili iam factam crederet, alii alii iam potest, obdituri.

aliud per inimicum inveniebant: quidquid illis placuerat, perdendum erat: nihil aliud optabant quorum poscebatur argentum, nisi ut Hieroni et Tlepolemo displiceret. Vere mehercules hoc, iudices, dicam. Memini, Pamphilum Lilybaetanum, hospitem meum et amicum, nobilem hominem, mihi narrare: quum iste ad se se hydriam (1) Boëti manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse, quod vas eiusmodi, quod sibi a patre et a maioribus esset relictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitum adventum, a se esset ablatum. Quum sederem, inquit, domi tristis, occurrit Venerius; iubet me scyphos (2) sigillatos ad praetorem statim afferre. Permotus sum, inquit: binos habebam: iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum ferri. Eo quum veni praetor quiescebat: fratres illi Cibratae inambulabant; qui, me ubi viderunt: ubi sunt, Pamphile, inquirunt, scyphi? ostendo tristis: laudant: incipio queri, me nihil habiturum, quod alicuius esset pretii, si etiam scyphi essent ablati. Tum illi, ubi me conturbatum vident: *quid vis nobis dare ut isti abs te ne auferantur?* ne multa, sestertios cc me, inquit, poposcerunt: dixi me daturum c. Vocat interea praetor: scyphos poscit. Tum illos coepisse praetori dicere putasse se; id quod audissent, alicuius pretii scyphos esse Pamphili: luteum negotium esse, non dignum, quod in suo argento Verres haberet. Ait ille, idem sibi videri. Ita Pamphilus scyphos optimos aufert. Et mehercules ego antea, tametsi hoc nescio quid nugatorium sciebam esse, ista intelligere: tamen mirari solebam, istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere; quem scirem nulla in re quidquam simile hominis habere. Tum primum

(1) Sculptoris, de quo Plin. Hist. nat. xxxiii, 12; et xxxiv, 8.

(2) Sigillatos, id est, in quibus sigilla, seu parva signa, aut parvae statucae insculptae sunt.

intellexi, ad eam rem istos fratres Cibratas fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. At ita studiosus est huius praeclarae existimationis, ut putetur in hisce rebus intelligens esse, ut nuper (videte hominis amentiam) posteaquam est comperendinatus, quum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus, mane apud L. Sisennam, virum primum, quum essent triclinia strata, argentumque expositum in aedibus: quum pro dignitate L. Sisennae, domus esset plena hominum honestissimorum, accesserit ad argentum, contemplari unumquodque otiose et considerare coeperit. Mirari stultitiam alii, quod in ipso iudicio, eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspicionem auget; alii amentiam, cui comperendinatus, quum tam multi testes dixissent quidquam illorum veniret in mentem. Pueri autem Sisennae, credo, qui audivissent, quae in istum testimonia essent dicta, oculos de isto nusquam deicere, neque ab argento digitum discedere. Est boni iudicis, parvis ex rebus coniecturam facere uniuscuiusque et cupiditatis et incontinentiae. Qui reus lege, et reus comperendinatus, re et opinione hominum pacere damnatus, temperare non potuerit maximo conventu, quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret: hunc in provincia praetorem quisquam putabit a Siculorum argento cupiditatem aut manus abstinere potuisse?

Verum, uti Lilybaeum, unde digressa est, oratio revertatur, Diocles est, Pamphili gener, illius, a quo hydria ablata est, Popilius cognomine; ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerant, abstulit. Dicat, licet, se emisse: etenim hic propter magnitudinem furti, sunt, ut opinor, literae factae: iussit Timarchidem aestimare argentum. Quo modo? quo qui unquam tenuissime in (1) donatione histrionum aestimavit. Tametsi

(1) Significat, opinor, largitio-

bus, qui prae ceteris populo placuisse.

iamdudum erro, qui tam multa de tuis emtionibus verba faciam et quaeram, utrum emeris, et quomodo, et quanti emeris: quod verbo transigere possum. Ede mihi scriptum, quid argenti in provincia Sicilia pararis, unde quidque aut quanti emeris. Quid sit? quamquam non debebam ego abs te has literas poscere: me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat. Verum negas te horum annorum aliquod confecisse. Compone hoc, quod postulo, de argento: de reliquo videro. *Nec scriptum habeo, nec possum edere.* Quid futurum igitur est? Quid existimas hosce iudices facere posse? Domus plena signorum pulcherrimorum iam etiam ante praeturam; multa ad villas tuas posita, apud amicos multa deposita, multa aliis data atque donata: tabulae nullum indicant emtum: omne argentum ablatum ex Sicilia est: nihil cuiquam, quod suum dici vellet, relictum. Fingitur improba defensio, praetorem omne id argentum coemisse: tamen id ipsum tabulis demonstrari non potest. Si quas tabulas profers, in his, quid habeas, quomodo habeas scriptum non est. Horum autem temporum, quum te plurimas res emisse dicas, tabulas omnino nullas proferas: nonne te et prolatis et non prolatis tabulis condemnari necesse est? Tu a M. Caelio, equite romano, lectissimo adolescente, quae voluisti, vasa argentea Lilybaei abstulisti: tu C. Caccurii, promptissimi hominis, et experientis, et inprimis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti: tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio a L. Sulla civis romanus factus est, omnibus scientibus, Lilybaei abstulisti. Non tibi obiticio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium, Drepanitanum, qui nunc A. Clodius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es. Taceo. Non enim putat ille sibi iniuriam factam, propterea quod homini iam perdito, et collum in laqueum inserto, subvenisti, cum pupillis Drepanitanis bona pa-

tria erepta cum illo partitus es. Gaudeo etiam, si quid ab illo abstulisti: et abs te nihil rectius factum esse dico. A Lysone vero Lilybaetano, primo homine, apud quem diversatus es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. At dices te emisse. Scio: H-S cō ita opinor. Scio, inquam; proferam literas: et tamen id factum non oportuit. A pupillo Heio, cui Marcellus tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum emblematis Lilybaei utrum emta esse dicis, an confiteris erepta?

Sed quid ego istius in eiusmodi rebus mediocres iniurias colligo: quae tantummodo in furtis istius, et damnis eorum, a quibus aufererat, versatae esse videantur? Accipite, si vultis, iudices, rem eiusmodi, ut amentiam singularem, ut furorem iam, non cupiditatem eius perspicere possitis. Melitensis Diodorus est, qui apud vos antea testimonium dixit. Is Lilybaei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis, et apud eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et graciosus. De hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata: in his pocula duo quaedam, quae (1) Thericlea nominantur (2), Mentoris manu, summo artificio facta. Quod iste ubi audivit, sic cupiditate inflammatus est non solum inspicuendi, verum etiam auferendi, ut Diodorum ad se vocaret ac posceret. Ille, qui ea non invitus haberet, respondet se Lilybaei non habere; Melitae apud quemquam propinquum suum reliquisse. Tum iste continuo mittit homines certos Melitam: scribit ad quosdam Melitenses, ut ea vasa perquirant: rogat Diodorum, ut ad illum suum propinquum det literas: nihil ei longius videbatur, quam dum illud videret argentum. Diodorus homo frugi ac diligens, qui sua servare vellet, propinquo suo scribit, ut iis, qui a Verre venissent, responderet, illud argentum se paucis illis diebus misisse Lilybaeum. Ipse

(1) Sic dicta ab artifice Thericle, de quo Plinius maior et Pausanias. (2) De hoc artifice v. Plin. Hist. nat. XII.

interea recedit: abesse ab domo paullisper maluit, quam praesens illud optime factum argentum amittere. Quod ubi audivit iste, usque eo est commotus, ut sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur: quia non potuerat argentum eripere, ipse a Diodoro erepta sibi vasa optime facta dicebat: minitari absentem Diodoro; vociferari palam; lacrymas interdum vix tenere. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut quum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulcritudine eius incensa, salutem viri (1) proderet. Similis istius cupiditas: hoc etiam acrior atque insanior, quod illa cupiebat id quod viderat: huius libidines non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur. Conquiri Diodorum tota provincia iubet: ille ex Sicilia iam castra moverat, et vasa collegerat. Homo, ut aliquo modo illum in provinciam revocaret, hanc excogitavit rationem: si haec ratio potius, quam amentia nominanda est. Apponit de suis canibus quemdam, qui dicat, se Diodorum Melitensem rei capitalis reum velle facere. Primo mirum omnibus videri, Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo facinoris, verum etiam minimi errati suspicione remotissimum: deinde esse perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. Iste non dubitat iubere nomen deferri; et tum primum opinor istum absentis nomen recepisse. Res clara Sicilia tota, propter caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium; neque solum reos fieri praesentes, sed etiam absentes. Diodorus Romae sordidatus circum patronos atque hospites cursare: rem omnibus narrare. Literae mittuntur isti a patre vehementes, ab amicis item, videret, quid ageret, de Diodoro quo progredere: rem claram esse et invidiosam: insanire hominem: periturum hoc uno crimine, nisi cavisset. Iste etiam tum patrem, si non

(1) Amphiarai valis, quem latentem, ne ad bellum Thebanum iret, quod ibi se periturum ex

auguriis noverat, aureo monile corrupta uxor Polyntici prodidit.

in parentis, at in hominum numero putabat: ad iudicium nondum se satis instruxerat: primus annus erat provinciae: non ut in Sthenio; iam refertus pecunia. Itaque furor eius paullulum, non pudore, sed metu ac timore repressus est. Condemnare Diodorum non audet: absentem de reis eximit. Diodorus interea praetore isto prope triennium provincia domoque caruit. Ceteri non solum Siculi, sed etiam cives romani hoc statuerant, quoniam iste tantum cupiditate progrediretur, nihil esse, quod quisquam putaret, se, quod isti paullo magis placeret, conservare, aut domi retinere posse. Postea vero, quam intellexerunt, isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q. Arrium, non succedere: statuerunt se nihil tam clausum, neque tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati apertissimum promptissimumque esset.

Tum iste ab equite romano splendido et gratioso, Cn. Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi romani et iudicem esse, equuleos argenteos nobiles qui Q. Maximi fuerant, aufert. Imprudens huc incidi, iudices: emit enim, non abstulit. Nollem dixisse: iactabit se, et in his equitabit equuleis. Emi: pecuniam solvi. Credo, etiam tabulae profereatur: est tanti: cedo tabulas: dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas adspicere possim. Verumtamen quid erat, quod Calidius Romae quereretur, se quum tot annos in Sicilia negotiaretur, abs te solo ita esse contentum, ita despectum, ut etiam una cum ceteris Siculis dispoliaretur? Si emeris, quid erat, quod confirmabat, se abs te argentum esse repetiturum, si tibi sua voluntate vendiderat? tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes? praesertim quum is L. Sisenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur, ut cum ceteris familiaribus Sisennae reddidisses? Denique non opinor negaturum esse te, homini honesto, sed non gratiosiori, quam Cn. Calidius est, L. Cordio argentum per Pota-

monem, amicum tuum, reddidisse: qui quidem ceterorum causam apud te difficiliorem fecit. Nam quum te compluribus confirmasses redditurum, posteaquam Cordius pro testimonio dixit, te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti: quod intellexisti te, praeda de manibus amissa, testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti romano, per omnes alios praetores licuit argentum habere bene factum: licuit posse domesticis copiis, quum magistratum aut aliquem superiorem invitasset, ornare et apparare convivium: multi domi Cn. Calidii cum imperio ac potestate fuerunt: nemo inventus est tam amens, qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet: nemo tam audax, qui posceret: nemo tam impudens, qui postularet, ut venderet. Superbum est enim, iudices, et non ferendum dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido, *vende mihi vasa caelata*. Hoc est enim dicere: non es dignus tu, qui habeas quae tam bene facta sint: meae dignitatis ista sunt. Tu dignior, Verres, quam Calidius? qui, ut non conferam vitam atque existimationem tuam cum illius: neque enim est conferenda; hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis: quod H-S LXXX millia divisoribus, ut praetor renuntiarere, dedisti: trecenta accusatori, ne tibi odiosus esset. Ea re contemnis equestrem ordinem, ac despicias? ea re indignum tibi visum est, quidquam, quod tibi placeret, Calidium potius habere, quam te? laetat se iamdudum de Calidio: narrat omnibus, se emisse. Num etiam de L. Papirio, viro primario, locuplete honestoque, equite romano, thuribulum emisti? qui pro testimonio dixit, te quum inspiciendum poposcisses, vulso emblemate remisisse: ut intelligatis, in homine intelligentiam esse, non avaritiam, artificii cupidum, non argenti fuisse. Nec solum in Papirio fuit haec abstinentia: tenuit hoc institutum in thuribus omnibus, quaecumque in Sicilia fuerunt. Incredibile est autem quam multa et quam praeclara fuerint. Cre-

do tum, quum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula: nam domus erat ante istum praetorem nulla paullo locupletior, qua in domo haec non essent, etiamsi praeterea nihil esset argenti, patella grandis cum sigillis ac simulacris Deorum, patera, qua mulieres ad res divinas uterentur, thuribulum. Haec autem omnia antiquo opere et summo artificio facta; ut hoc liceret suspicari, fuisse aliquando apud Siculos peraequa proportione cetera: sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea, quae religio retinisset. Dixi, iudices, multa fuisse fere apud Siculos omnes: ego idem confirmo, nunc ne unum quidem esse. Quid hoc est? quod monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? Nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, quum Romam revertisset, expleret? qui simul atque in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia. Si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant: si minus eiusmodi quippiam venari potuerant, illa quidem certe pro lepusculis capiebantur; patellae, paterae, thuribula. Hic quos putatis fletus mulierum? quas lamentationes fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae esse videantur, sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, quum eripiuntur e manibus ea, quibus ad res divinas uti consuerunt, quae a suis acceperunt, quae in familia semper fuerunt.

Hic nolite expectare, dum ego hoc crimen agam ostiatim, ab Aeschilo Tyndaritano istum pateram abstulisse, a Thrasone item Tyndaritano patellam, a Nymphodoro Agrigentino thuribulum. Quum testes ex Sicilia dabo, quem volet, ille eligat, quem ego interrogem de patellis, pateris, thuribus: non modo oppidum nullum, domos nulla paullo locupletior expers huius iniuriae reperietur. Qui quum in convivium ve-

nisset, si quidquam caelati adspexerat, manum abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pompeius est Philo, qui fuit Tyndaritanus; is coenam isti dabat apud villam in Tyndaritano. Fecit, quod Siculi non audebant. Ille civis romanus quod erat, impunius id se facturum putavit: apposuit patellam, in qua sigilla erant egregia: iste continuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatum hospitaliumque Deorum ex hospitali mensa tollere: sed tamen, quod antea de istius abstinencia dixeram, sigillis avulsis, reliquum argentum sine ulla avaritia reddidit. Quid? Eupolemo Calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non idem fecit? Coenabat apud eum: argentum illi ceterum (1) purum apposuerat, ne (2) purus ipse relinqueretur: duo pocula non magna, verumtamen cum emblematis. Hic quasi festivum (3) acroama, ne sine corollario de convivio discederet, ibidem, convivis inspectantibus, emblemata avellenda curavit. Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor; neque opus est, nec fieri ullo modo potest: tantummodo uniuscuiusque de varia improbitate generis iudicia apud vos et exempla profero. Neque enim ita se gessit in his rebus, tanquam rationem aliquando esset redditurus: sed prorsus ita, quasi aut reus nunquam esset futurus, aut, quo plura abstulisset, eo minore periculo in iudicium esset venturus: qui haec, quae dico, iam non occulte, non per amicos atque interpretes, sed palam de loco superiore ageret, pro imperio et potestate. Catinam quum venisset, oppidum locuples, honestum, copio-

(1) Purum, hoc est, sine emblematis.

(2) Purus, nempe nodus, inanis.

(3) *Acroama* graece auditionem significat: latini pro festiva narratione, et pro eo etiam qui fe-

stiva narratione auditorum animos exhilarat, usurpant. Tales plerumque adhiberi solebant locupletum conviviis, qui convivarum animos exhilararent; usque dari corollaria solebant.

sum, Dionysiarchum ad se (1) proagorum, hoc est, summum magistratum, vocari iubet. Ei palam imperat, ut omne argentum, quod apud quemque esset Catiniae, conquirendum curaret, et ad se transferendum. Philareum Centuripinum, primum hominem genere, virtute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis, sibi istum negotium dedisse atque imperavisse, ut Centuripinis, in civitate totius Siciliae multo maxima et locupletissima omne argentum conquireret, et ad se comportari iuberet? Agyrio similiter istius imperio vasa Corinthia per Apollodorum, quem testem audistis, Syracusas deportata sunt. Illa vero optima, quod, quum ad Haluntium venisset praetor laboriosus et diligens, ipse in oppidum accedere noluit, quod erat difficili adscensu atque arduo, Archagathum Haluntinum, hominem non solum domi suae, sed tota Sicilia in primis nobilem, vocari iussit: ei negotium dedit, ut quidquid Halunti esset argenti caelati, aut, si quid etiam Corinthiorum, id omne statim ad mare ex oppido deportaretur. Adscendit in oppidum Archagathus, homo nobilis, qui a suis et amari et diligi vellet, ferebat graviter, illam sibi ab isto provinciam datam; nec, quid faceret, habebat. Pronuntiat, quid sibi imperatum esset; iubet omnes proferre, quae haberent: metus erat summus. ipse enim tyrannus non discedebat longius: Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare infra oppidum exspectabat. Quem concursum in oppido factum putatis? quem clamorem? quem porro sletum mulierum? qui viderent equum Troianum introductum, urbem captam esse dicerent. Efferrī sine thecis vasa, extorqueri alia de manibus mulierum, effringi multorum fores, revelli claustra. Quid enim putatis? Scuta si quando conquiruntur a privatis in bello ac tumultu, tamen homines invitant, etsi ad salutem communem dari sentiunt; ne

(1) Proagorus dicebatur qui princeps erat, et ante alios verba ferebat.

quem putetis sine maximo dolore argentum caelatum domo, quod alter eriperet, protulisse: omnia deferuntur. Cibratae fratres vocantur: pauca improbant: quae probarant, iis crustae aut emblemata detrahuntur. Sic Haluntini, excussis deliciis, cum argento puro domum reverterunt. Quod unquam, iudices, huiusmodi eyericulum in illa provincia fuit? Avertere aliquid de publico quam obscurissime per magistratum solebant; etiam aliquid de privato nonnunquam occulte auferabant; et illi tamen condemnabantur. Et, si quaeritis, ut ipse de me detraham, illos ego accusatores puto fuisse, qui huiusmodi hominum furta odore aut aliquo leviter presso vestigio persequerentur. Nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis vestigiis invenimus? Permagnam est, in eum dicere aliquid, qui praetensens, lectica paulisper deposita, non per praestigias, sed palam per potestatem, uno imperio, ostiatim totum oppidum compilarit? At tamen, ut posset se dicere emisse, Archagatho imperat, ut aliquid illis, quorum argentum fuerat, nummularum (1), dicis causa, daret. Invenit Archagathus paucos, qui vellent accipere: his dedit. Eos nummos tamen iste Archagatho non reddidit. Voluit Romae petere Archagathus; Cn. Lentulus Marcellinus dissuasit, sicut ipsum dicere audistis. *Recita Archagathi et Lentuli testimonium.* Et, ne forte hominem existimetis hanc tantam vim emblematum sine causa coacervare voluisse, videte, quanti vos, quanti existimationem populi romani, quanti leges et iudicia, quanti testes siculos negotiatoresque fecerit. Posteaquam tantam multitudinem collegerat emblematum, ut ne unum quidem cuiquam reliquisset, instituit officinam Syracusis in regia maximam. Palam artifices omnes, caelatores ac vasculares convocari iubet; et ipse suos complures habebat. Eo con-

(1) *Dicitur causa, usurpatur a verbis pro una specie; ut vere ac serio factum videretur id, quod simulatione quadam factum erat.*

ducit magnam hominum multitudinem; menses octo continuos opus his non deficit, quum vas nullum fieret, nisi aureum: tum illa, ex patellis et thuribulis quae vellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte in scyphis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata esse diceret; ipse tamen praetor qui sua vigilantia pacem in Sicilia dicit fuisse, in hac officina maiorem partem diei cum tunica pulla sedere solebat et pallio. Haec ego, iudices, non auferem proferre, ni vererem, ne forte plura de isto ab aliis in sermone, quam a me in iudicio audisse vos diceretis. Quis enim est, qui de hac officina, qui de vasis aureis, qui de istius pallio, tunica pulla, non audierit? Quem vobis de conventu Syracusanorum virum bonum nominato: producam: nemo erit, quin hoc se aut vidisse, aut audisse dicat. O tempora, o mores! nihil nimium vetus proferam. Sunt vestrum, iudices, aliquamulti, qui L. Pisonem cognoverunt, huius L. Pisonis, qui praetor fuit, patrem. Is quum esset in Hispania praetor, qua in provincia occisus est, nescio quo pacto, dum armis exercetur, annulus aureus, quem habebat, fractus est et comminutus. Quum vellet sibi anulum facere, aurificem iussit vocari in foro, ad sellam, Cordubae, et ei palam appendit aurum. Hominem in foro sellam iubet ponere et facere anulum omnibus praesentibus. Nimium fortasse dicit aliquis hunc diligentem: hactenus reprehendat, si quis volet: nihil amplius: verum fuit ei concedendum. Filius enim L. Pisonis erat, eius, qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. Ridiculum est nunc de Verre me dicere, quum de Pisonis Frugi dixerim: verumtamen, quantum intersit, videte. Iste quum aliquot abacorum (1) faceret vasa aurea, non laboravit, quid non modo in Sicilia, verum etiam Romae in iudicio audiret. Ille in auri semuncia totam Hispaniam scire voluit, unde

(1) *Faceret vasa, id est, colligeret, conquireret, ut facere rem exercitum.*

praetori annulus fieret: nimirum, ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen.

Nullo modo possum omnia istius facta aut memoria consequi, aut oratione complecti. Genera ipsa cupio breviter attingere: ut hic modo me commonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse? nunquam dubitavit, quotiescumque alicuius aut gemma, aut annulo delectatus est. Incredibilem rem dicam, sed tam claram, ut ipsum negaturum non arbitrer. Quum Valentio eius interprete epistola Agrigento allata esset, casu signum iste animadvertit in cretula: placuit ei: exquisivit unde esset, epistola: respondit, Agrigento. Iste literas, ad quos solebat, misit, ut is annulus ad se primo quoque tempore afferretur. Ita literis istius, patrifamilias, L. Titio cuidam, civi romano, annulus de digito detractus est. Illa vero eius cupiditas incredibilis est. Nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tricenos lectos optime stratos cum ceteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videbatur. Nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iste non textrinum instituerit. Mulier est Segestana, perdives et nobilis, Lamia nomine: per triennium isti, plena domo telarum, stragulam vestem confecit: nihil nisi conchylio tinctum. Attalus homo pecuniosus, Neli; Lyso, Lilybaei; Critolaus, Ennae; Syracusis Aeschrio; Cleomenes, Theomnastus; Elori Archonides, Megistus. Vox me citius defecerit, quam nomina. Ipse dabat purpuram tantum, amici operas, credo. Iam enim non libet omnia criminari; quasi hoc mihi non satis sit ad crimen, habuisse tam multum, quod daret; voluisse deportare tam multa: hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse in huiusmodi rebus usum. Iam vero lectos aeratos, et candelabra aenea, num cui, praeter istum, Syracusis per triennium facta esse existimatis? Emebat, credo. Sed

tantum vos certiores, iudices, facio, quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte nimium negligens fuisse videatur, neque se satis, quum potestatem haberit, instruxisse et ornasse.

Venio nunc, non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed eiusmodi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur: in quo Dii immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi, nationesque, quae in eorum regno ac ditone sunt. Nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse: qui venerant non propter Syriae regnum; nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a maioribus acceperant; sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen, matrem suam, pertinere arbitrabantur. Hi ipsi posteaquam temporibus reipublicae exclusi, per senatum agere, quae voluerant, non potuerunt, in Syriam, in regnum patrium profecti sunt. Eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit. Itaque isto praetore, venit Syracusis. Hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum praecleara habere, et suspicabatur. Mittit homini munera satis large: haec ad usum domesticum; vini, olei quod visum erat; etiam tritici, quod satis esset, de suis decumis. Deinde ipsum regem ad coenam vocavit: exornat ample magnificeque triclinium; exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea; namque haec aurea nondum fecerat; omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. Quid multa? Rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum, et se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad coenam deinde ipse praetorem, exponit suas copias omnes; multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius, et maxime in Syria, gemmis

erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma pergrandi, in trullam excavata, manubrio aureo; de qua, credo, satis idoneum, satis gravem testem, Q. Minucium dicere audistis. Iste unumquodque vas in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere, praetori populi romani satis iucundum et gratum illud esse convivium. Posteaquam inde discessum est, cogitare iste nihil aliud (quod ipsa res declaravit) nisi, quemadmodum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. Mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud illum viderat: ait se suis caelatoribus velle ostendere. Rex, qui istum non nosset, sine ulla suspitione libentissime dedit. Mittit etiam trullam gemmeam rogatum: velle se eam diligentius considerare: ea quoque ei mittitur. Nunc reliquum, iudices, attendite, de quo et vos audistis, et populus romanus non nunc primum audiet, et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. Candelabrum e gemmis clarissimis, opere mirabili perfectum, reges hi, quos dico, Romam quum attulissent, ut in Capitolio ponerent: quod nondum etiam perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt, neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt; ut et magnificentius videretur, quum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, quum pulchritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret; statuerunt id secum in Syriam reportare: ut quum audissent, simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium atque pulcherrimum donum in Capitolium afferrent. Pervenit res ad istius aures, nescio quomodo: nam rex celatum voluerat: non quo quidquam metueret, aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante perciperent oculis, quam populus romanus. Iste petit a rege, et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere, neque se aliis videndi potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili

esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. Quo posteaquam attulerunt, involucrisque reiectis constituerunt: iste clamare coepit, dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat; ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatus, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. Quod quum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait, se velle illud etiam atque etiam considerare; nequaquam se esse satiatum. Iubet illos discedere, et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur. Rex primo nihil metuere, nihil suspicari: dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Iubet iste posterius ad se reverti; mirum illi videri: mittit iterum. Non redditur. Ipse hominem appellat: rogat, ut reddat. Os hominis insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quodque ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod Iovi Optimo Maximo, quod populo romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare et vehementer petere coepit: quum ille se et religione Iovis Capitolini, et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis ac muneris: iste homini minari acerrime coepit. Ubi videt, eum nihilo magis minis, quam precibus permoveri: repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere: ait, se comperisse, ex eius regno piratas in Siciliam esse venturos. Rex maximo conventu Syracusis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari atque affingere aliquid suspitione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens ac Deos, hominesque contestans, clamare coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset,

quod in templo clarissimo populo romano monumentum suae societatis, amicitiaeque esse voluisset; ad sibi C. Verrem abstulisse: de ceteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare: hoc sibi eripi, miserum esse et indignum: id etsi antea iam mente et cogitatione sua, fratrisque sui, consecratum esset: tamen tum se, in illo conventu civium romanorum, dare, donare, dicare, consecrare Iovi Optimo Maximo, testemque ipsum Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere. Quae vox? quae latera, quae vires huius unius criminis querimoniam possint sustinere? Rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuisset: is quum amicus et socius populi romani esset, amicissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps provincia populi romani exturbatus est. Quemadmodum hoc accepturas nationes exterarum, quemadmodum huius tui facti famam in regna aliorum atque in ultimas terras perventuram putasti, quum audierint a praetore populi romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi romani, atque amicum? Nomen vestrum, populi romani, odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit. Sic omnes arbitrabuntur, praesertim quum haec omnino fama de nostrorum hominum avaritia et cupiditate percrebuerit, non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui approbarint. Multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas, imperiique nostri nomen desiderat: qui si intellexerint, interverso regali hoc dono, graviter vos tulisse; grata fore vobis populoque romano sua studia ac dona arbitrabuntur; sin hoc vos in rege tam nobili, in re tam eximia, in iniuria tam acerba, neglexisse audierint, non erunt tam

amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur. Hoc loco, Q. Catule, te appello: loquor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque monumento: non iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes: tuus est enim honos in illo templo, senatus populi que R. beneficio: tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratum: tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quomodo magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit, quam fuit. Illa flamma divinitus exstitisse videatur, non, quae deleret Iovis Optimi Maximi templum, sed quae praeclarius, magnificentiusque deposceret. Audisti, Q. Minucium Rufum dicere domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis; se illud scire ad istum esse delatum: se scire non redditum; audisti, et audies omni e conventu Syracusano, qui ita dicant, se se audientibus, illud Iovi Optimo Maximo dicatum esse ab rege Antiocho et consecratum. Si iudex non esses, et haec ad te delata res esset, te potissimum hoc persequi, te pelere, te agere oporteret. Quare non dubito, quo animo iudex huius criminis esse debeas, qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor accusatorque esse deberes. Vobis autem, iudices, quid hoc indignius, aut quid minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Iovis Optimi Maximi, e gemmis auroque perfectum? Cuius fulgore collucere atque illustrari Iovis Optimi Maximi templum oportebat, id apud istum in eiusmodi conviviiis constitueretur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? In istius lenonis turpissimi domo, simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis, Capitolii ornamenta ponentur? Quid huic sacri umquam fore, aut quid fuisse religiosi putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat? qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Iovem Optimum Maxi-

num, atque ab eo auxilium petere more omnium possit? a quo etiam Dii immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetundas est constitutum. Miramur, Athenis Minervam, Deli Apollinem, Iunonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto Deos tota Asia, Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? quod privati homines de suis pecuniis ornant ornaturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non est passus. Itaque hoc nefario scelere concepto, nihil postea tota in Sicilia neque sacri, neque religiosi esse duxit; ita se se in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam Diis immortalibus bellum indictum putaretur.

Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab Aenea fugiente a Troia, atque in haec loca veniente, conditum esse demonstrant. Itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo romano coniunctos esse arbitrantur. Hoc quondam oppidum, quum illa civitas cum Poenis suo nomine ac sua sponte bellaret, a Carthaginiensibus vi captum atque deletum est: omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Carthaginem sunt ex illo loco deportata. Fuit apud Segestanos ex aere simulacrum Dianae, cum summa atque antiquissima praeditum religione, tum singulari opere artificioque perfectum. Hoc translatum Carthaginem, locum tantum hominesque mutarat: religionem quidem pristinam conservabat. Nam propter eximiam pulcritudinem, etiam hostibus digna, quam sanctissime colerent, videbatur. Aliquot seculis post, P. Scipio bello punico tertio Carthaginem cepit: qua in victoria (videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis, et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis) convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Carthaginiensibus co-

gnorat, iubet omnia conquiri: pollicetur, sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. Tum illa, quae quondam fuerant Himera sublata, de quibus antea dixi, Thermitanis sunt reddita: tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis; in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur: quo vivo, supplicii causa, demittere homines et subicere flammam solebat: quem taurum Scipio quum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: aequum esse illos cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire, an populo romano obtemperare; quum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent. Illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur: reportatur Segestam: in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. Haec erat posita Segestae, sane excelsa in basi, in qua grandibus literis P. Africani nomen erat incisum, eumque Carthagine capta restituisse perscriptum; colebatur a civibus, ab omnibus advenis visebatur. Quum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. Erat admodum amplum et excelsum signum cum stola: verumtamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis. Sagittae pendebant ab humero: sinistra manu retinebat arcum: dextera ardentem facem praeferebat. Hanc quum iste sacrorum omnium hostis, religionumque praedo vidisset, quasi illa ipse face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. Imperat magistratibus, ut eam demoliantur, et sibi dent: nihil sibi gratius ostendit futurum: illi vero dicere, id sibi nefas esse, seque cum summa religione, tum summo metu legum et iudiciorum teneri: iste tum petere ab illis, tum minari, tum spem, tum metum ostendere. Opponebant illi interdum nomen Africani: donum populi romani illud esse dicebant: nihil se in eo potestatis habere, quod imperator cla-

rissimus, urbe hostium capta, monumentum victoriae populi romani esse voluisset. Quum iste nihilo remissius, atque etiam multo vehementius instaret quotidie, res agitur in senatu; vehementer ab omnibus reclamatur. Itaque illo tempore, ac primo istius adventu, pernegatur. Postea, quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis, praeter ceteros, imponebat aliquanto amplius, quam ferre possent: praeterea magistratus eorum evocabat: optimum quemque et nobilissimum ad se arcessebat: circum omnia provinciae fora rapiebat: singillatim unicuique calamitati fore se denuntiabat: universam se funditus illam eversurum esse civitatem minabatur. Itaque aliquando, multis malis magnoque metu victi Segestani, praetoris imperio parendum esse decreverunt: magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrymis et lamentatione virorum mulierumque omnium, simulacrum Dianae tollendum locatur. Videte quanta religione fuerit apud Segestanos: repertum esse, iudices, scitote, neminem, neque liberum, neque servum, neque civem, neque peregrinum, qui illud signum adderet attingere. Barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse operarios: hi denique illud, ignari totius negotii ac religionis, mercede accepta, sustulerunt: quod quum ex oppido exportaretur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum maiorum natu? quorum nonnulli etiam illum diem memoria tenebant, quum illa eadem Diana Segestam, Carthagine revecta, victoriam populi romani reditu suo nuntiasset. Quam dissimilis hic dies illi tempore videbatur! tum imperator populi romani, vir clarissimus, Deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium recuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus, eosdem illos Deos nefario scelere auferebat. Quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnes Segestanas matronas et virgines convenisse, quum

Diana exportaretur ex oppido? unxisse unguentis? comlesse coronis et floribus? thure odoribusque incensis usque ad agri fines prosecutas esse? Hanc tu tantam religionem si tum in imperio propter cupiditatem atque audaciam non pertimescebas, ne nunc quidem, in tanto tuo liberorumque tuorum periculo perhorrescis? Quem tibi aut hominem, invitis Diis immortalibus, aut vero Deum, tantis eorum religionibus violatis, auxilio futurum putas? Tibi illa Diana in pace atque in otio religionem nullam attulit? quae quum duas urbes, in quibus locata fuerat, captas incensaque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est: quae Carthaginiensium victoria, loco mutato, religionem tamen non amisit: P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit. Quo quidem scelere suscepto, quum inanis esset basis, et in ea P. Africani nomen incisum, res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam virtutis, monumenta victoriae, C. Verrem sustulisse. Quod quum isti renuntiaretur de basi ac literis, existimavit homines in oblivionem totius negotii esse venturos, si etiam basim, tanquam indicem sui sceleris, sustulisset: itaque tollendam istius imperio locaverunt: quae vobis locatio ex publicis Segestanorum literis priore actione recitata est. Te nunc, P. Scipio, te, inquam, lectissimum ornatissimumque adolescentem appello: abs te officium tuum, debitum generi et nomini requiro et flagito. Cur pro isto, qui laudem, honoremque familiae vestrae depœculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partes suscipio? cur tuum onus sustineo? M. Tullius P. Africani monumenta requirit: P. Scipio eum, qui illa sustulit, defendit. Quum mos a maioribus traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ea ne ornari quidem nomine alieno sinat: tu isti aderis, qui

non obrusit aliqua ex parte monumenta P. Scipionis, sed funditus sustulit ac deleuit? Quisnam igitur, per Deos immortales! tuebitur P. Scipionis memoriam mortui? quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinques ac deseres? neque solum spoliata illa pati, sed etiam eorum spoliatores vexatoresque defendes? Adsunt Segestani, clientes tui, socii populi romani atque amici: certiores te faciunt, P. Africanum, Carthagine deleta, simulacrum Dianae maioribus suis restituisse: idque apud Segestanos eius imperatoris nomine positum ac dedicatum fuisse: hoc Verrem demolendum et asportandum, nomenque omnino P. Scipionis delendum tollendumque curasse: orant te atque obsecrant, ut sibi religionem, generi tuo laudem gloriamque restituas; ut, quod ex urbe hostium per P. Africanum recuperarint, id per te ex praedonis domo conservare possint. Quid aut tu his respondere honeste potes, aut illi facere, nisi ut te ac fidem tuam implorent? adsunt et implorant. Potes domesticae laudis amplitudinem, Scipio, tueri potes: omnia in te sunt, quae aut fortuna hominibus aut natura largitur: non praecерpo fructum officii tui; non alienam mihi laudem appeto; non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo adolescente, vivo et incolumi, me propugnatorem monumentorum P. Scipionis, defensoremque profiteri. Quam ob rem si suscipis domesticae laudis patrocinium, me non solum silere de vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari, P. Africani eiusmodi esse fortunas mortui, ut eius honores ab iis, qui ex eadem familia sint, defendatur, neque ullum adventitium requiratur auxilium. Sin istius amicitia te impediet, si hoc quod abs te postulo, minus ad officium tuum pertinere arbitraberis, succedam ego vicarius tuo muneri, suscipiam partes, quas alienas esse arbitraberis. Ne ista praeclara nobilitas desinat queri, populum romanum hominibus novis atque industriis libenter honores mandare, semperque mandasse. Non

est quaerendum, in ea civitate, quae propter virtutem omnibus nationibus imperat, virtutem plurimum posse. Sit apud alios imago P. Africani: ornentur alii mortui virtute ac nomine: talis ille vir fuit, ita de populo romano meritus est, ut non uni familiae, sed universae civitati commendatus esse debeat. Est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille amplam, illustrem claramque reddidit; praecipue quod in his artibus pro mea parte versor, quarum ille princeps fuit, aequitate, industria, temperantia, defensione miserorum, odio improborum: quae cognatio studiorum et artium, propemodum non minus est coniuncta, quam ista, qua vos delectamini, generis et nominis. Repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani: causam Sicularum, quam suscepi, relinquo: iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore: Segestanorum iniuriae negligantur: basis P. Africani restitua-tur; nomen invicti imperatoris incidatur: signum pulcherrimum Carthagine captum reponatur. Haec abs te non Sicularum defensor, non tuus accusator, non Segestani postulant: sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam, conservandamque suscepit. Non vereor, ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem: qui quam res maximas gesserit, monumentaque rerum suarum cum maxime constituat, atque in his elaboret: profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. Non vereor, ne tibi, Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum in orbe terrarum, clarissimumque monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum et putare omnes bonos alienae gloriae defensionem ad officium suum pertinere. Et quidem ceteris istius furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehendenda tantum putem: hic vero tanto dolore afficior, ut nihil mihi indignius ferendum videatur. Verres Africani monumentis donum suam, plenam stupri,

plenam flagitii, plenam dedecoris, ornabit? Verres temperantissimi sanctissimique viri monumentum, Dianae simulacrum virginis, in ea domo collocabit, in qua semper meretricum lenonumque flagitia versantur?

At hoc solum Africani monumentum violasti? a Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio positum simulacrum Mercurii, pulcherrime factum, sustulisti? At quemadmodum. Dii immortales! quam audacter! quam libidinose! quam impudenter! Audistis nuper dicere legatos Tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis: Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos, ac summa religione coleretur, quem P. Africanus, Carthagine capta, Tyndaritanis non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset; huius vi, scelere imperioque esse sublatum; qui ut primum in illud oppidum venit, statim, tanquam ita fieri non solum oporteret, sed etiam necesse esset, tanquam hoc senatus mandasset, populusque romanus iussisset, ita continuo, signum ut demolerentur, et Messanam deportarent, imperavit. Quod cum illis, qui aderant, indignum, qui audiebant, incredibile videretur, non est ab isto, primo illo adventu, perseveratum: discedens mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliat. Quum recusaret, vehementer minatur. Itaque ex illo oppido proficiscitur. Proagorus refert rem ad senatum: vehementer undique reclamatur: ne multa: iterum iste aliquanto post ad illos venit: quaerit continuo de signo: respondetur ei, senatum non permittere: poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset; simul religio commemoratur. Tum iste: quam mihi religionem narras? quattuor poenam, quem senatum? vivum te non relinquam; mori virgis, nisi signum traditur. Sopater iterum stans ad senatum defert; istius cupiditatem minasque demonstrat. Senatus Sopatro responsum nullum dat,

sed commotus perturbatusque discedit. Ille praetoris accessitus nuntio, rem demonstrat: negat ullo modo fieri posse. Atque haec (nihil enim praetermittendum de istius impudentia videtur) agebantur in conventu palam, de sella ac de loco superiore. Erat hiems summa, tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfrigida, imber maximus: quum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum de porticu in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiiciant, nudumque constituent. Vix erat hoc plane etiam imperatum, quum illum spoliatum, stipatumque lictoribus videres: omnes ideo putabant, ut miser atque innocens virgis caederetur: fefellit haec homines opinio. Virgis iste caederetur sine causa socium populi romani atque amicum? non usque eo improbus: non omnia sunt in eo uno vitia: nunquam fuit crudelis: leniter hominem clementerque accepit. Equestres sunt medio in foro Marcellorum statucae, sicuti fere ceteris in oppidis Siciliae: ex quibus iste C. Marcelli statuam defegit: cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima. In ea Sopatrum, hominem tum domi nobilem, tum summo magistratu praeditum, divariari ac deligari iubet. Quo cruciatu sit affectus, venire in mentem necesse est omnibus, quum esset vinctus nudus in aëre, in imbri, in frigore. Neque tamen finis huic iniuriae crudelitatisque fiebat, donec populus atque universa multitudo, atrocitate rei misericordiaque commota, senatum clamore coegit, ut ei simulacrum illud Mercurii polliceretur. Clamabant fore ut ipsi se se Dii immortales ulciscerentur: hominem interea perire innocentem non oportere. Tum frequens senatus ad istum venit: pollicetur signum. Ita Sopater de statua C. Marcelli, quum iam paene obriguisset, vix vivus auferitur. Non possum disposite istum accusare, si cupiam: opus est non solum ingenio, verum etiam artificio quodam singulari. Unum hoc crimen videtur esse, et a me pro uno ponitur, de Mercurio Tyndaritano: plura

sunt: sed ea quo pacto distinguere, ac separare possim, nescio. Est pecuniarum captarum, quod signum a sociis pecuniae magnae sustulit: est peculatus, quod publicum populi romani signum, de praeda hostium captum, positum imperatoris nostri nomine, non dubitavit auferre; est maiestatis, quod imperii nostri gloriae rerumque gestarum monumenta evertere atque asportare ausus est: est sceleris, quod religiones maximas violavit; est crudelitatis, quod in hominem innocentem, in socium nostrum atque amicum, novum ac singulare supplicii genus excogitavit. Illud vero quid sit, iam non queo dicere: quo nomine appellem, nescio, quod in C. Marcelli statua. Quid est hoc? patronusne quod erat? quid tum? quo id spectat? utrum ea res ad opem, an ad calamitatem clientium atque hospitem valere debebat? an ut hoc ostenderes, contra vim tuam in patronis praesidii nihil esse? quis hoc non intelligeret, in improbi praesentis imperio maiorem esse vim, quam in honorum absentium patrocinio? an vero ex hoc illa tua singularis significatur insolentia, superbia, contumacia? detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti; itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt patroni: Verres in eorum locum substitutus est. Quam in te tantam virtutem esse, aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam tam illustrem, tam splendidae provinciae, transducere ad te, auferre a certissimis antiquissimisque patronis? Tu ista stultitia, nequitia, inertia, non modo totius Siciliae, sed unius tenuissimi Siculi clientelam tueri potes? Tibi Marcelli statua pro patibulo in clientes Marcellorum fuit? tu ex illius honore in eos ipsos, qui honorem illi habuerant, supplicia quaerebas? quid postea? quid tandem tuis statuis fore arbitrare? An vero id, quod accidit? Nam Tyndaritani statuam istius, quam sibi propter Marcellos, altiore etiam basi poni iusserat, deturbarunt, simul ac successum isti audierunt. Dedit igitur tibi fortuna Siculorum

C. Marcellum iudicem, ut, cuius ad statuam Siculi, te praetore, alligabantur, eius religioni te eundem vinctum, adstrictumque dederemus. Ac primo, iudices, hoc signum Mercurii dicebat iste Tyndaritanos C. Marcello huic Aesernino vendidisse; atque hoc sua causa etiam Marcellum ipsum sperabat esse dicturum; quod mihi nunquam verisimile visum est, adolescentem illo loco natum, patronum Siciliae, nomen suum isti ad translationem criminis commodaturum. Verumtamen ita res mihi tota provisiva atque praecautum est, uti, si maxime esset inventus, qui in se suscipere istius culpam crimenque cuperet, tamen is proficere nihil posset: eos enim testes deduxi, et eas literas deportavi, ut de istius facto dubium nemini esse posset. Publicae literae sunt, deportatum esse Mercurium Messanam sumtu publico: dicunt quanti: praefuisse huic negotio publice legatum Poleam: quid? is ubi est? praesto est; testis est. Proagori Sopatri iussu. Quis est hic? qui ad statuam adstrictus est. Quid? is ubi est? testis est: vidistis hominem, et verba eius audistis. Demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus; quod is eo loco praeerat. Quid? hoc nos dicimus? immo vero ipse praesens: Romae nuper istum esse pollicitum, se se id signum legatis esse redditurum, si eius rei testificatio tolleretur, tantumque esset, eos testimonium non esse dicturos. Dixit hoc apud vos Zosippus, et Hismenias, homines nobilissimi, et principes Tyndaritanae civitatis.

Quid? Agrigenti nonne eiusdem P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum, cuius in femine literulis minutis argenteis nomen Myronis erat inscriptum, ex Aesculapii religiosissimo fano sustulisti? quod iste, iudices, quum clam fecisset, quum ad suum scelus illud fortunamque nefarium quosdam homines improbos duces atque adiutores adhibuisset, vehementer commota civitas est. Uno eodemque tempore Agrigentini beneficium Africani, religionem aemesticam,

ornamentum urbis, indicium victoriae, testimonium societatis requirebant. Itaque ab illis, qui principes in ea civitate erant, praecipitur, et negotium datur quaestoribus et aedilibus, ut noctu vigiliis agerent ad aedes sacras. Etenim iste Agrigenti (credo propter multitudinem illorum hominum atque virtutem, et quod cives romani, viri fortes ac strenui et honesti permulti in illo oppido, coniunctissimo animo, cum ipsis Agrigentinis vivunt ac negotiantur) non audebat palam tollere, aut poscere, quae placebant. Herculis templum est apud Agrigentinos, non longe a foro, sane sanctum apud illos et religiosum; ibi est ex aere simulacrum ipsius Herculis, quo non facile quidquam dixerim me vidisse pulcrius (tametsi non tam multum in istis rebus intelligo, quam multa vidi), usque eo, iudices, ut rictum eius ac mentum paullo sit attritius, quod in precibus et gratulationibus non solum id venerari, verum etiam osculari solent. Ad hoc templum, quum esset iste Agrigenti, duce Timarchide, repente (1), nocte intempesta, servorum armatorum fit concursus atque impetus. Clamor a vigilibus fanique custodibus tollitur: qui primo quum obsistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac fustibus repelluntur: postea convulsis repagulis, effractisque valvis, demoliri signum, ac vectibus labefactare conantur. Interea ex clamore fama tota urbe percerebit, expugnari Deos patrios, non hostium adventu nec opinato, neque repentino praedonum impetu, sed ex domo atque cohorte praetoria, manum fugitivorum instructam, armatamque venisse. Nemo Agrigenti neque aetate tam affecta, neque viribus tam infirmis fuit, qui non illa nocte, eo nuntio, excitatus surrexerit, telumque, quod cuique fors offerebat, arripuerit. Itaque brevi tempore ad fanum ex urbe tota concurritur.

(1) Nocte intempesta: ita dicitur stivum est: seu qua omnia quiete-nox media, qua nihil agi tempe-
scunt.

Hora amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur: illud interea nulla lababat ex parte: quum alii vectibus subiectis conarentur commovere, alii deligatum omnibus membris rapere ad se funibus. Repente Agrigentini concurrunt: fit magna lapidatio: dant se se in fugam istius praeclari imperatoris nocturni milites, duo tamen sigilla perparvula tollunt, ne omnino inanes ad istum praedonem religionum reverterentur. Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facere et commode dicant: velut in hac re. Aiebant, in labores Herculis non minus immanissimum Verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere. Hanc virtutem Agrigentinarum imitati sunt Assorini postea, viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam ampla, neque tam ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui per Assorinorum agros fluit: is apud illos habetur Deus, et religione maxima colitur: fanum eius est in agro propter ipsam viam, qua Assoro itur Ennam: in eo Chrysaee simulacrum, praeclare factum e marmore. id iste poscere Assorinos propter singularem eius fani religionem non ausus est. Tlepolemo dat Hieronique negotium: illi noctu, facta manu, armatique veniunt: fores aedis effringunt: aeditui, custodesque mature sentiunt: signum, quod erat notum viciniae, buccina datur: homines ex agris concurrunt: eiicitur fugaturque Tlepolemus: neque quidquam ex fano Chrysaee, praeter unum perparvulum signum ex aere, desideratum est. Matris magnae (1) fanum apud Enguinos est: iam enim mihi non modo breviter de unoquoque dicendum, sed etiam praeter eunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius et illustriora in hoc genere furta et scelera veniamus. In hoc fano loricas galeasque aeneas, caelatas opere Corinthio, hydriasque grandes, simili in genere, atque eadem arte perfectas, idem ille P. Scipio, vir omnibus

(1) Cybelis.

rebus praecellentissimus, posuerat, et suum nomen inscripserat. Quid iam de isto plura dicam, aut querar? omnia illa, iudices, abstulit: nihil in religiosissimo fano, praeter vestigia violatae religionis, nomenque P. Scipionis, reliquit: hostium spolia, monumenta imperatorum, decora atque ornamenta fanorum posthac, his praeclaris nominibus amissis, in instrumento ae suppellectili C. Verris numerabuntur. Tu videlicet solus vasis Corinthiis delectaris? tu illius aeris temperationem, tu operum lineamenta sollertissime perspicis? haec Scipio ille non intelligebat, homo doctissimus atque humanissimus? tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio, sine literis, intelligis et iudicas? Vide, ne ille non solum temperantia, sed etiam intelligentia te, atque istos, qui se elegantes dici volunt, vicerit. Nam quia, quam pulcra essent, intelligebat, ideo existimabat ea, non ad hominum luxuriam, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta, ut posteris nostris monumenta religiosa esse videantur.

Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, audaciam, amentiam, in his praesertim sacris pollendis, quae non modo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas fuit. Sacrarium Cereris est apud Catinenses, eadem religione, qua Romae, qua in ceteris locis, qua prope in toto orbe terrarum. In eo sacrario intimo fuit signum Cereris perantiquum, quod viri, non modo cuiusmodi esset, sed ne esse quidem sciebant; aditus enim in id sacrarium non est viris: sacra per mulieres ac virgines confici solent. Hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo fano sustulerunt: postridie sacerdotes Cereris, atque illius fani antistitiae, maiores natu, probatae ac nobiles mulieres, rem ad magistratus suos deferunt; omnibus acerbum, indignum, luctuosum denique videbatur. Tum iste permotus illa atrocitate negotii, ut ab se sceleris istius suspicio demoveretur,

dat hospiti suo cuidam negotium, ut aliquem reperiret, quem ea fecisse insimularet: daretque operam, ut is eo crimine damnaretur, ne ipse esset in crimine. Res non procrastinatur; nam quum iste Catina profectus esset, servi cuiusdam nomen defertur: is accensatur: ficti testes in eum dantur; rem cunctus senatus Catinensium legibus iudicat. Sacerdotes vocantur: ex his quaeritur secreto in curia, quid esset factum, quemadmodum arbitrarentur signum esse ablatum: respondent illae, praetoris in eo loco servos esse visos. Res, quae esset iam antea non obscura, sacerdotum testimonio perspicua esse coepit? itur in consilium: servus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius vos hunc omnibus sententiis condemnare possitis. Quid enim postulas, Verres? quid speras? quid spectas? quem tibi aut Deorum, aut hominum auxilio putas futurum? Eone tu servos ad spoliandum immittere ausus es, quo liberos adire, ne orandi quidem causa, fas erat? hisne rebus manus afferre non dubitasti, a quibus etiam oculos cohibere te religionum iura cogebant? tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem tam sceleratam ac tam nefariam decidisti; nam id concupisti, quod nunquam videras; id, inquam, adamasti, quod antea non aspexeras: auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam non metus, non religio, non Deorum vis, non hominum existimatio contineret. At ex viro bono audieras, credo, et bono auctore. Qui id potest, qui ne ex viro quidem audire potueris? Audisti igitur ex muliere, quoniam id viri neque vidisse, neque nosse poterant. Qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices? quam pudicam, quae cum Verre loqueretur? quam religiosam, quae sacrarii spoliandi ostenderet rationem? At minime mirum, quae sacra per summam castimoniam virorum ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata. Quid ergo? hoc solum auditione expetere coepit, quum id ipse.

non vidisset? immo vero alia complura: ex quibus eligam spoliationem nobilissimi atque antiquissimi fani: de qua priore actione testes dicere audistis: nunc eadem illa, quaeso, audite et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite. Insula est Melita, iudices, satis lato ab Sicilia mari periculosoque disiuncta: in qua est eodem nomine oppidum, quo iste nunquam accessit: quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. Ab eo oppido non longe, in promontorio, fanum est Iunonis antiquum: quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis punicis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt; sed etiam in hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. Quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentes eburneos, incredibili magnitudine, e fano sustulisse, et eos in Africam portasse, Masinissaeque donasse. Regem quidem primo delectatum esse munere: post, ubi audisset, unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse, qui eos dentes reportarent: itaque in his inscriptum literis punicis fuit: *Regem Masinissam imprudentem accepisse: re cognita, reponendos restituendosque curasse.* Erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte perfectae. Haec iste omnia, ne multis morer, uno impetu, atque uno nuntio, per servos Venerios, quos eius rei causa miserat, tollenda atque asportanda curavit. Proh Dii immortales! quem ego hominem accuso? quem legibus ac iudiciali iure persequor? de quo vos sententiam per tabellam feretis? Dicunt legati Melitenses publice, spoliatum templum esse Iunonis: nihil istum in religiosissimo fano reliquisse: quem in locum classes hostium saepe accesserint: ubi piratae fere quotannis hiemare soleant: quod neque praedo violarit antea, neque hostis attigerit, id ab uno isto sic spoliatum

esse, ut nihil omnino sit relictum. Hic nunc aut iste reus, aut ego accusator, aut hoc iudicium appellabitur? criminibus enim im coarguitur, aut suspicionibus in iudicium vocatur? Dii ablati, fana vexata, nudatae urbes reperiuntur, earum autem rerum nullam sibi iste neque inficiandi rationem, neque defendendi facultatem reliquit; omnibus in rebus coarguitur a me, convincitur a testibus, urgetur confessione sua, manifestis in maleficiis tenetur, et manet etiam, ac tacitus facta mecum sua recognoscit.

Nimium mihi diu videor in uno genere versari criminum. Sentio, iudices, occurrendum esse satietati aurium animorumque vestrorum. Quam ob rem multa praetermittam: ad ea autem, quae dicturus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per Deos immortales! per eos ipsos, de quorum religione iamdiu dicimus, dum id eius facinus commemoro et profero, quo provincia tota commota est: de quo si paullo alius ordiri ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite. Rei magnitudo me breviter perstringere atrocitatem criminis non sinit. Vetus est haec opinio, iudices, quae constat ex antiquissimis Graecorum literis atque monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. Hoc quum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis tam persuasum est, ut animis eorum insitum atque innatum esse videatur; nam et natas esse has in his locis Deas, et fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore; qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur. Quam quum investigare et conquirere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas iis ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt; quas sibi quum ipsa praeferreret, orbem omnium peragrassae terrarum. Enna autem, ubi ea, quae dico, gesta esse memorantur, est loco praecelso atque edito: quo in summo est aequata agri plauties, et aquae perennes: tota

vero ab omni aditu circumcisa atque direpta est: quam circa lacus locique sunt plurimi, et laetissimi flores omni tempore anni, locus ut ipse raptum illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videatur. Etenim propter est spelunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru extitisse, abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente extitisse: ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniversarios agunt, celeberrimo virorum mulierumque conventu. Propter huius opinionis vetustatem, quod eorum in his locis vestigia ac prope incunabula reperiuntur Deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris Ennensis. Etenim multa saepe prodigia vim eius numenque declarant; multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec insula ab ea non solum diligi, sed etiam incoli, custodiri que videatur. Nec solum Siculi, verum etiam ceterae gentes, nationesque Ennensem Cererem maxime colunt. Etenim, si Atheniensium sacra, summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur, frugesque attulisse: quantam esse religionem convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? Itaque apud patres nostros, atroci ac difficili reipublicae tempore, quum, T. Graccho occiso, magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio, L. Calpurnio consulibus, aditum est ad libros Sybillinos: in quibus inventum est, *Cerere antiquissimam placari oportere*. Tum ex amplissimo collegio decemvirali sacerdotes populi romani, quum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Ennam profecti sunt: tanta enim erat auctoritas et vetustas illius religionis, ut, quum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur. Non obtundam

diutius; etenim iamdudum vereor, ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione et quotidiana dicendi consuetudine esse videatur. Hoc dico, hanc ipsam Cererem antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum, quae apud omnes gentes, nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. Qui accessistis Ennam, vidistis simulacrum Cereris e marmore, et in altero templo, Liberae: sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua. Ex aere fuit quoddam modicae amplitudine, ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum, quae sunt in eo fano, multo antiquissimum. Id sustulit; ac tamen eo contentus non fuit. Ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, et pulcherrima et perampla. His pulcritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur. Insistebat in manu Cereris dextra simulacrum pulcherrime factum Victoriae: hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque curavit. Qui tandem istius animus est nunc in recognitione scelerum suorum, quum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam? Venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem; versantur ante oculos omnia: dies ille, quo ego Ennam quum venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt: concio, conventusque civium: in quo ego quum loquerer, tanti fletus, gemitusque fiebant, ut acerbissimum tota urbe luctus versari videretur. Non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunissimas istius libidines, non vim, non contumelias, quibus operti oppressique erant, conquerebantur: Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem, istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant: omnia se cetera pati ac negligere dicebant. Hic dolor erat tantus, ut Verres, alter Orcus,

venisse Ennam, et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur. Etenim urbs illa non urbs videtur, sed faum Cereris esse. Habitare apud se se Cererem Ennenses arbitrantur; ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae atque antistites Cereris esse videantur. Enna tu simulacrum Cereris tollere audebas? Ennae tu de manu Cereris Victoriā deripere, et Deam Deae detrudere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt, in quibus erant omnia, quae scelerum propiora sunt, quam religioni. Tenuerunt enim, P. Popilio, P. Rupilio consulibus, illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes; sed neque tam servi illi dominorum, quam tu libidinum: neque tam fugitivi illi a dominis, quam tu a iure et a legibus: neque tam barbari lingua et natione illi, quam tu natura et moribus; neque illi tam hostes hominibus, quam tu diis immortalibus. Quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit? Audistis Theodorum, et Numinium, et Nicasionem, legatos Ennenses, publice dicere, se se a suis civibus haec habere mandata, ut ad Verrem adirent, et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent; id si impetrassent, tum ut morem veterem Ennensium conservarent, publice in eum (tametsi vexasset Siciliam) tamen, quoniam haec a maioribus constituta accepissent, testimonium ne quod dicerent: sin autem ea non reddidisset, tum ut iudicio adessent, tum uti de eius iniuriis iudices docerent, sed multo maxime de religione quererentur. Quas illorum querimonias nolite, per Deos immortales, aspernari: nolite contemnere ac negligere, iudices. Aguntur iniuriae sociorum: agitur vis legum: agitur existimatio veritasque iudiciorum; quae sunt omnia permagna; verum illud maximum: tanta religione obstricta tota provincia est, tanta superstitio ex istius facti mentes omnium Siculorum occupavit, ut,

quaecumque accidunt publice vel privatim incommoda, propter eam causam scelere istius evenire videantur. Audistis, Centuripinos, Agrinenses, Catinenses, Herbitenses, Ennenses, complures alios, publice dicere, quae solitudo esset in agris, quae vastitas, quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta omnia. Et tametsi istius multis et variis iniuriis acciderunt, tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet, quod, Cerere violata, omnes cultus fructusque Cereris in his locis interiisse arbitrantur. Medemini religioni sociorum, iudices; conserve vestram. Neque enim haec externa vobis religio, neque aliena; quod si esset, si suscipere eam nolletis, tamen in eo qui violasset, sancire vos velle oporteret. Nunc vero in communi omnium gentium religione, inque his sacris, quae maiores nostri ab exteris nationibus adscita atque arcessita coluerunt, quae sacra, ut erant re vera, sic appellari graeca voluerunt: negligentes ac dissoluti, si cupiamus esse, qui possumus?

Unius etiam urbis, omnium pulcherrimae atque ornatissimae, Syracusarum direptionem commemorabo, et in medium proferam, iudices: ut aliquando totam huius generis orationem concludam ac definiam. Nemo fere vestrum est, quin, quemadmodum captae sint a M. Marcello Syracusae, saepe audierit, nonnumquam etiam in annalibus legerit. Conferte hanc pacem cum illo bello; huius praetoris adventum, cum illius imperatoris victoria: huius cohortem impuram, cum illius exercitu invicto; huius libidines, cum illius continentia; ab illo qui cepit, conditas; ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. Ac iam illa omitto, quae disperse a me multis locis dicentur ac dicta sunt; forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum a caede servatum est, id adventu Verris Siculorum innocentium sanguine redundasse; portum Syracusanorum, qui tum et nostris classibus et Carthaginiensium clausus fuisset, eum, isto praetore, Ci-

licum myoparoni praedonibusque patuisse. Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamilias violatas, quae tum, urbe capta, commissa non sunt, neque odio hostili, neque licentia militari, neque more belli, neque iure victoriae! mitto, inquam, haec omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea quae coniuncta cum illis rebus sunt, de quibus antea dixi, cognoscite. Urbem Syracusas maximam esse graecarum urbium pulcherrimamque omnium, saepe audistis. Est, iudices, ita ut dicitur: nam et situ est, cum munito, tum ex omni aditu, vel terra, vel mari, praeclaro ad aspectum; et portus habet prope in aedificatione aspectuque urbis inclusos; qui quum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluent. Eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula, mari disiuncta angusto, ponte rursus adiungitur et continetur. Ea tanta est urbs, ut ex quatuor urbibus maximis constare dicatur; quarum una est ea, quam dixi, Insula; quae duobus portibus cincta, in utriusque portus ostium aditumque proiecta est; in qua domus est, quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti solent. In ea sunt aedes sacrae complures; sed duae, quae longe ceteris antecellunt; Dianae una, et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. In hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium: qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum a mari disiunctus esset. Altera autem est urbs Syracusis, cui nomen Achradina est: in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytaneum, amplissima est curia, templumque egregium Iovis Olympii; ceteraeque urbis partes una lata via perpetua, multisque transversis divisae, privatis aedificiis continentur. Tertia est urbs, quae, quod in ea parte Fortunae fanum antiquum fuit (1), Tycha no-

(1) A graeco τύχη, Fortuna: Dorice τύχη.

minata est: in qua et gymnasium amplissimum est, et complures aedes sacrae; coliturque ea pars et habitatur frequentissime. Quarta autem est urbs, quae quia postrema aedificata est, Neapolis (1) nominatur; quam ad summam theatrum est maximum; praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae, signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum: quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre. Nunc ad Marcellum revertar, ne haec a me sine causa commemorata esse videantur: qui quum tam praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit ad laudem populi R. hoc pertinere, hanc pulchritudinem, ex qua praesertim nihil periculi ostenderetur, delere et extinguere. Itaque aedificiis omnibus, publicis et privatis, sacris et profanis sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum exercitu, non expugnanda venisset. In ornatu urbis habuit victoriae rationem, habuit humanitatis. Victoriae putabat esse, multa Romam deportare, quae ornameto urbi esse possent: humanitatis, non plane spoliare urbem, praesertim quam conservare voluisset. In hac partitione ornatus, non plus victoria Marcelli populo romano appetivit, quam humanitas Syracusanis reservavit. Romam quae asportata sunt, ad aedem Honoris atque Virtutis, itemque alijs in locis videmus. Nihil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburbano: putavit, si urbis ornamenta domum suam non contulisset, domum suam ornameto urbi futuram. Syracusis autem permulta atque egregia reliquit: Deum vero nullum violavit, nullum attigit. Conferte Verrem: non ut hominem cum homine compares, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria: sed ut pacem cum bello, leges cum vi, forum et iurisdictionem cum ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu et victoria conferatis. Aedes Minervae est in In-

(1) Id est, nova urbs.

sula, de qua ante dixi, quam Marcellus non attigit, quam plenam atque ornatam reliquit, quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionum et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur. Pugna erat equestris Agathoclis regis in tabulis picta praeclare: his autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur. Nihil erat ea pictura nobilius: nihil Syracusis, quod magis visendum putaretur. Has tabulas M. Marcellus, quum omnia, illa victoria sua, profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste, quum illa iam, propter diuturnam pacem, fidelitatemque populi syracusani, sacra religiosaque accepisset, omnes eas tabulas abstulit; parietes, quorum ornatus tot saecula manserat; tot bella effugerat, nudos ac deformatos reliquit. Et Marcellus, qui si Syracusas cepisset, duo templa se Romae dedicaturum voverat, is, id quod erat aedificaturus, his rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori, neque Virtuti, ut ille, sed Veneri et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est. Ille Deos Deorum spoliis ornare noluit: hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit. Viginti et septem praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit: in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum et cognitione formarum. Ac videte, quanto tetrior hic tyrannus Syracusanis fuerit, quam quisquam superiorum; quum illi tamen ornarint templa Deorum immortalium, hic etiam Deorum monumenta atque ornamenta sustulerit. Iam vero quid ego de valvis illius templi commemorem? Vereor, ne, haec qui non videntur, omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusas fuerint, qui haec vi-

derint, esse temeritati et mendacio meo conscios. Confirmare hoc liquido, iudices possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectione nullas unquam ullo templo fuisse. Incredibile dictu est, quam multi Graeci de valvarum harum pulcritudine scriptum reliquerint; nimium forsitan haec illi mirentur, atque efferant. Esto: verumtamen honestius est reipublicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulcra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse, quam praetorem in pace abstulisse. Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis; ea detrahenda curavit omnia. Gorgonis os pulcherrimum, crinitum anguibus, revellit atque abstulit; et tamen indicavit, se non solum artificio, sed etiam pretio quaestuque duci: nam nullas aureas omnes ex his valvis, quae erant et multae et graves, non dubitavit auferre; quarum iste non opere delectabatur, sed pondere. Itaque eiusmodi valvas reliquit, ut, quae olim ad ornandum templum erant maxime, nunc tantum ad claudendum factae esse videantur. Etiamne gramineas hastas? vidi enim vos in hoc nomine, quum testes dicerent, commoveri; quod erant huiusmodi, ut semel vidisse satis esset: in quibus neque manu factum quidquam, neque pulcritudo erat ulla, sed tantum magnitudo incredibilis, de qua vel audire satis esset; nimium videre plus, quam semel. Etiamne id concupisti? Nam Sappho, quae sublata de prytaneo est, dat tibi iustam excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse videatur (1). Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum, quisquam non modo privatus, sed populus potius haberet, quam homo elegantissimus atque eruditissimus Verres? nimirum contra dici nihil potest: nostrum enim unusquisque, qui tam beati, quam iste est, non sumus, tam delicati esse non possumus: si quando aliquid istiusmodi videre volet, eat

(1) De hoc artificio V. Plin., Hist. Nat. XXXIV, 8, et quae ibi notat L. Hard.

ad aedem Felicitatis, ad monumentum Catuli, in porticum Metelli: det operam, ut admittatur in alicuius istorum Tusculanum: spectet forum ornatum, si quid iste suorum aedilibus accommodavit. Verres haec habeat domi? Verres ornamentis fauorum atque oppidorum habeat plenam domum, villas refertas? Etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices, perferetis? qui ita natus est, ita educatus, ita factus et animo et corpore, ut multo appositior ad deferenda, quam ad auferenda signa esse videatur. Atque haec Sappho sublata quantum desiderium sui reliquerit, dici vix potest. Nam cum ipsa fuit egregie facta, tum epigramma graecum pernobile incisum habuit in basi, quod iste eruditus homo et graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intelligit, si unam litteram graecam scisset, certe non sustulisset. Nunc enim, quod inscriptum est inani in basi, declarat, quid fuerit, et id ablatum indicat. Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii praeclare factum, sacrum et religiosum, non sustulisti? quod omnes propter pulcritudinem visere, propter religionem colere solebant. Quid? ex aede Liberi simulacrum Aristaei non tuo imperio palam ablatum est? Quid? ex aede Iovis religiosissimum simulacrum Iovis imperatoris, quem Graeci Urion nominant, pulcherrime factum, nonne abstulisti? Quid? ex aede Liberae parvum illud caput pulcherrimum, quod visere solebamus, non dubitasti tollere? Atque ille Paean sacrificiis anniversariis simul cum Aesculapio apud illos colebatur: Aristaeus, qui (ut Graeci ferunt, Liberi filius) inventor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud illos eodem erat in templo consecratus; Iovem autem Imperatorem quanto honore in suo templo fuisse arbitramini? hinc colligere potestis, si recordari volueritis, quanta religione fuerit eadem specie atque forma signum illud, quod ex Macedonia captum in Capitolio posuerat Flaminius. Etenim tria ferebantur in orbe terrarum signa Iovis imperatoris uno in genere

pulcherrime facta: unum illud Macedonicum, quod in Capitolio vidimus: alterum, in Ponti ore et angustiis: tertium, quod Syracusis ante Verrem praetorem fuit: illud Flaminius ita ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est, in terrestri domicilio Iovis poneret. Quod autem est ad introitum Ponti, id, quum tam multa ex illo mari bella emergerint, tam multa porro in Pontum invecta sint, usque ad hanc diem integrum, inviolatumque servatum est. Hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus, armatus et victor, viderat, quod religioni concesserat, quod cives atque incolae Syracusani colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant, id Verres ex templo Iovis sustulit. Ut saepius ad M. Marcellum revertar, iudices, sic habetote: plures esse a Syracusanis istius adventu Deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. Etenim ille requisisse dicitur etiam Archimedes illum, summo ingenio hominem ac disciplina, eumque quum audisset interfectum, permoleste tulisse: iste omnia, quae requisivit, non ut servaret, verum ut asportaret, requisivit. Iam illa, quia leviora videbuntur, ideo praeteribo: quod iste mensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, vim maximam vasorum Corinthiorum ex omnibus aedibus sacris Syracusis abstulit. Itaque, iudices, hi, qui hospites ad ea quae visenda sunt, ducere solent, et unumquidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstrationem suam. Nam, ut ante demonstrabant, quid ubique esset; ita nunc, quid undique ablatum sit, ostendunt.

Quid tum? mediocrime tandem dolore eos affectos esse arbitramini? non ita est, iudices: primum, quod omnes religione moventur, et Deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur: deinde hic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae pictae, graecos homines nimio opere delectant. Itaque ex illorum querimoniis

intelligere possumus, haec illis acerbissima videri, quae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. Mihi credite, iudices (tametsi vosmetipsos haec eadem audire certo scio), quum multas acceperint per hosce annos socii atque exterae nationes calamitates et iniurias, nullas graeci homines gravius tulerunt, nec ferunt, quam huiusmodi spoliationes faorum atque oppidorum. Licet iste dicat emisse se, sicuti solet dicere, credite hoc mihi, iudices: nulla umquam civitas tota Asia et Graecia, signum ullum, ullam tabulam pictam, ullum denique ornamentum urbis sua voluntate cuiquam vendidit: nisi forte existimatis, posteaquam iudicia severa Romae fieri desierint, graecos homines haec venditare coepisse, quae tum modo non venditabant, quum iudicia fiebant, verum etiam coemebant: aut nisi arbitramini, L. Crasso, Q. Scevola, C. Claudio, potentissimis hominibus, quorum aedilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum graecis hominibus non fuisse: iis, qui post iudiciorum dissolutionem aediles facti sunt, fuisse. Acerbiorem etiam scitote esse civitatibus falsam istam et simulatam emtionem, quam si quis clam surripiat, aut eripiat palam atque auferat: nam turpitudinem summam esse arbitrantur, referri in literas publicas, pretio ad ductam civitatem, et pretio parvo, ea quae accepisset a maioribus, vendidisse atque alienasse. Etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas nos contemnimus, delectantur. Maiores nostri facile patiebantur, haec esse quam plurima apud socios, ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent; apud eos autem, quos vectigales aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus ea iucunda sunt, quae nobis levia videntur, haberent haec oblectamenta et solatia servitutis. Quid arbitramini Rheginos, qui iam cives romani sunt, merere velle, ut ab eis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro sedentem amittant?

ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est? ut cetera? quid Thespienses, ut Cupidinis signum (propter quod unum visuntur Thespieae)? quid Caidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam, Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem, aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum, aut Paralum pictum, aut ex aere Myronis buculam? Longum est et non necessarium, commemorare, quae apud quosque visenda sunt tota Asia et Graecia: verum illud est, quamobrem haec commemorem quod existimare vos volo, mirum quemdam dolorem accidere iis, ex quorum urbibus haec auferantur. Atque, ut ceteros omittamus, de ipsis Syracusanis cognoscite: ad quos ego quum venissem, sic primo existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem syracusanam propter Heraclii haereditatem, non minus esse isti amicam, quam mamertinam, propter praedarum ac furtorum omnium societatem: simul et verebar, ne mulierum nobilium et formosarum gratia, quarum iste arbitrio praeturam per triennium gesserat, virorumque, quibuscum illae nuptae erant, nimia in istum non modo lenitudine, sed etiam liberalitate oppugnarer, si quid ex literis Syracusanorum conquirerem. Itaque Syracusis cum civibus romanis eram: eorum tabulas exquirebam: iniurias cognoscebam. Quum diutius in negotio curaque fueram, ut requiescerem curamque animi remitterem, ad Carpinatii praeclaras tabulas revertabar: ubi cum equitibus romanis ex illo conventu honestissimis, Verutios, de quibus ante dixi, explicabam: a Syracusanis prorsus nihil adiumenti neque publice neque privatim exspectabam; neque erat in animo postulare. Quum haec agerem, repente ad me venit Heraclius is, qui tum magistratum Syracusis habebat, homo nobilis, qui sacerdos Iovis fuisset, qui honos apud Syracusanos est amplissimus. Agit mecum et cum fratre meo, ut, si nobis videretur, adiremus ad eorum sena-

tum: frequentes esse in curia: se iussu senatus a nobis petere ut veniremus. Primo nobis fuit dubium, quid ageremus: deinde cito venit in mentem, non esse vitandum nobis illum conventum et locum. Itaque in curiam venimus. Honorifice sane consurgitur: nos rogatu magistratus assedimus. Incipit is loqui, qui et auctoritate, et aetate, et, ut mihi visum est, usu rerum antecedebat, Diodorus Timarchides: cuius omnis oratio hanc habuit primo sententiam: senatum populumque syracusanum moleste graviterque ferre, quod ego, quum in ceteris Siciliae civitatibus senatum populumque docuissem, quid eis utilitatis, quid salutis afferrem, et quum ab omnibus mandata, legatos, literas, testimoniaque sumsissem, in illa civitate nihil eiusmodi facerem. Respondi, neque Romae in conventu Siculorum, quum a me auxilium communi omnium legationum consilio petebatur, causaque totius ad me Siciliae deferebatur, legatos Syracusanorum affuisse: neque me postulare, ut quidquam contra C. Verrem decerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. Quod posteaquam dixi, tantus est gemitus factus ad spectu statuæ et commemoratione, ut illud in curia positum monumentum scelerum, non beneficiorum videretur. Tum pro se quisque, quantum dicendo assequi poterat, docere me coepit, ea, quae paullo ante commemoravi: spoliata urbem, fana direpta: ex Heraclii haereditate, quam palaestritis concessisset, multo maximam partem ipsam sustulisse; neque postulandum fuisse, ut ille palaestritis diligeret, qui etiam inventorem olei Deum sustulisset; neque illam statuam esse ex pecunia publica, neque publice datam: sed eos qui hereditatis diripiendae participes fuissent, faciendam statuendamque curasse: eosdem Romae fuisse legatos, illius adiutores improbitatis, socios furtorum, conscios flagitiorum: eo minus mirari me oportere, si illi communi legatorum voluntati et saluti Siciliae defuissent. Ubi

eorum dolorem ex illius iniuriis, non modo non minorem, sed prope maiorem, quam ceterorum Siculorum esse cognovi: tum ego meum animum in illos, tum mei consilii negotique totius suscepti causam rationemque proposui: tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent: ut illam laudationem, quam se vi ac metu coactos, paucis illis diebus decessere dicebant, tollerent. Itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici: primum mihi literas publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt: in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, praescripta, et plura etiam, quam ego potui dicere; praescripta autem hoc modo: *quod ex aede Minervae* (hoc et illud abesset), *quod ex aede Iovis*, *quod ex aede Liberi*: ut quisque eis rebus tuendis conservandisque praefuerat, ita perscriptum erat, quum rationem ex lege redderet, et quae acceperat, deberet tradere: petisse, ut sibi, quod haec res abessent, ignosceretur: itaque omnes liberatos discessisse, et esse ignotum omnibus: quas ego literas obsignandas publico signo deportandasque curavi. De laudatione autem ratio sic reddita est: primum quum a Verre literae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum: deinde quum quidam ex illius amicis commoverent, oportere decerni: maximo esse clamore et convicio repudiatos: posteaquam meus adventus appropinquaret, imperasse eum, qui summam potestatem haberet, ut decernerent: decretum ita esse, ut multo plus illa laudatio maiorem quam honi posset afferre. Id adeo, iudices, ut mihi ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite.

Mos est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum referatur, dicat sententiam qui velit. Nominatim nemo rogatur: et tamen, ut quisque honore et aetate antecedit, ita primus solet sua sponte dicere: idque a ceteris ei conceditur. Si quando faceant omnes, tunc sortito coguntur dicere. Quum hic mos esset; refertur

ad senatum de laudatione Verris. In quo primum, ut aliquid esset morae, multi interpellant: de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate totaque provincia optime meritus esset, se se antea, quum audissent, ei negotium facessi, quumque eum publice, pro plurimis eius et maximis meritis, laudare cuperent, a C. Verre prohibitos esse: iniquum esse, tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non uteretur, tamen non id prius decernere, quod aliquando voluissent, quam quod tum cogerentur. Conclamant omnes, et approbant ita fieri oportere. Refertur de Peducaeo: ut quisque aetate et honore antecederet, ita sententiam dixit ex ordine. Id adeo ex ipso senatusconsulto cognoscite: nam principum sententiae perscribi solent. Recita. *Quod verba facta sunt de Sex. Peducaeo.* Dicit (1) qui primi suaserint: decernitur. Refertur deinde de Verre: dic, quaeso, quomodo? *Quod verba facta sunt de C. Verre.* Quid postea scriptum est? *Quum surgeret nemo, neque sententiam diceret.* Quid hoc est? *Sors ducitur.* Quamobrem? nemo erat voluntarius laudator praeturae tuae, defensor periculorum tuorum, praesertim quum inire a praetore gratiam posset? nemo. Ipsi illi tui convivae, consilarii, conscii, socii verbum facere non audebant: in qua curia statua tua stabat, et nuda filii, in ea nemo fuit, quem ne nudus quidem filius in nuda provincia commoveret? Atque etiam hoc me docent, eiusmodi senatusconsulto sese fecisse laudationem, ut omnes intelligere possent, non laudationem, sed potius damnationem esse illam, quae commonefaceret istius turpem calamitosamque praeturam. Etenim scriptum esse ita, *quod iste virgis neminem cecidisset*: a quo cognoscetis nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos: *quod vigilanter provinciam administrasset*: cuius omnes vigilias in stupris constat

(1) *Dicit*, subauditur, senatusconsultum; id est, ex ipsa senatusconsulti lectione audistis eorum

nomina, qui primi sententiam dixerint.

adulteriisque esse consumtas. Hoc autem scriptum etiam, quod proferre non auderet reus accusator recitare non desineret, *quod praedones procul ab insula Sicilia prohibuisset Verres*: quos etiam intra Syracusanam insulam recepisset. Quae posteaquam ex illis cognovi, discessi cum fratre e curia, ut, nobis absentibus, si quid vellent, decernerent. Decernunt statim; primum, *ut cum L. fratre hospitium publice fieret*: quod is eandem voluntatem erga Syracusanos suscepisset, quam ego semper habuissem. Id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. Valde hercle te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt: qui cum accusatore tuo satis iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit, et quod ad inquirendum in te venerit. Postea decernitur, ac non varie, sed prope coniunctis sententiis, *ut laudatio quae C. Verri decreta esset tolleretur.* At vero quum iam non solum discessio (1) facta esset, sed etiam perscriptum, atque in tabulas relatum, praetor appellatur. At quis appellat? magistratus aliquis? nemo: senator? ne is quidem? Syracusanorum aliquis? minime. Quis igitur praetorem appellat? qui quaestor istius fuerat, Caecilius. O rem ridiculam! o desertum hominem! o desperatum ac relictum a magistratu siculo! Ne senatusconsultum siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non denique aliquis Siculus, sed quaestor praetorem appellat. Quis hoc vidit, quis audivit? Praetor aequus et sapiens, di-

(1) In Sicilia senatusconsulta, aequae ac Romae, per discessionem fiebant, hoc pacto. Dictis sententiis consul, aut is, qui cum imperii insignibus et lektoribus erat, eam, quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat, tum his verbis utebatur: qui mecum sentitis, huc transite:

qui alia omnia, id est, contrarium sentitis (sed hoc verbo, ut mali ominis, abstinebat) in aliam partem abite. Tum senatores, prout quisque sentiebat, in hanc vel illam partem discedebant. Quare discessionem facere, idem erat ac sententiam suam declarare.

mitti iubet senatum. Concurrit ad me maxima multitudo: primum senatores clamare: eripi sibi ius, eripi libertatem: populus senatum laudare, gratias agere: cives romani a me nusquam discedere. Quo quidem die, nihil aegrius factum est, multo labore meo, quam ut manus ab illo appellatore abstinerentur. Quum ad praetorem in ius adissemus, excogitat sane diligenter et caute, quid decernat: nam ante quam verbum facerem, de sella surrexit atque abiit. Itaque tum de foro, quum iam advesperasceret, discessimus. Postridie mane ab eo postulo ut Syracusanis liceret senatusconsultum, quod pridie fecissent, mihi reddere. Ille enim vero negat: et ait, indignum facinus esse, quod ego in senatu graece verba fecissem: quod quidem apud Graecos graece locutus essem, id ferri nullo modo posse. Respondi homini, ut potui, ut volui, ut debui. Tum multa, tum etiam hoc me memini dicere, facile esse perspicuum, quantum inter hunc et illum Numidicum, verum et germanum Metellum interesset. Illum noluisse sua laudatione iuvare L. Lucillum, sororis virum, quicum optime convenisset: hunc homini alienissimo, a civitatibus laudationes per vim et metum comparare. Quod ubi intellexi: multum apud illum recentes nuntios, multum tabulas non commendatitias, sed tributarias valuisse: admonitu ipsorum Syracusanorum impetum in eas tabulas facio, in quibus singula perscripta erant. Ecce autem nova turba atque rixa. Ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis: retinere coepit tabulas Theomnastus quidam, homo ridicule insanus, quem Syracusani (1) Theoractum vocant: qui illic eiusmodi est, ut eum pueri sectentur, ut omnes, quum loqui coeperit, irrideant. Huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit.

(1) *Theoractum* vocant, per quem Deus ferit ac torore percussit; nam *Theomnastus*, qui Dei memor est; *Theoractus*,

Nam quum spumas ageret in ore, arderent oculi, voce maxima vim me sibi asferre clamaret, copulati in ius pervenimus. Hic ego postulare coepi, ut mihi tabulas obsignare ac deportare liceret. Ille contra: instare ego, omnium mihi tabularum et literarum fieri potestatem oportere. Contra, ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. Praetor intelligens negare sibi placere quod senatusconsultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. Quid multa? Nisi vehementius homini minatus essem, nisi legum sanctionem poenamque recitassem, tabularum mihi potestas facta non esset. Ille autem insanus, qui pro isto contra me vehementissime declamasset, postquam non impetravit, credo, ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta syracusana perscripta erant: quae ego antea iam ab illis cognoram et acceperam. Laudent te sane iam Mamertini, qui ex tanta provincia soli sunt, qui te salvum velint: ita tamen laudent, ut Heius, qui eius princeps legationis est, adsit: ita laudent, ut ad ea, quae rogati erunt, mihi parati sint respondere. Ac ne subito a me opprimantur, haec sum rogaturus: *Navem populo romano debeantne? fatebuntur: praebuerintne praetore C. Verre? negabunt: aedificaverintne navem onerariam maximam publice, quam Verri dederint? negare non poterunt: frumentum ne ab his sumserit Verres, quod populo romano mitteret sicuti superiores? negabunt: quid militum aut nautarum per triennium dederint? nullum datum dicent.* Fuisse Messanam omnium istius furtorum ac praedatum recepticem, negare non poterunt: per multa multis navibus illinc exportata, hanc navem denique maximam a Mamertinis datam, onustam cum isto praetore profectam fatebuntur. Quamobrem tibi habe sane istam laudationem mamertinam: syracusanam quidem civitatem, ut abs te affecta est, ita in te esse animatam videmus, apud quos etiam Verrea illa flagitiosa sublata sunt. Etenim minime conveniebat, ei Deorum ho-

nones haberi qui simulacra Deorum sustulisset. Etiam mehercule illud in Syracusanis merito reprehenderetur, si, quum diem festum ludorum de fastis suis sustulissent celeberrimum et sanctissimum, quod eo ipso die Syracusae a Marcello captae esse dicuntur, iidem diem festum Verris nomine agerent: quum iste Syracusanis, quae ille calamitosus dies reliquerit, ademisset. At videte hominis impudentiam atque arrogantiam, iudices, qui non solum Verrea haec turpia ac ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Marcellae tolli imperavit, ut ei sacra facerent quotannis, cuius opera omnium annorum sacra Deosque patrios amiserant: eius autem familiae dies festos tollerent, per quam ceteros quoque festos dies recuperarant (1).

(1) Quum in hac oratione passim a Tullio memorentur siana, tabulae, vasa atque sacra, aut privatarum aedium ornamenta, ex auro, argento et marmore facta, doctus enarrator multa sane in medium adferet ex graecarum artium disciplinis desumpta, quae adolescentium animos pariter excolere ac miris voluptate perfundere consueverunt. Ad haec vero plurimum conferent perfecti honorum artium scriptores, praeter ceteros autem Winckelmannus, intelligentis iudicii vir, qui hac in re unus omnium praestantissime est versatus. Thom. Fall.

INDEX

Oratio pro A. Licinio Archia poeta	pag.	5
» ad Quirites post reditum	»	22
» pro Tito Annio Milone	»	36
» pro Quinto Ligario	»	92
» pro Marco Marcello	»	110
» pro rege Derotaro	»	125
» in Lucium Cotilinam	»	146
» pro lege Manilia	»	163
Philippica III. in Marcum Antonium	»	194
Verrina VI. de Signis	»	214

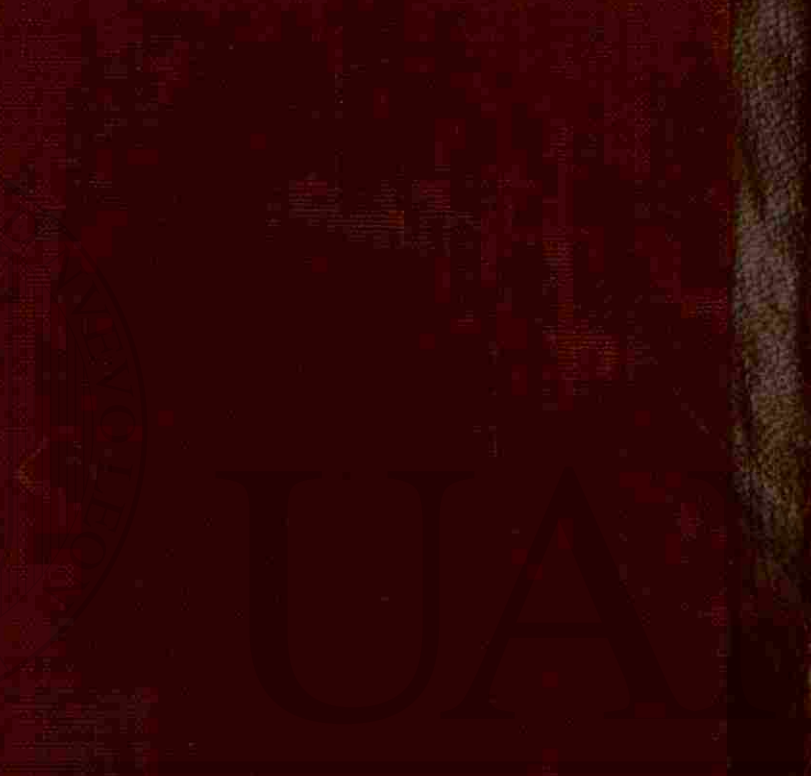
ALTRI LIBRI SCOLASTICI DELLO STESSO EDITORE

CLASSICI LATINI

Caesaris Commentarii de bello Gallico et Civili, <i>curante Th. Vallaurio</i> , in-8 picc.	L.	1,25
— De bello Gallico, cum adnotationibus, in-8 picc., <i>curante P. Capello</i>		1,25
— De bello Civili, cum adnotationibus, in-8 picc., <i>curante P. Capello</i>		1
Catulli, Tibulli et Propertii Carmina castig. in-8 picc.		1,50
Ciceronis De Officiis Libritres, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		1,25
— Epistolae selectae, in-8 picc.		50
— Orationes selectae, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		2
Cornelii Nepotis Vitae excellentium imperatorum, in-8 picc.		1
De Colonia. De arte Rhetorica; adduntur Iosephi Iuvenii institutiones poelicae, in-8 picc.		1,25
Horatii (Q. Flacci) Carmina castigata, adnotationibus ac perpetua interpretatione illustrata, in-8 picc.		1,50
Lhomond. De Viris illustribus urbis Romae, a Romulo ad Augustum, in-8 picc.		1
— Epitome Historiae Sacrae, in-8 picc.		60
Ovidii Publii Nasonis Opera, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		1,25
Phaedri Augusti Liberti Fabulae cum adnotationibus in usum scholarum, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		60
Sallustii. Bellum Catilinacium et Iugurthinum, cum adnotationibus Bournouf, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		1,25
Taciti (C. Cornelii) Annales, in usum scholarum, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		2
Tursellini. De Particulis Latinae orationis, editio aucta passim Italica interpretatione, indicibusque commodiori ordine disposita, in-8 picc.		1,50
Virgilli Maronis Opera, in-8 picc., <i>curante Th. Vallaurio</i>		1,25

LIBRI ITALIANI

Antologia Italiana, in 46	L.	1
Cavalleri. Storia Sacra, in-8 picc. (Opera premiata) edit. 12a		2
Goldsmith. Storia Romana, con carte geografiche; in-8 picc.		2,50
Notari. Trattato dell'Arte Historica; in-8 picc.		1
Pari. Grammatica Italiana, in-8 picc., edizione undecima		2
Pütz. Elementi di Geografia e di Storia Universale, 5 vol. in-8 picc.		4
— <i>2 tre volumi si vendono anche separatamente, cioè:</i>		
— Storia Antica; decima edizione		2
— del Medio Evo, quinta edizione		1
— Moderna, quinta edizione		1
Storia di Casa Savoia, in-52		60
— Sacra, in-52		60
— Ecclesiastica, in-52, con carta geogr.		60
— Antica, in-52, con due carte geogr.		1
— Romana, in-52, con carta geogr.		1
Strafforello. Elementi di Geografia moderna per le scuole. Edizione settima, rifatta secondo gli ultimi risultati della statistica e delle scoperte; in-8 picc., 1876		1,25
Tasso (Torquato). La Gerusalemme liberata, in-52		1,50
— La stessa, con note critico-letterarie del Prof. Mella, in-52		2,50



LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF TORONTO
GENERAL LIBRARY
130 St. George Street
TORONTO, ONTARIO M5S 1A5
CANADA